

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

J. C. Urne

Ager-Dyrkningens Behandling paa Bornholm

Udgivet af

Aage Rohmann

J. H. SCHULTZ FORLAG . KØBENHAVN

1964

**Ager-Dyrkningens
Behandling paa Bornholm**

J. C. Urne

Ager-Dyrkningens Behandling paa Bornholm

Udgivet af

Aage Rohmann

J. H. SCHULTZ FORLAG . KØBENHAVN

1964

Udgivet som
Nr. 407
i
Universitets-Jubilæets danske Samfunds Skriftrække
og fremstillet med Tilskud fra
STATENS ALMINDELIGE VIDENSKABSFOND

© Universitets-Jubilæets danske Samfund
Printed in Denmark by
Andelsbogtrykkeriet i Odense

Indledning

Det skrift af *J. C. Urne* om »Ager-Dyrkningens Behandling paa Bornholm«, som her udgives, foreligger i håndskrift i Det kongelige Bibliotek i København under katalogmærket *Thott. 1416. 4°*. Forfatteren, Johan Christian Urne, var født 1705. Han tilhørte den gamle adelsslægt Urne, men en gren, der hverken ejede godser eller formue. Faderen, Frederik Christian Urne, var kaptajn ved østsjællandske nationale infanteriregiment; moderen var Petronelle v. Bassen.

Johan Christian Urne blev 1717 hofpage og kom dernæst som hofjunker hos prinsesse Sophie Hedvig til det lille landlige hof, som kongens søskende, prins Carl og prinsesse Sophie Hedvig, holdt på Vemmetofte. Urne valgte imidlertid at gå embedsvejen, og i 1730 blev han sekretær i Tyske Kancelli. I 1740 udnævntes han til amtmand på Bornholm, en stilling, han beholdt lige til 1778, da han på grund af sin høje alder tog sin afsked, men blev boende i Rønne lige til sin død 1787.

Urne var en flittig og dygtig embedsmand; men foruden sin embedsgerning interesserede han sig for alt, hvad der angik Bornholm. Han samlede og optegnede materiale til øens historie og topografi. L. de Thurah's Beskrivelse over Bornholm (1756) har størstedelen af sit stof fra Urne; og det samme gælder afsnittet om Bornholms amt i Pontoppidans Danske Atlas. (III Tome (1767)). – Et resultat af denne Urnes optegnervirksomhed er altså det foreliggende skrift om agerdyrkningen.

Praktisk agerbrug har Urne så vidt vides aldrig givet sig af med. Men allerede under sit ophold på Vemmetofte må han have fået kendskab til landbrug; prins Carl virkede ivrigt for at ophjælpe landboforholdene på godset. – På Bornholm fik Urne meget snart efter sin ansættelse lejlighed til at lære landbruget at kende på nært hold. Regeringen bestemte sig til at sælge de kongelige arvefæstegårde til selvejendom, og Urne måtte som amtmand inspicere alle disse gårde, inden den store auktion over gårdene fandt sted i 1744. Der er fra Urnes hånd bevaret

en »*Pro Memoria*. Hvad en Amtmand, ved sin Omreise paa Landet, kunde ved hver Kongens Fæste-Gaard i Sønderlighed *examinere* og i Agt tage. *Borringholm* A° 1741« (trykt i J. A. Jørgensen: *Bornholms Historie*. (1900–1901). II. 130 ff.). Der spørges heri bl.a. om, hvilke kornsorter der såes på gården, og hvor meget af hver; hvad udbytte hver sort giver; om høavlen; om jordernes beskaffenhed; om gødning af jorden; o.s.v. – Urne må herigennem have fået et godt indblik i landbruget på øen og dets kår. I Thurahs Beskrivelse over Bornholm oplyses da også (med Urne som kilde), at rugavlen på Bornholm er noget forskellig fra andre danske provinser.

Et vidnesbyrd om Urnes interesse for at ophjælpe landbruget på Bornholm finder vi hos mineralinspektør Andreas Birch (født 1716, død 1763). I et manuskript fra ca. 1760 (i Mineralogisk Museum), handlende om forskellige mineralforekomster og deres udnyttelse: »Forteignelse paa endeel . . . udi nogle Danske Provincer, siden 1750, giorte Decouverter« o.s.v., har Birch, der var bornholmer, benyttet lejligheden til at give en ganske kort omtale af sin fødeø i almindelighed. Det hedder heri: »Ved Stædets flittige Amtmand Hr. Etatz Raad Urnes Omhyggelighed for Landvæsenets opkomst, har hand hos adskillige af Bønderne ladet saae alle slags fremmed Hørfrøe, som og Patates [o: kartofler], som altsammen meget væl lykkes«.

Urne angiver, at skriftet blev begyndt »omtrænt 1757«, og af forskellige steder, hvor årstal nævnes, ses det da også, at den første del er skrevet i dette år; resten er så skrevet tid efter anden til ind i de første år af 1760erne. Den sidste tilføjelse synes at være skrevet i 1763. Baggrunden for disse optegnelser er naturligvis den stigende interesse for at øge landbrugets produktivitet. Den stærkt voksende folkemængde i byerne stillede krav om flere næringsmidler; landbrugsproduktionen, særlig kornavlen, måtte forbedres. Men før man kunde foreslå forbedrede dyrkningsmåder, måtte man kende forholdene, som de var.

Det er næppe tilfældigt, at Urne begynder sine agerbrugssamlinger 1757. I dette år havde den ovenfor nævnte Andreas Birch overrakt kongen et skrift (det kendes nu kun af omtale), hvori han foreslog oprettelsen af et selskab som det senere (1769) oprettede kongelige Landhusholdningsselskab. En af dette selskabs opgaver skulde være at fremskaffe oplysninger om agerdyrkningsforholdene i de forskellige egne af det

dansk-norske rige. – Birchs plan blev dog ikke realiseret, om end der i 1759 blev oprettet et Institut for Økonomi og Naturhistorie (nedlagt 1772). – Vi kender ganske vist intet til noget samarbejde mellem Birch og Urne, men alt taler for, at det har fundet sted. Begge beskæftigede sig f.eks. med Bornholms mineralogi, og da Birch dør i 1763, tager Urne fat på at udarbejde et skrift »over adskillige sig her paa Bornholm befindende Mineralier. Anno 1764« (Ny kgl. Samling. 4°. 333). Dette skrift giver for øvrigt mere, end hvad man af titlen kunde vente; der findes f.eks. heri oplysninger om det bornholmske pottemageri, om brændselstørv, og om skæring og oplægning af rygningstørv på stråtage.

Urnes skrift om agerdyrkningen blev liggende i hans gemme uden at komme andre til nytte. Og han oplevede at se hele to bøger om agerdyrkningen på Bornholm udkomme. 1772 udgav præsten i Nylarsker sogn Ole Andresen Borreby »Anviisning til den practiske Agerdyrkning«. Og i 1778 udgav sogndegnen i Vestermarie Jacob Peter Prahl, efter opfordring fra Det Kongelige Danske Landhuusholdnings-Selskab en »Agerdyrknings Catechismus, efter Bornholms Agerdyrknings-Maade«. – Hvor gode oplysninger disse to småbøger end indeholder, overflødiggør de dog ingenlunde Urnes »Agerdyrknings Behandling paa Bornholm«. Urne har langt flere og ofte grundigere oplysninger, om end spredte imellem hinanden. Og af særlig værdi er de tegninger, han har forsynet sit skrift med, selv om det nok ses, som han selv siger (side 51), at de ikke hidrører fra »en Tægne-Mester«. – Men de tre skrifter supplerer hinanden, så vi har gode oplysninger om agerbruget på Bornholm, i tiårene efter midten af 18. århundrede.

Urnes' skrift om agerdyrkningen er helt igennem skrevet med hans egen hånd. Ved udgivelsen er hans stavemåde fulgt, skønt den langt fra er fast. Dog er brugen af store og små bogstaver reguleret. Navnlig i begyndelsen af skriftet har Urne anvendt rigeligt med store bogstaver, skønt han i almindelighed i sine optegnelser nogenlunde følger den sædvanlige brug i datidens tryk. – Enkelte åbenbare skrivefejl er uden videre rettet. Også er på enkelte steder tilføjet bindestreg i sammensatte ord, hvor Urne i mere omhyggelig stil sætter bindestreg. Forkortelser er hyppige i manuskriptet, især i de afsnit, som bærer vidne om at være skrevne i hast »under indløbende embedsforretninger«, som Urne siger. Endelserne *-lig(en)*, *-en*, *-et*, *-er* er ofte skrevet blot som en forkortelses-

krølle; de er opløst i overensstemmelse med Urnes sædvanlige stavemåde. Håndskriftets sidetal er anført i marginen, dels for at lette efterslag i manuskriptet, dels for at tidligere citater fra dette lettere kan findes. – Manuskriptet har talrige tilføjelser i marginen. Nogle er af Urne ved henvisningstegn bestemt til indføjeelse i teksten og er derfor i trykket indsat på det angivne sted. De andre er anført som fodnoter. – Urnes tegninger i teksten eller i marginen til denne er af praktiske grunde gengivet på plancher anbragt bag i udgaven, sammen med de to løse tegninger henholdsvis af plov og »år«, som Urne har fået løjtnant Berent Fahlenkamp til at udføre for sig. Det kan bemærkes, at Fahlenkamps tegninger er selvstændigt udførte, efter egen opmåling, ikke som det siges af P. Michelsen i Budstikken 1958. 117, omtegninger af Urnes tegninger. »Året« ses f.eks. tydeligt at være forskelligt fra det af Urne målte og tegnede.

Tillæg 1. Manuskriptet hertil findes i Rigsarkivet i Thaarups Bornholmiana, bind I. 194 ff., skrevet med Urnes hånd. Det er, som det ses, væsentlig det samme indhold som findes i »Agerdyrkningens Behandling« no. 62, 63 og 99. Muligvis har Urne tænkt sig at lade det trykke, enten som bidrag i et eller andet tidsskrift, eller som selvstændig pjece.

Tillæg 2. Findes ligeledes i Thaarups Bornholmiana i Rigsarkivet, i Bind I. 175–185. – I tilknytning til de i »Agerdyrkningens Behandling« anførte folkelige kure no. 138 og 139 er det interessant at se, hvilke råd den højere sagkundskab anbefalede ved kvægsygdom. Ved »kvægsygen« forstås kvægpest (pestis bovina), der især i sidste halvdel af 1740'erne og igen i 1760'erne rasede i Danmark, så kvæget mange steder næsten helt bortdøde. Øvrigheden søgte at gribe ind, dels ved forbud for at hindre smittespredning, dels ved at anbefale forskellige medicinske behandlingsmåder. I første omgang gik Bornholm nogenlunde fri. I 1750 har der altså, efter Urnes oplysninger, vist sig nogle tilfælde, men den samling af råd, som han ved den lejlighed tilsendte sandemændene, synes ikke at være bevaret. Men i 1768 er kvægpesten altså atter dukket op på Bornholm og har fået Urne til sammen med apoteker Dirchs i Rønne (der fandtes dengang kun det ene apotek på øen) at udarbejde det her i Tillæg 2 gengivne reglement for sygdommens erkendelse og behandling.

Ager-Dyrkningens Behandling paa Bornholm

samt nogle flere Ting.

Disse Samlinger bleve begyndte omtrænt 1757.

J. C. Urne.

Ruug.

1. Saasnart Høsten er endt, eller gemeenligen 14 Dage efter *Michaelis* [1], da, saafremt Jorden er blød og beqvem nok dertil, pløyes til Rug; Nemlig: den Jord, som forrige Aar var Byg udi. Man pløyer 10 à 12 Furer, eller Foerer [2], hvilket Stykke Jord kaldes tilsammen en Ryg [3], (derfor vel, fordi den pløyes her meget rygget eller rundagtig, saa at Vandet kand desto bekvemmeligere paa begge Siider have Affald;) derved bliver upløyet liggende en Strimmel Jord, kaldet Giædder [4], saa bred at derpaa kand siden efter med Hæste og Vogne kiøres, naar Møget udages; dernæst pløyes atter || 10 à 12 Furer, saa lades igiæn 2 saadan en Giædde ligge, og saa fremdeelis, indtil den heele Ager eller det Stykke Land, som til Rugen af Ejermenden er *destineret*, saaledis er bleven behandlet til Ende; derpaa

2. Henføres eller udages Giødningen og legges i Haabet langs af hver Ryg; dernæst

3. Pløyes Giædderne. – Saa

4. Spredtes Giødningen over alt omkring paa Ageren; snarest mueligt Veyret tillader det, nemlig om ikke Regn eller andet ondt Veyr gjør Ophold derudi.

NB. Man bruger meere her det Ord Rug-Ryg, endsom Rug-Ager [5].

5. Bliver saaledes i Giødningen gemeenlig om *Galli* (16de *Octobr.*)

eller *Simon Judæ* (28de *Octobr.*) Tiider Rugen saaed*), hvilken dernæst

6. Harves baade langs og tvers. Endelig

7. Pløyes Vandfurer imellem hver Ryg (eller liden Ager) hvorved Vandet kand bekomme sit Afløb.

- 3 NB. Hertil Lands ere saadanne Rug-Agre eller Rygge fleeste Deelen meget smalle, || vel neppe 3 Alen hver; Hensigten: at Vandet desto bædre kand afløbe, men der spildes og megen Jord formedelst de mange Vand-furrer; dog høye Jorder pløyes ikke i Rygge; ligeledes ey heller Sand-jorder; disse sidst bemelte Slags blive og ikke giødnete, men behandles ligesom Havren, som hernæst skal beskrives, undtagen at dend, nemlig Rugen, ey rulles [6] eller tromles, hverken Sand- eller Møg-Rugen; Efterdi Sand-jord i sig selv haver ingen Tid Kløser [7], og om Fisket [8] eller Efter-Høsten falder dend anden Jord-Art ligeledes mørere og jævner, allmindeligst at regne og fremfor om Foraaret med Vaar-Sæden; Dog haves og *Exempel* paa, at Rug behøves at ruldtes eller tromles; Eller og vel slaaes Kløser i Stykker.

Biug.

1. Pløyes Jorden betimelig om Foraaret eller Vaaren [9]; dernæst, naar samme findes maadelig tør,

2. Harves dend, som egentlig kaldes at forharve for at faae samme desto bedre jevn, og at *conservere* Vædsken desto bædre i Jorden.

3. Ligger dend, til Havre-Sæden er afbestilt [10] og saaed, da den imidlertid kand desto bedre mørne og U-Kruds-Rødderne raadne.

4. Saa skiøres [11] (kaldes i Sædland at kroge [12]) det er: man driver med Aaret [13] (kaldes i Sædland en Krog) tvert over Furen paa Ageren.

NB. Somme, i Stæden for med Aaret at skiøre, bruge nu omstunder Ploven og kaldes at tvepløye, hvilket paa god og reen Muldjord skal være fordelagtigere og mageligere. – *Conf. Pag. 17.* ||

- 4 5. Saaes.

*) NB. Var nemlig efter gammel Stil; Nu regnes vel og efter Hellemisses dend 1ste *November*, helst med Sand-Jorder; dog allt efter som Jorderne befindes vaade eller tørre til. Gemeenligen er man nu om stunder noget tidligere at saae, og Sand-Rugen omtrent en 8te Dage førend Møg-Rugen.

NB. Gemeenlig *Medio Majj* eller saae snart muelig, men somme Aaringer er Jorden saa vanskelig for den megen Væde Skyld, at det drager sig hen til *ultimum Maji*, som iblandt andet 1756, da endnu den 31te somme Stæder var ey Byg-Sæden bleven lagt*).

6. Tilharves Jorden.

7. Vendes Sæden ned, som skeer med Aaret, der drives atter tvert igiænnem de Furer, som *sub N° 4* ere bleven giorte ved Skiøren, dog ikke saa dybt.

Atter:

8. Harves tvers og langs; Endelig

9. Ravses [14] Græs Rødderne sammen, hvilke nogle age hiem, at rygge Huusene med, eller til at heede Ovne med, andre sætte Ild paa dem og opbrænde dem midt paa det saaede Korn, hvilket dog nu siælden skeer.

10. Sæden ruldes (eller tromles paa Sædlandsk).

Haure.

1. Pløyes.

2. Saaes strax paa Furen udi *April* eller Begyndelsen af *Majj*.

3. Tilharves tvers og langs, og endelig

4de. Sæd-ruldes [15]. ||

Liin [16], Ærter, Vikker og Hamp.

5

Behandles ligesom Havre.

Hvede.

Nemlig Vaar-Hvede**), saaes her paa Landet faae Stæder og ikkun lidet af, nogle Skiepper; dend saaes ligesom Havre, men i den bæste Byg-Jord; og lægges førend Bygged. – Saaes giærne saasnart Heignet ret holdes; Nemlig Valborg Dag eller 1ste *Maji*. – Maae staae otte Dage hen og vel længere endsom Kornet, førend dend bliver moeden.

*) Ja nu i Aaret 1763 fast ligeledes.

**) NB. Vinter-Hvede er ei brugelig her. *Conf. pag. 131.*

Ærter og Vikker. (Conf. p. 34 § 49.)

Saaes i maadelig Bygjord og holdes fore, at Jorden, besynderlig af Vikkerne, bliver saa god, snart som ved Giødning; bruges derfor saavel som for Foerings Skyld meget nu omstunder at saaes, men i vaade Aaringer slaar dend Sæd meget feil, saasom 1755. – Ærter og Vikker saaes gjerne allerførst af ald Vaar-Sæden.

Asken af Ærte-Straae, som nogle bruge til at hede Bager-Ovne med, er befunden, til Linntøy-Vask, ligesaa god som Bøge-Aske; Ligeledes skal Brægne-Aske være.

Hør, eller Liin [16] her kaldet. (Conf. p. 7.)

Saaes i sey eller Gammel-Jord, som brydes eller pløyes og derefter tilharves; Bliver nu omstunder deels temmelig flittig her brugt at auvles baade paa Bøygden [17] saa og i Kiøbstæds-Vangene. ||

6

Hamp.

Skal saaes i feed og mør Jord, skeer gemeenlig tæt ved Gaardene eller Huusene paa Bøygden og derfor ikkun lidet.

Til Hamps Dyrkning behøves dend allerbæste og fineste Jord, som gemeenligen findes omkring Huuse og Gaarde, helst hvor Creaturene staar om Efter-høsten udi en Lykke eller andenstæds, hvor der findes Lye og Læ for Storm og Regn, og der kaster deres Skarn, der er den allerfedeste og beqvemmeste Stæd, hvor man kand vente den allerbæste Hamp. Jorden bliver saaledes tilbered; først ordentlig pløyes, om For-aaret, derefter harves, og siden skiøres, o: kroges, dernæst harves igien, derpaa bliver Hampe-Frøet saet, siden atter vendes ned i Jorden med Krogen, saa tet som man kand, og allersidst igien harves gandske slet [18]; bliver der smaa Jord-Klumper, skal det trumles, saa giver det gemeenlig den allerbæste Hamp; Den taaler ikke at staae, hvor megen Storm falder; Thi da bliver den brudt og Taven brækkes. ||

7

Om Hørr. (Conf. Pag. 34 § 51 seqq., item: Pag. 5.)

Hvor man vil saae Hørrfrøe, der bør være 4re à 5 Aars Leye- (o: Hvile-) Jord, som alle Græssrødderne ere vel opgroede, saa at Jorden, naar

den pløyes, er gandske reen for de lange Rødder, og alt Ukrud forraadnet og boerte.

Den sorte Muld-Jord er den bæste; dog voxer der og god Hørr udi Sand- og leeragtig Jord, naar den, som meldt, haver ligget 4re à 5 Aar til Hviile. Herpaa Landet dyrkes Jorden saaledes: først pløyes Jorden, dernæst harves den paa langs med Furerne, at de store Sprekker kand blive jevnet, at Frøet ikke skal falde alt for dybt i Jorden og blive borte; Anden eller tredie Dag, efter at Jorden er pløyet, saaer man Frøet og saa harves det saaledes, som det skal være.

Det Hørr, som man vil, der skal blive fiint, skal man trække op, naar det er vel knebellukt [19], derefter breder man det ud paa slet og jevn Mark, gandske tyndt (det maae være Ager Mark), og bliver der liggende indtil at det slipper Stængelen eller Skiæven, naar man brækker det imellem Hænderne, saa tages det op med en Rive i meget got Veyr, at det bliver vel tørt.

Det andet, som man vil have Frøed af, skal || staae indtil Kniblerne 8 blive brunagtige, saa trækkes det op og bindes udi smaae Stuver [20] eller Næger [21], siden rives Kniblerne af og legges paa Loftet gandske tyndt, at de kand vel tørres, til om Foraaret, da tager mand et groft Sold og selder Kniblerne, og siden tærsker dem, saa haver mand altiit Frøet rent. Det Hørr, hvoraf Kniblerne ere aftagen, kand og paa forbemelte Maade bredes ud paa Marken, dog er bæst at giemme det til næstkommende Sommer, af Aarsage, at om Efterhøsten gaaer Kreaturene løse og træder det bort, saa mand haver ikke halv Gavn deraf; Mand kand og paa en anden Maade bereede det, ved at sænke det i rindende Vand, hvor det bliver liggende udi 9: Dage, derefter optages og tørres; Mens bliver ikke nær saa got som paa for anførte Maade. – Udi *Westphalen* skal være brugelig at legge Liinen 3de Dage i Vand, og 9: Dage paa Landet derefter.

Der er et andet Slags Hørrfrøe, som kaldes Spring-Frøe [22], det lader sig giøre at saa det andet Aar efter, og bliver meget got, mens vil falde noget Ukrud iblant, som mand maae luge af; Thi ellers qvæler det Hørren og tager Kræfterne fra det; det kaldes Spring-Frøe, fordi, naar det bliver modent, sprækker Kniblerne op og Frøet falder ud og bliver borte. ||

9 Høe-Høsten begyndes gjerne midt i Julii Maaned, naar Pengs-
Urten [23] (*Nummularia**) befindes at være moen i Engene. Græsset
meyes med her brugelige Korn-Seise [24]. – Det, som ligger tykt paa
Moe [25], vendes, siden spredes. Naar det er vel tørt, ravses o: sammen-
rives, føres i Stak med en Strænge [26], som er et langt Stykke Træ
med et Reeb udi hver sin Ende og 2de Hæste forspændte, saa at Karlen
staaer paa Træet, som, idet Hæstene saaledes af ham kiøres, slæber
Høet sammen i een Bunke hen til Stædet, hvor det skal sættes i Stak;
og derefter Læsseviis indages.

Korn-Høsten begynder gemeenlig først i August Maaned og endes
sidst i samme Maaned; Dog nogle Aar, efter Veyrligets Beskaffenhed,
sildigere, saa og efter *Districterne* her paa Landet; thi allmindelig ved
Søe-Siderne begyndes og endes Høste-Tiden gemeenlig 14 Dage før,
end som oppe i Landet; Eftersom Sæde-Tiden ligeledes tiligere begynder.

Sæden mejes med en her brugelig og saa kaldet Seise [27], som haver
10 ingen Meye-Red paa sig. Dernæst ravses, og bindes || alleniste Rug og
Hvede i Næger, men ald øvrige Slags Sæd ravses løst tilsammen, rulles
aa [28] (o: hen ad Jorden) til at sættes i Stak og paalæsses; dernæst
ravses Stubbene til Stakken og endelig indages.

Tærskningen**) bestilles af 1 eller 2de Karle paa en Loe; hvor en
Deel Sæd (kaldes een Knabbe [29]) fremsættes, reent aftærskes med Pløyy-
lene, siden oprenses, kastes, maales og bæres paa Tilled [30] o: Loftet.

*) NB. Er dog ikke det Slags, som ellers kaldes *Centium morblum*, men groer temmelig høy vel i Qvarteer.
har guulagtige, iblant rødliadne Blomster som et aabent Løve-Gab etc. Siden kommer i Kundskab,
det skal være *Linn: Rhinanthus crista galli*. Og *Pedicularis pratensis s. crista galli*, C. B. Hanekam,
Rassel, Wiesen Rodel mit gelben Blumen, Gelb Wiese Laus Kraut – *Dan: Hanekam Pet. Kylling*.

**) *Conf. pag. 118.*

Andre Observationer.

1. Ved at inddeele Jord-Arterne angaaende Ager-Dyrkningen, udi 3de Slags, nemlig 1.) Leer-Jord 2.) Muld-Jord og 3de) Sand-Jord, bemærkes: at Leer-Jorden skal pløyes lavt (gryndt [1] paa *Bornholmsk*) og beqvemmelig tør, om dend siden skal lade sig behandle. Muld-Jorden kand pløyes dybere og vaadere, om Tiden det udfordrer. Sand-Jord er 2de Slags a) hviid- og b) rød-Sand-Jord. Dend hviide skal pløyes dybt, thi Sand er øverst og Mulden underst. Dend røde skal pløyes gryndt; thi Mulden er øverst og Sanden strax under. Dend rødsandede kaldes her ørger [2] eller || øragtig Jord og er slettest, giver føye noget af sig, thi den haver 11 een gandske ringe Jord-Skorpe paa sig, – dend hviid-sandede er allene tienlig til Rug, som bliver meget reen og giver særdeelis kiønt hviid-agtigt Brød, som giver *Dantziger*-Rug intet efter, allerhelst naar den først skroes [3], dernæst sælles og derefter males*). – I *Peders* og *Pouls* Kirke-Sogner, her paa *Bornholm*, falder den meeste Sand-Rug.

2. Dend sorte eller sortmuldede Jord er vel den frugtbareste, dog rareste [1] paa *Bornholms* Land, da den og er gjerne bleeg- eller graa-agtig.

3. Leer-Jord skal være her allermeest og giver særdeeles reen Sæd; kand vel udstaae Tørke, er meget frugtbar, naar dend i rette Tiid og vel tilredes.

4. Sand-Jord**), som her findes og eendeel af, meest grov og graae-agtig, staar sig vel ved megen Regn og Væde, men slett i tørre Aaringer; Giver siælden reen Sæd, men meget Ukrud, som tit tager Magten, helst fra Byg-Sæden.

5. Ør***) eller ørger Jord er et eget Slags || *porøs* og løs trævlefuld 12

*) NB. Rette Sigte-Møller er ingen her paa *Bornholm*.

**) *Conf. pag. 33 No 43.*

***) *Conf. pag. 33 og 41.*

Jord, beblandet af graae Sand og Muld heel græssbunden, *vulgo* kaldet bondløss Jord*) – Gjerne opbrudt af Eng- eller Skov-bond.

6. At saae Rug 2 à 3 Aar efter hinanden, i en og den samme Ager, er her ikke tienlig. Men Sædens Forandring er bedst og fordeelagtigst, nemlig hvilken Ager, der er tienlig til Byg, da at saae et Aar Rug, dernæst Byg; Eller *alternere Ex:gr:* med Rug, Byg, Ærter, og Vikker udi Byg-Jorden.

7. Udi Lolland**) (om det ikke kunde hede Lavland, som ligger lavt og sidt [1]) og Falster skal i Almindelighed nu have lært dend ene Egn, Sogn og Bye af dend anden med Nytte at saae Rug i Giødningen, fordi den ikke udmagrer Jorden saameget som Bygget; dernæst saaes Bygget; og tredie Aar faaer den Jord, som 2: Aar har været saadet efter hinanden, enten Hvile eller den saaes med Ærter og Vikker, som troes mindst at udmagre Jorden.

8. Vinter-Hvede i *Lolland* (af Vaar-Hvede eller Vaar-Rug bruges og saaes der, saavelsom sidste Slags paa *Bornholm*, intet) behandles i alle Maader som Rugen. ||

- 13 9. Havre behandles og der ligesom Byg; thi hvor Havre saaes, kand og saaes Byg; Hvorfore af Havre ey saaes til Kiøbmands-Vahre. I *Lolland* skal være bekiendt, ja skeet i *Nyestæd*: Een Snidker der lod sin Hauge besaae med Byg; hand lod Stubbene hverken af Sviin eller andre Kreature opæde. Aaret derefter bar samme Hauge (upløyet og usaaed) ligesaa meget Byg som forrige Aar; og havde mueligt *continueret*, der-som den var bleven fredet og urodet.

10. Søe-Vandet maae troeligen have en særdeelis Fædme og trivelig giørende Egenskab hos sig, frem for alt andet bart Vand, ey allene for-medelst sin indvortes egen saltagtige Beskaffenhed, men end ydermere af det overflødige Vand-Skiøll af Landene, Biærgene og Byerne, deri skiølles og samles, som vidst fører en særdeeles Giødning med sig, følge-lig være tienlig for Sæden.

Her udi *Rønne*, hvor adskillige Haver ere anlagde tæt ved Havet, er gandske brugelig at betiene sig der af Hav-Vandet, til at vande GrønKaal samt andre Kykken-Urter, og holdes fore som en almindelig afgjort og

*) *Conf. No 42.*

**) Disse om Lol-Land indløbende Efterretninger bekommen af en Indfødning derfra: som og her er en Landmand.

viss befunden Sag, || det den der voxende Kaal er den sødeste og bædst 14 smagende i Byen.

11. I Aar (Aaret 1757) have nogle herpaa Landet gjort Forsøg med at saae Sæd blødet først i Hav-Vand, for at erfahre dends Virkning; Men Gudbædre! dend allmindelig store vedvarende Tørke gjør vel dette med øvrigt til Intet.

12. I de bædste Hvede-Egne udi *Lolland* skal længe have været brugelig hos Strand-Boerne, at sætte Hveden i Blød udi Hav-Vand; da andre, fra Haved langt bortliggende, bløde Hveden i fersk Vand blandet med *Urin* og Kalk, hvorved meenes, Hveden befries fra Brand og *conserveres* for smaae Orme og Madiker, som ellers adskillige Aaringer gjøre Skade derpaa [1].

13. Paa *Bornholm* betienne de, ved Hav-Siderne boende, sig meget af Tang [1] at lade opkiøre, henlegge at forraadne og endelig mænge iblant anden Giødning til at giøde Agrene med. Andre bruge at strøe dend tyndt omkring over Sand-Rugen, paa det at ved indfaldende stærk Storm, Sanden ey skal blæse fra Rødderne.

14. Udi *Nexø* bruges Tang af fattige Folk til Ildebrændsel, da de samle store || Bunker sammen om Sommeren at tørres og dernæst 15 hiembringe til Fornødenhed i Stæden for Lyng.

15. I Trang for Halm til Strøelse under Hæste, kand Tang ligeledes først tørres, forvares og dernæst saaledes anvendes.

16. Udi *Lolland* skal gamle Folk fortælle, at Fattige i svære og dyre Tiider havde samlet store Dynger af Tang ved Haved, sat Ild derpaa og samme opbrændt, hvilken Aske derefter blev af dem brugt at salte med.

17. Een vel forfaren Avlings-brugere her paa *Bornholm* beretter at have for nogle Aar siden sidst i Sæde-Tiden, blødet $\frac{1}{2}$ Tønde Byg i *ordinaire* Vand, for at kunde faae fraskilt og afskummet dend skadelige Flye-Havre [1]; Siden saaede hand samme Korn, hvilket bar dobbelt saameget som ellers af lige megen Udsæd; saa at Blødningen er vel vidst nok nyttig; Ja det synes om saameget meere begribelig, at, naar Jorden er tør og Sæden ligeledes er tør, da maae en stoer Deel af Sæden forkommes og ey blive vexelig [2]; || ja den fleeste Deel kand vel have 16 tungt nok at komme til Vext og faa behøvende Saft dertil, naar Jorden just befindes meget tør.

18. Der skal være her de Slags Agre, hvis Jord er af den Beskaffenhed

at behøve Steene paa sig*), store omtrænt som Knytte-Næver eller lidt mindre, hvorved Jordens Fugtighed beskygges og tilbage holdes, ey saa hastig af Solens Hede at vorde uddunstet, følgelig Sædens Nærings Saft derover desto bædre vedlige holdes. Saa at forvist fortælles, det en paa denne Omstand ukyndig Avls-Mand haver, efterat hand med formeentlig megen god Forstand havde nøye ladet saadan en Ager rense fra alle Steene, maattet, ved siden erlangt bædre Forfaring og lidet Skade, lade Steene igien henføre paa Ageren. Det er ellers forunderligt at see saadan en besaaed og tilharved Ager, hvor ligesom gandske overstrøet fuld dend kand ligge med saadanne smaae Steene og dog siden give herlig Sæd.

19. Leye- eller Byg-Jord, som har ligget gold, er det godt Efterhøsten at riste [1] eller pløye gryndt, men vel ikke Oppenlænned [2], som nyelig har været saaed og nu staaer Stubben paae.

- 17 20. Jo bædre Jorden kand udreedes og Rødder-||ne af Græss og Ukrud oprives, jo bædre Sæden lykkes, næst Guds Hielp. Sort muldet og lætt Jord er nu her meget brugelig at tvepløye eller pløye 2de Gange**); Ellers bruge de fleeste efter gammel Skik at skiøre og vende Byg-Jorden med Aaret, som nok er tienligst paa græssbunden Jord.

21. Det første Aar efter Leye (Hviile) pløyes Jorden gryndt (lavt), siden efter altid dybere.

22. Gott reent Sæde-Korn er vel fornøden; dog gjør Størrelsen ikke sønderlig meget dertil; Eet lidet Korn voxer saavel som et stort. Mand har bemærket: at stoert anseentlig Korn er meere tykskallet og giver til Gryn-Malning mindre *Qvantitet* Gryn af sig, end som det mindre, men mere tyndskalled Byg***).

23. Her paa *Bornholm* er almindeligst troeligt: Rugen forandres formedelst Væde og Vand til Garse [1] (Heyre). Men, maaskee Rugen bliver borte og Garsen forfremmes i dend vaade Grund, som er hinde bekvemmeligst. ||

- 18 24. Andre vill tilforladeligen have befunden Rugens Forandring, for

*) Conf. *Paul Juels gode Bonde pag. 5*, som stemmer hermed over eens.

**) Conf. *pag. 3*.

*** Gemeenlig regnes for got Korn, naar af 1 Tønde bekommes 5 Skpper Gryn, nemlig 4 grove og 1 Skpp. fine, *item* omtrænt 1 Skpp. Gryne-Mæl tillige.

Exempel Anno 1755 saaedes til *Nyekirke-Præstegaard* 3de Tønder meget reen Sand-Rug*), og da samme Tiid ey mere af det Slags var at faae, blev saaet 2½ Tønde slettere Rug, meget blandet med Klitter [1] (Klinter) og Garse (ᵛ: Heire). Men i Høsten fandtes dend sletteste Rug ligesaa god som den bødste. – Een bestandig eller ofte igientagen Prøve paa een og samme Agre vilde vel være nødvendig til at gelange til viss Forfarenhed om denne Sag, men vilde være farlig og skadelig; Tilmed er Veirliget ey eet Aar som det andet, hvorfor og een og den samme Jord ey alle-tiider (skiønt paa lige sædvanlig Maade pløyes og dyrkes) findes af lige Beskaffenhed, hvilket ikke saa klarligen kiendes før, som efter at Sæden er lagt, hvorover Sæde-Mandens *Conceper* ofte forrykkes. – Dog med Vaar-Sædens Forandring vides ey slige *Exempler*.

25. Paa *Møens* Land skal være en velbekient afgjort Sag: At i hvor reen en Rug der end saaes, saa faaer man ved Høsten dog Hvede-blandt Rug igien, som formenes at skee ved Forvandling; da man || skulde dog 19 heller troe, at i Jorden haver ligget Hvede tilbage fra forrige Tider og saaledes Tiid efter anden uformærkt saar sig selv og giver Art bestandig fra sig.

26. I *Lolland* skal mange gamle Sæde-Mænd holde for: Det skader ikke, hvor Raad gives, at saae i dend Ager, hvor 8 Skppr. Byg saaes, = 9 Skiepper Rug (Nyt Maael), fordi om noget gaaer bort i Vinter-Kulden, det meeste dog kand beholdes. Men om Vaar-Sæden troes: Det er bødre at saae dend for tynd endsom for tyk.

27. Her paa *Bornholm* holdes ikke raadeligt at saa ald Jorden tyndt; thi Muld- og Feed-Jord kand gjerne ernære Sæden, og dend er det tienlig derfor at saa noget tyk; Mens bliver dend magre og skarpe saaet tykk, da haver Erfahrenheit derom lært, det Sæden mangel Gang ikke er kommen i Ax; derfor er det raadeligst Sædemanden legger sig vel efter at kiende sin Jords Beskaffenhed.

28. At saae tyndt eller tykt kommer altsaa an paa Jordernes og Sæde-Artens Beskaffenhed. ||

29. Førind der saaes paa Leer-Jord, er herpaa *Bornholm* brugelig at 20 knuse de haarde Kløse med Rulden (Tromlen). Men den Rulden, som her skeer almindelig efter Sæden er lagt, kaldes: at sæd-rulde, til den

*) NB. Sand-Rug er gemeenlig dend reneste og bliver her gjerne søgt til Sæde-Rug.

Ende, at de mange smaae Steene, paa Agrene findes, og hvis Borttagelse ey holdes tienlig, blive nedtrykkede, samt Jorden jevnet og beqvem giort, at den ey skal være Meyerne til Hinder og Skade for Redskaberne i Høsten.

30. Det er høyst nødvendig, naar Høste-Tiiden kommer, at Bonden eller anden Avls-Mand passer flittig paa med sine Høste-Folk baade ved Meyningen saa og Ravnsningen (Sammenriven); Men særdeles ved Indkiørselen. Ved mangen Bonde-Gaard sees paa deris Høste-Veye, efterat de have haft indhøstet, ligge baade Sæd og Foer, som man saavel med River som med Høe-Tyver kunde optage, men forødes og undertrædes siden af Mennesker og Creature.

31. At dend begyndte Høst det snarest muelig fuldføres er høyst nødig og nyttig at flittig raade og tilholde Landmanden om, at hand hværken formedelst utidig Sparsomhed paa at betinge [1] og holde Høste-Folk eller for andre Aarsager Skyld forsømmer bekvemmelig
21 Veyer-||ligt, hvorover hand kand tage ubodelig Skade baade paa Sæd og Foering, hvoraf tilligemed Creaturene kand fordærves, naar imidlertid Regn indfalder paa Høet og fugtigt indhøstes.

32. Her paa *Bornholm* kand, formedelst adskillige Aarsager, Høsten imod andre Stæder snarere fuldbyrdes: 1.) saasom ingen Herskabs Hoverie forhindrer Bonden, hvoraf hand ey her veed almindelig at sige; 2.) Tiende-Tælning opholder ham ikke, thi de her ikkun 2de brugelige Tiender, nemlig til Præsten og Kirken, ydes i Skiæppen efter et fra gamle Tider af, fast-*accorderet Quantum*, hvorover og Straaet bliver Bonden selv tilgode. – 3.) At binde Sæden i Næger holder man sig ey heller hermed op, undtagen Rugen [1]. – 4.) Paa Bøygden haves mange Udbyggere [2], som komme Bønderne, for Dag-Leye i dend trange Høstens Tiid vel til Pass; Og Præsterne have frie Høste-Dags Arbeide af dem.

33. Byg-Sæden trædes med Hæste fast ned i Laden*); Hæsten føres rundt omkring paa Sæden af en liden Dræng; Eet Fad eller andet gam-
22 melt Kar har han staaende hos sig, for at holde Hæsten || under i behøvende Fald, at Sæden ikke med hands *Excrementer* skal forureenes.

*) NB. Naar meget gode Aar falder, saaat ellers Laden ei kand romme Sæden, men dend maae stærkt pakkes sammen.

Naar Sæden er kommen saa høyt, at Hæsten ey længere kand ledes under Hane-Biælkerne eller Taget, bliver hand igiennem et Huld paa Taget udstødt, dog ligger uden fore en Bunke Straae, som hand kand falde paa og ey tage Skade.

34. Laugs-Urt [1], et Ukrud, som her paa Landet mange Stæds mangfoldigen voxer iblant Bygget, Havren, Vikker og Ærter (Rugen er befriet derfor), betager Sæden sin Saft og Fremvext, saa at derover stoer Skade skeer. Skal i Sædland kaldes af Bonden: Onde Urter; I Holsteen: Wucher-Kraut [2]; skal der somme Stæder, besynderlig i det *Eyderstædske*, være iblandt Bønderne vedtagen: at, naar de udgaae een viss Tiid med hinanden at besigtige Sæden, maae dend, paa hvis Ager dette Ukrud findes, give for hver Blomster een fast sat Penge-Straf; hvorefter saadant at undgaae og faae deres Sæd reen, udsendes Børn eller andre paa Agrene, saa snart Urten fremkommer, samme at bortplukke. – Her viides ingen Raad derimod. De komme og frem i stoer Mængde paa de Agre, der ligge golde og til Hviile; Det er da raadet nogle at lade dem afmeye, førend de || blive moedne og lade deres Frø 23 falde; Men deels meenes, at det ey kand hielpe, saasom Jorden dessuden giver siden nok fra sig ad Aare igien; deels bruges saadanne Golde-Agre til Fæe-Gang, saa at ey Græsset tilligemed Urterne maae afhugges. Kreaturene æde dem ikke giærne for deres Bedskheds Skyld; Men dog, for at faae dem dertil, og at skaffe disse skadelige Urter nogenledes bort, forinden de sætte Frøe og derved igien udsaae sig, haver nogen baaret sig saaledes ad: Hand holdt sine Kiør inde om Natten foruden at give dem noget; lod dem saa om Morgen, da de vare vel sultene, allerførst ud paa den eller de Agre, hvor af omtalte Urt den største Mængde stod og det i den Tiid, de vare endnu spæde og vel saftige, men troligen ikke endda saa bedske som siden, naar de blive grovere af Vext; hvorpaa Kreaturene da flittig afaade dem.

35. Af dend *ordinaire* rette Havre-Sæd er her 2de Slags; 1.) nogen, som har temmelig lange Spidser, Haler eller Spyd paa sig, kaldet her derfor Rump-Havre [1], paa Tydsk (vermuthlich) efter Allgem. *Oecon. Lex.* 1731. pag. 888. Bart-Haber; fylder snart op i Tønden, || naar den 24 kuns sagte af Sækken udrøsses [2], men, naar man siden med Skovler vedbørlig stærk kaster den i Tønden, finder man sig i Maalet meget forringet; I saadan Rump-Havre er derfor kuns lidet af Kiærne; den

groer i slet, maver og sandagtig Jord, derfor meest ved Lyng-Siderne og hos Udbyggerne; thi disse have ey Raad til at giødne Jorden, og meest alle ved Lyng-Districterne beliggende Gaarders Jorder ere ikke sønderlig frugtbare men meest magre og skarpe.

Nord og Øster paa Lands er dend gemeenlig dend ringeste, men Sønder paa dend bædre eller bædste Havre. – Saadan slett Havre kunde dog forbædres, dersom Jord-Brugerne hver tredie Aar søgte at faae sig af den gode Slags til Udsæd; Men hvor det ey agtes, bliver den fast altid sletttere. *Conf. Allgem. Oeconomiske Lexicon* [3] pag. 888.

- 2.) Dend gode Havre, som er mere glatt og trind i Enderne og foruden bemelte Haler, kaldes gemeenlig Gryne-Havre [4], fordi Gryn-Malerne meest søge at faae den til Kiøbs her i Rønne og øvrige Kiøbstæder, og betale 4 til 8 Sk. meere à Tønden endsom for den *ordinaire* eller blandede; thi, naar Bonden kaster sin Havre, skal hand bruge at
- 25 skille 3de Slags; 1.) dend, som fal-||der længst hen paa Loen, tager hand af til sin Udsæd, som den tyngeste og bæst-kiærnedede; Og Resten deraf sælges til Gryn-Malerne; hvilken Slags dog noget blandes med dend
- 2.) som falder midt paa Gulvet, og er kuns maadelig god; denne mellemste samt dend 3.) som falder nærmest ved Kasteren, den er den sletteste og letteste, bringes ud til at sælges i Kiøbstæderne, kaldes og derfor (under Haanden og sagte) Kiøbmands-Gods. Samme Slags er det og giærne, Bonden bruger at yde til Kirke-Tiende, Præsten *etc.* – Er og slettest rensed og meere bemænget med Laugs-Urte- og Ager-Kaal-Frøe [5] (paa Tydsk Hederich, Allgem. *Oeconomiske Lexicon*, men paa anden Dansk er Navnet ey at finde hos *Simon Pauli* eller *Buchwald*) *it.* med Fleu- og Svindel-Havre [6] *etc.* – I Almindelighed er dette Land-sens bædste Slags Havre dog meget tykskalled, ja ligesom med 2de Skaller er Kiærnen omhylled og kuns liden, hvilken enhver selv lett kand giøre Prøve paa, naar hand tager et Havre-Korn og piller Kiærnen af. – Efter Farven er der enten Hvid eller Sort Havre, denne sidste Slags dog ikke synderlig meget af; Man finder den giærne blandet i Bygged, hvor nogen Havre deriblandt fremvoxer; – Men særdeles Sæde-Havre af dend sorte Art bruges her ikke, dend er tykkere skaldet. ||
- 26 Af Vild og mueligt ud-artet Havre findes: 1.) Fløy- eller Flye-Havre, paa Tydsk vel kaldet Wind-Haber, *lat. Ægilops, avena sterilis* og paa Fransk vel: *Haveron*; er gandske lodden, sort og rød laden paa Skallen

med en liden Kiærne udj (er derfor maaskee heller rettere den, som paa Tydsk kaldes: *Schwartz-* oder *Bart-Haber*, *Oecon. Lexicon loco cit.*). Samme Flye-Haber [7] falder udi visse *Districter* herpaa Landet meget iblandt Bygged, besønderlig i *Bodels-* og *Ips-Kirke-Sogner*; somme Aar i saadan Mængde, at, naar Sæden staar i Væxt, man skulde ved Anseende tvivle, om Byg eller Havre der egentlig var bleven udsaaed. – 2.) Svingel-Havre [8], et lidet Korn, noget grønagtig, med en lang Hale, som et Haar, næsten een Fingers-Bred lang*). – Findes meget iblandt Havren. Skal være særdeelis usund og skadelig for Hæste, at de blive som forstumlede deraf i Hiærnen; Og, om Sviin blev given meget deraf ved Fedning, skal de deraf vandtrives og hensvinde. Er nok det, som paa Tydsk kaldes: *Dort*, *Dorten*, *Durt*, eller *Twalch* efter *Allgemeines Oeconomisches Lexicon* pag. 511, men det derved anførte Navn: *Lulch*, er vel rettere det samme, som: *Tresspe* pag. 2462, paa Dansk Heyre, paa *Bornholmsk* Garse, og muelig paa *Lat.*: *Ægilops*, rettere end-||som 27 forhen benævnt. Beskrivelserne i saadanne Bøger ere ofte ikke *accurate* nok, men give Tvetydighed, og Navnene formænges; Saa at een, der er ikke meget vel kyndig om Tingene udi hvert Land selv at have seet og tydelig ladet sig benævne, samt vel i Hukommelsen indprentet Navne og Beskaffenheden derom, kand lett tage Feyl. – Sidst berørte tvende Slags Havre ere dog ikke gandske foruden Kiærne, kunde altsaa ey heller aldeelis kaldes: *Tauber Haber*, hvilket af Deelene det end egentlig skal betyde. *Hübners Natur- Kunst- etc. Lexicon* benævner og pag. 843. *Avena nuda* nøgen- eller Skald-manglender Havre; Og Allgem. *Oeconom. Lexic.* pag. 888 forstaar vel under: *Früher* oder *Augst-Haber* samme Slags, men deraf ved man ingen her paa Landet at være.

Det var meget got, at kunde udfinde Raad og Maade til at fordrive meste mueligt baade Flye- og Svingel-Havre, allerhelst sidste Slags, som skal være saa skadelig for Hæste. De fleeste af Bønderne staae i den Meening: at i hvorvel Havren bliver kastet og rensset, som skal saaes, saa dog kommer nok alligevel saadan Ukrud frem af sig selv af Jorden, naar visse dertil beqvemme Aarsens Beskaffenheder af Kuld, Regn og andet Vejerlig indfalder. – At kaste og rense det, || som sælges, 28

*) NB. Heire-Kornet seer hartad ligesaa ud; men er tyndere, rødagtigere og foruden Hale, kaldes her Garse, *Bromus secalinus*, *Linn.*, *Suec. Gasse. Germ. Trespe: Gauchhaber, Joh. Paulli* p. 114. Doch det sidste Navn. mener jeg, at tilkomme dend lodne Flye-Havre.

synes Bonden at være imod sin Fordeel, men paastaar heller med en ladende Billighed, at ligesom Sæden falder paa hands Ager i Vexten, saa bør Kiøberen og være nøyed med; Derimod jo mere Bonden rensar og skiller Ukrud fra Sæden, taber hand derved i Udmaalet til Kiømanden, som dog igien i sin Udmaalning med sine Kram-Vahre ikke heller tager det saa nøye, men lader vel Stilke, Skaller og andet Snavs følge som *Brutto* med. – Hvorom Alting desangaaende er: saa skulle ved Bag- og Brygning, samt hvad Hæste og andre Creature til Fødning gives, god Forsigtighed ved saadan Sæd bruges; thi ellers kand baade Mennesker og Creature derover tage Skade paa Sundheden; hvilket mueligt ofte uformerket skeer, uden at vide Oprindelsen egentlig dertil.

36. Ager-Kaal*) er en Ukrud voxsende mangfoldig og meest iblandt Bygg, Havre og Erter. – Qvæler vel ikke Sæden og betager dend sin Vext som Laugs-Urten; men moenes og falder snarere af; Dog tager samme, formedelst Mængden, en stoer Deel Saft og Vædske, samt Romm [1] bort af Ageren, hvilken Sæden ellers kunde have Nytte af. – Derimod mueligen tienner dend til at beskygge dend unge opkommende Sæd, at ey Soelens Hede for stærk skal brænde og uddampe Grunden og Sæden. ||

- 29 Paa Tydsk kaldes dend: Hederich, efter Allgem.: *Oeconomisches Lexicon* pag. 983; Og efter *Hübners Natur Lexicon* pag. 872 Heiden-Rettig, *Rapistrum*. Efter *Simon Pauli Flora Dan.* pag. 228 *Erysimum*, desligeste *Buchwalds Specim. Med. Pract. Botan.* pag. 118. – Men ved nøyere Eftertanke bliver nok vel Navnene og Urterne, som synes at være tvende forskiællige Slags, med hin anden formængede: Saa at Hederig og Wege-Senff er vel ikke det samme. *Conf. Hübn. l.c.* pag. 1048 *Lampsana etc.* Udi *Steinbachs* Teutsch. Wörter-Buch staaer: Hederich, *Armoracia*, *Irio*, *Erysimum*. Udi *Kirschii Cornu Cop.* staaer: *Armon*, *Armoracea*, *Armoracia*, *Armoracium*, wilder Rettig, Meer-Rettig. *Colu-*

*) *Sinapis aruensis* Linn.* *Rapistrum flore luteo*. C. B. Paa Dansk: Ager-Kaal, Kidike; Svensk: Åker-senap Præstekåhl, Gullört, Tydsk: Gelb. Hederich, Acker-Senf, Triller. Fr: *Moutarde sauvage*; efter *Joh. Paul. Urte-Bog* p. 385.

Balth. Ehrharts Pfl. Hist. 5 B.p. 17 og 6. B. p. 283 viser Forskiæl imellem *Sinapi aruense*, wild. Acker-senf, og *Raphanistrum*, Hederich. Men det synes, at saavel Stæderne, hvor de groe, nemlig paa Agre; som og Skikkelsen etc. er eens, undtagen dend førstbemeldtes Blomster skal være gule, men dend sidstes hvide med blaaagtige *subtile* Striber eller Linier som Stræger, sirlig malede. – *Conf. Joh. Paul. l.c.* pag. 356. Nilleker, Tulipaner etc., enten de ere gule eller hvide, eller andre af anden Farve, ere dog samme Slags.

mell: decit. & Ramoracia. – Hvilket alt til den Ende her tilføres, som et *Exempel* paa dend Sammenblanding af forskiellige Urters Navne hos saadanne *Auctores*.

37. Dævre eller Døvre [1], et Slags Ukrud udi Hørren og samme gandske lignelig, men er paa Stænglerne og Knopperne eller Knævlerne større og grovere. – Naar Linen eller Hørren er omtrænt Qvarteer-høj, luges dend, som bør skee liggende langs hen paa Knæe, og || om end- 30 skiøndt den da noget nedtrykkes, reyser dend sig dog inden faa Dage igien. Naar den trækkes op af Jorden, eller ruskes, som her siges, lades Dævren tilbage staaende. – Allgem. *Oeconom. Lexic. pag.* 1396 kalder den Lein- oder Flachs-Dotter. Skal vel hede paa *Lat. Myagros* eller *Myagrum* og paa Fransk: *Cameline*; Men den udi *Hübners Natur-Lexic. pag.* 1267 beskrevne *Myagrum* synes ey at være samme Slags. Udi *Sim. Pauli* og *D. Buchw.: Herbariis* anføres dend ikke under saadanne Navne.

38. Iblandt Sæden*) besynderlig Rugen findes paa Axsene nogle Korn, som ere noget tykkere og længere, med en sortagtig Hinde omgiven; Mælet derudi er aske-blaae; kaldes her paa *Bornholm* Mæl-Drøyer [1], fordi de ligesom giør Mælet drøyerere.

Formeenes at komme af megen faldende Nimmer-Dug ∴ Honning-Dug, Meelthau. *Conf. næstfølg. No 40.* Bliver i *Allgemein. Oeconom. Lexicon* kaldet: Korn-Mutter, Mutter-Korn, Ranck-Korn, Roggen-Mutter oder Todten-Kopff *Pag.* 1270; *item* Mutter-Gerste, Mutter-Zapffen; Paa Byg haver ei her hørt, at dend skulde findes; Ikke heller nogen Skade deraf.

39. Lyne-brændt**) [1], kaldes vel i Sædland Brand-Korn, som er ligesom Axene vare sort-sveene og sees paa Byg og Havre meest. *Oeconom. Lexic. pag.* 359 kalder det: Brand eller Brener; Hvad der anføres af *Christian Wolff* [2], som skal holde det for et vanslægtet Korn eller Ax *etc.*, || saa er vel Talen rettere at forstaae om ovenberørte Mældrøyer; Thi 31 det saa kaldede Lyne-brændte eller Brand-Korn, er nok just ikke en Vanfødning, men formeedelst andre Aarsager siden efter bedærved bleven. – Kaldes og paa Tydsk Brandt-Korn eller Brander, *lat. Ustilago*.

*) *Conf. Pag.* 40.

**) *Conf. pag.* 41.

– Tærse-Mændene lide megen Fortræd deraf i Øynene *etc.* – Havren kand besønderlig nogle Aar efter hinanden med slige bedærvede Ax meget forøges, hvorimod vel ingen Raad vides, uden at forskaffe sig reen Sæd.

40. Forberørte Nimmer-Dug*), som her kaldes en om hede Sommer-Dage, imod Morgenens faldende meget kaald og usund Dug, ikke overalt, men strøg-viis, hvorved Sæden og Træerne paa Marken saavel som i Haverne tage stoer Skade. – Er mueligt det samme, som paa Tydsk kaldes Mehl-Thau eller og det er Honig-Thau, *lat. Rubigo. Esaias Cap. 18. V. 4* staar i den gamle *Version* [1]: Dug i Høstens Tid. Hvad paa anden Dansk saadant kaldes er her ubekjendt [2].

Somme beskriver her Nimmer-Dug: at: naar ved varme Sommer-Tider om Natten eller Morgenens tidlig, førend Solen opgaar og er endnu koldt i Luften, der dog formerkes strøg-viis en uformodentlig stærk Varme og Qvalme, formedelst en til Syne kommende liden tyk Skye-Damp eller Taage; hvor samme da henfalder paa dend i Ax staaende Sæd, forvoldes der de sorte og ligesom sveene eller forbrændte Ax.
32 Slig uformodentlig Varme-Damp eller Taage || skal og være Søe-Folk vel bekjendt, at formerkes undertiden paa Haved, hvorefter gemeenlig følger Storm og Uveyr.

Formedelst den udi de *Kiøbenh.* Danske Post Tidender N° 77 dend 27de Septembr. 1754. indførte *Extract* af et Brev fra *Berlin* af

21de *ejusdem* sees: at skal være saadanne Slags sorte Korn paa Rugen, som her kaldes Mæl-Drøyer; Og beskrevet saaledes der: de ere langagtige Korn, omgivne med en fiin sort Hinde, som sidde udi Axene ligesom de andre Korn, alleneste at de staae længere frem. Det er en Sygdom i Kornet og en Virkning af det skadelige, onde og ustadige Vejrligt og af den saa kaldede Honning-Dug [3].

41. Skiønn- eller Skind-Røg [1] er en Damp eller Taage, som sees ved meget heede og tørre Sommer-Dage, komme i Marken drivende imod Aftenen strøgviis, meest ved Vest- og Norvestlige Vinde; Langt fra lader Huuse og Skove hart ad som de stode i Brand; Og over Enge, er det snart som man havde et Hav for sig, ikke langt borte, som man skulde igjennem; Natten derpaa følger gjerne Kulde. – Ellers betyder

*) Efter *Linn. Schon. Reise Vers. Germ. p. 75* er det og et skaansk Navn. oversettes: Mehlihu [4].

megen saadan Skiøn-Røg, efter gamle Mænds Beretning, stærk anholdende Tørke, hvilket udi Aaret 1757 [2], desto || beklageligere er alt 33 for vel indtruffen.

42. *Ad N° 5. supra (Conf. pag. 11).* Ør Jord beskrives og saaledes: er et Slags meget løs Jord beblandet af Sand og sort Muld samt mange smaae Rødder og Trævsler [1].

43. *Ad N° 6.* Dend graaeagtige Sand-Jord er god Havre-Sæd, og til Rug, helst naar den giødnes med Møg eller Tang; men den rødagtige Sand-Jord (kaldes efter *P. Juels* gode Bonde [1] *pag. 2.* i Siædland Gruus og i Norge Our) er her ringere og udueligere. –

44. I *Svanike* Vang ere alle Jorder og i *Allinge* Vang ligeledes nogle*); samt Langede Byes Bønder-Gaards Jorder i *Bodelsker* Sogn af den Godhed, at den meeste Byg-Jord Aar for Aar saaes og giver riig Afgrøde, ligger aldrig gold. I Langede Bye er den sort-muldet og ligger paa Stiiv [1]. I *Svanike* Vang er det mest leeragtig Bond.

45. I tørre Sommere skal lang Erfaring have her lært: Den Vaar-Sæd fahrer bædst, som først saaes, anseende den faaer Nytte af den udj Jorden tilbageblevne Lævning af Vinter-Vædske, til Sædens Fremvekt, som sildigere udstrøde Sæd mangler i den af Sommerens vedvarende Heede fortørrede Jord; hvilket || og Aaret 1757 stadfæstede. – 34

46. *Joh. Joach. Bechers* Klug. Haus-Vater [1] *pag. 23.* vil, at i vel giødede Jorder skal Vinter-Sæden ey saaes for tidlig *etc.* Men her til Lands meene kyndige Jord-Brugere, at de allerfleeste Landes Sæds Behandlings Erfaring forbyder at antage denne Regel enten for almindelig eller grundig efterrettelig.

47. Nogle meene, at det Byg, som saaes silde, bliver meget smaaet i Kiærnen.

48. Havre som saaes i Vaaed-Jord, skal avle meere Hunde-Keys [1] (Skarn-Tyder) endsom god Havre.

49. Hvide eller gule Ærter**) skal giøre Jorden skiør og vel beqvem til at tage imod Byg Aaret derefter; Dog kiendes Byg ikke alle Aar lige vel at voxer i Ærte-Stub, hvortil Veyrlig og Aarsens Tiid holdes for at være Skyld.

*) Conf. p. 48 § 85.

**) Graae Ærter saaes ei her paa Landet.

50. Nogle meene, at Ærte- og Vikke-Halm sammenblandet og givet Hæstene for Juul iblandt Foeret, uddriver Ormene af dem. –

51. Om Hør-Frøe*) at saae, skal være en Hoved-Observation: At det
35 ey maae saaes i Jord, me-||dens samme er endnu enten for vaaed eller for kold.

52. Nogle sige, at det i samme Land avlede Hørr-Frøe maae ey være over 3de Aar gammelt. Andre foregive, at, naar Frøet forvares vel tørt i sine Knæbler paa Loftet, bliver det bædst jo ældre det er. Somme vil af Erfarenhed have lært, at nogle Aars gammel Hørr-Frøe har givet stor Misvext og derimod at det, som har været saaet 6: til 8te Aar, har derfor givet lige god Afgrøde. –

53. *P. Juels* gode Bonde *pag.* 74. vil have een 3-beenet Skammel at sidde paa, medens Hørren luges, men i *Westphalen*, hvor den besynderlig megen Hør-Avling bruges, bliver Hørren strax i Begyndelsen flittig luget saaledes: at de lugende legge sig langs hen i Linen, hvoraf dend, som ung endnu ingen Skade tager, men rejser sig snart derefter igjen.

54. Hør-Høsten er paa *Bornholm* gjerne imod *Julii* Maanedes Udgang, nemlig dend, som skal bruges til Hørr; Men hvad, som skal meere moenes til at have Sæde-Frøe deraf, lades paa Roden hen til i Korn-Høsten, *Medio Augusti* eller imod Enden, ligesom Veyret falder til, da den optrækkes eller dræes op o: opruskes paa andet Dansk. ||

36 55. I *Westphalen* legges Hørren ikkun 3de Dage og Nætter i Vand, men her vel 8te til 9.**); Muelig den derhenne, som i et varmere Land, er baade tynd skalledere i Stilken, og Vandet er tillige varmere, følgelig Stilken deri snarere løssner. Hvad Liin, som i *Westphalen* bredes ud paa Marken, skal ikkun ligge 8te à 9 Dage; derimod her paa Landet bliver den meget længere udeliggende; hvilket een fra *Westphalen* kyndig Mand haver holdet for meget skadelig, at Liinen bliver møer og halv raaden, og formeenes, at derfor til deels ald her hiemme-groet og forarbeidet Linned snarere forslides, og holder ikke nær saa mange Aar i Arbeide og Brug, imod hint Lands Lærreder.

56. Paa *Bornholm****)) tærskes Knæblerne af med Pleyler [1], men i Siælland rives de af med Træe-Kamme. –

*) *Conf. Pag. 7 seq.*

**) *Conf.: der Schweitzerisch Gesellsch i Bern Sammlung. 2. Theils 1stes Stk. 1761 p. 312. seqq*

***)) *Conf. ut supra p. 347 seqq.*

57. Her paa *Bornholm**) er den *Machine*, hvormed Hørr-Skiæven løsnæs, slett, men i andre Dandske *Provincier* taggedt, kaldes her een Brydde og at brydde, men andre Stæder en Brage, og at brage [1].

58. Nogle vilde, at Hørr-Knopperne skal sigtes, førend de tærskes, at de desto bædre kunde renses fra ald Ukrud og Skarn**); || Andre meene 37 det at være Tids nok efter Tærskningen efter *P. Juels* gode Bonde pag. 59.

59. At 2: Skiepper Hørr-Frøe skulde, efter forbemelte *Auctors* Sats Pag. 60. kunde indbringe *ordinaire* over 60: Rdlr. synes meere Tids fordrivelig end troeværdig at læse. –

60. Her paa Landet saavel paa Bøyden ☉ Landet, som i Kiøbstæderne, har, som oven berørt, siden hen ved een Snees Aar, Lysten og Kyndighed meget tiltaget at legge sig efter Liin-Sæd. Men ellers i Almindelighed betragtet***), er det vel hverken mueligt eller raadeligt: At i et Land, hvor Hoved-Sagen og det rette Værk, hvorpaa Velfærten meest beroer, er dygtig at drive Korn-Avlingen, man tillige med skulde meget stærk dyrke Liin eller Hørr****); Thi, som denne udfordrer nøye Agtsomhed, megen Tiid og Arbeide, saa kunde enten hint derover, til ubødelig Skade, vorde forsømt, eller og dette ey vedbørlig behandles. –

I *Westphalen* og andre saadanne Stæder, hvor fornemmelig Hørr-Avlingen samt Lærrets Vævningen er i Drift, skal heele store Lands Byer med Mands- og Qvinde-Kiønned, || gamle og unge, meest alleniste 38 dermed bestandig have at bestille; og derimod deres Korn-Avling være saare liden; hvilken Indrettning vel fra gamle Tider af saaledes haver været, og gaaer det i saa Maader nok sikkerst af Stæd.

Derimod hvem, som haver stoer Korn-Avling at oppasse, vilde tilligemed meget give sig af med Hørr-Haandteringen, kom vel enten med det eene eller det andet til Skade: Saasom Tiden til hvert Slags skal nøye iagttages, og kunde let derudi komme hinanden til Hinder. – Samme Betragtning kand og være angaaende flere ellers nyttige Avlings-Ting, saasom Silke-Orme, Krap, Saffran etc. *Non omnia possumus omnes* [1].

61. Sært er det, at et Land, som *Westphalen*, der bruger saa stærk Hørr-Avlingen; dog lader efter 2de eller 3^{dle} Aars brugte Frøe, forskrive

*) *Ib. pag. 335 seqq.*

**) *Ib. pag. 349 seqq.*

****) *Conf. l.c. p. 346 seqq.*

*****) *Non omnis fert omnia tellus; nec omnia possumus omnes* [2].

friskt fra *Dantzig*, og ey bliver ved at betienne sig af sit eget Lands avlede Frøe; Allerhelst de under sig selv, fra en Lands Bye til en anden, kunde gjøre Ombytning med hinanden.

62. Bie-Avlingen er her paa *Bornholm* just ikke meget stoer og *important*, allerhelst Miød-Brygning [1] ikke her bruges; Derimod er dog
39 Behandlingen i at tage Honning og Vox fra Bierne, foruden at || dræbe dem, her meget behændig, og fast alleeneste brugelig. Saaat her haves ret kiøn og klar Honning, som bruges meget til Mad.

[*Hertil som bilag en tegning; se Planche 2*].

63. Her bruges ikke Kuber af Straae, men saa kaldede Bie-Stokke [1] eller Bie-Stager [2], som aflange 4^{re}kantede smaa Kiister, sammenslagne af Fyrre-Bræder, eller Øll-Ankere, eller og udhulede gamle Piile-Træers Bulle. Ovenover lægges 2 à 3: Grønsvær-Tørv, for at afholde Regn; *item* tienne om Sommeren mod Hede og Vinteren mod Kulde. Den bagerste saavelsom forreste Bond eller Gaul paa Stagen ere med Leer løseligen tilklinede, og sadt en Kiæp udi til Haand-Tag, saa at samme Bond kand i fornøden Tilfælde fratages. – Saasom: naar Honningen skal udtages, som giærne skeer imod Enden af *Julii* Maaned, stødes Leret af omkring Bondem med et Hugge-Jern, og aabnes Bie-Stagen; Dernæst giøres nogen Smøg med Svogel eller Malurt, eller Tørv, eller gamle Klude *p.p.*, hvorover Bierne begive sig allerfremmerst i Stagen og vel noget uden fore; Imidlertiid tages fra dem saamegen Honning og Vox, som man synes, de meest kunde undvære; Derefter sættes Bonden fast igien; Saa at hartad ingen Bie-Stokke her dræbes, med
40 mindre nogle befindes saa gamle, og imod Vinteren || at have samlet saa lidet, at man maae vist befrygte, de *crepere* af Sult. Ellers bruger man her, som vel og andre Stæder, naar man mærker een Stage har ey Forraaed nok af Honning til at føde sig Vinteren over, at da settes en Skive Brød smurt med Honning, og lidt dyppt i Brændeviin, ind til dem, som de reent fortære. –

64. (*Ad No. 40, Pag. 31*). Angaaende for hen omtalte Nimmer-Dug forklarer een vittig og opmærksom Land-Mand saaledes: At, ligesom Hviid- eller Riim-Frost skader Sæden med Kulde, ligesaa skader Nimmer-Dugen med sin Heede. Hand haver erfahret ved Natte-Tiider at reyse, sidst i *Julii* og frem ad *Augusti* Maaned, naar Sæden skal med Modnelse tiltage, da er paa et Stæd falden god kiølig Dug, som har

vederqveget, men strax hos, paa et andet Stæd, er falden en heed Dug og Luft, og ligesom varme smaae Vand-Draaber falden paa Hænderne. – Hvor saadant strøgeviis træffer paa Sæden, henvisner dend, og bliver svang i Kiærnen, Ærter og Vikker, der staae i Blomster, svinde hen, og faae ingen Bæller; Ja Rankerne tabe deres vexelige Kraft og brede sig ey længere ud.

65. (*Conf. Pag. 30.*) Mældrøyer skrives og udtales af somme || Mæl- 41
dræger; Ved særdeeles vaade Somre skal de findes meest at voxe, men vides ey, at bringe nogen Skade med sig. –

66. (*Conf. Pag. 30.*) Lynebrændte Ax sees allereede, at, saasnart Axet fremkommer af sin Stængel, være sort, og besynderlig findes mange udj meget vaade Somre. Det bødste Raad derimod skal være at bestrøe Loftet tyndt med fiin Kalk, hvor saa Sæden skal henlegges. –

67. (*Conf. Pag. 11.*) Ørger Jord beskrives og saaledes at være 2de Slags. 1.) rød-Sand og Gruus bondet, dernæst 2.) sort-bondet og gruussagtig. Dend rød-sandede Øer-Jord kiendtes meest udi Aar 1757; thi dend er heed og tør alletiider om Sommeren, og, hvor samme var besaaed, vilde Sæden hverken komme i Ax eller blive til noget [1].

Dend sort-bondede Øer-Jord er derimod ved slige Sommer-Tiider ikke saa vanskelig, saasom den i sig selv, er ej af saa heed Natur; Men ved vaade og kolde Sommere, er dend sort-bondede udeligere endsom den rød-sandede. –

68. Havre, saavel som Vikker og Ærter, synes at blive for tidlig afhuggene, da endnu mange grønne findes deriblandt; Men dertil svares: || At der kand ey bies indtil paa Havren Axene (Vippen) findes overalt 42
lige moene; Thi falder imidlertid stærk Blæst ind, bliver den øverste paa Vippen eller Top-Hauren, som er den bødste og moeneste snart gandske afblæst; saa man kand finde mangfoldig Havre saaledes paa Agrene affalden, naar Storm Vejer indfalder. – Lige Beskaffenhed haver det med Vikker og Ærter, som ey heller moednes paa engang, hvorførem man ikke tør bie saalænge med at høste dem; thi ellers falder formange af, hvilket kand sees mangen Gang efterat de ere indhøstede, at Jorden ligger hartad sort af Vikker og Ærter. –

69. Hviidagtig Byg paa Skallen, skal være bødre end det guulagtige; Thi det første Slags skal have tykkere Skal endsom det sidste Slags. Derfor er det Byg, som syenes efter Størrelsen bødst, dog ikke altid saa

fyldig i Kiærnen, og giver til Gryn saameget af sig som ofte det mindre til Syne.

70. (*Ad No. 35.*) Da Bonden ved sin Sød-Kastning skal gjøre Forskiæl paa 3de Slags, som forhen er meldet, saa er endnu derved at bemærke: at iblandt er den mellemste og ikke den længst bortfaldende den bødste, 43 thi denne kand vel være tyngest || af tykke Skalle men ey af Kiærnen.

71. At Møged eller Giødningen bliver her paa *Bornholm* ey paa Agrene før udbragt, end naaer der er pløyed, og ikke med nedpløyed, gives til *Raison* for, at dette Lands *Clima*, saavel som Jordens meget vandbondede Art, er meget koldere endsom i Siælland *etc.*; Naar nu Giødningen nedpløyes og kommer dybere i Jorden, taber samme af sin *spirituelle* Varme og kommer længere bort fra Sædens Rødder, derimod, naar Møget nedharves og beblandes med Mulden og Sæden, ligger den derudi varmere, og Møgets Kraft kommer strax til Sæden.

72. Til een Tønde Havre-Gryn regnes i det mindste 3de Tønder Havre af den gode Slags; Derved bekommes omtrænt 2. Skiepper Haure-Mæel. Saarene [1] blændes iblandt Drank eller andet til Sviin eller Griise, eller til Malke-Kiør.

73. Det skal ikke være sundt for Hæste at give dem af det nye og frisk indhøstede Høe, men heller lade samme ligge noget og uddampe, eller udsveede.

Frisk Havre og Biug skal ey heller være sund for Høns, Ænder *etc.* –

74. Man bruger her at skiære Vikker samt Foeret til Hakkelse at 44 give Hæste, men dend maae || blandes med Rug-Halm eller Skafte-Havre; thi alleene *purgere* Hæstene for stærkt deraf i Begyndelsen, naar det er friskt og grønt.

75. Vikker skal saaes vel tidlig og tykke. –

Vikker og Ærter regnes her i Priis, omtrænt lige med Rug. –

76. Ald den Havre, som groer paa de Gaards Grunde, der ligge her ved Lyng-Siderne, er ikke nær saa god, som den, der voxer paa Sand-Jorder, men er meget lettere og mindre af Kiærne, samt langspydet; Derimod er den anden trindere og bødre i Kiærne. – Saaledes er den i *Peders-* og *Pouls-Kirke-Sogner* meget bødre, end den fra Lyng-Siderne i *Øster-Larsker*, og *Aaker*, samt *Clemmensker-Sogner*. – De første Aaringer, naar Jorden er brudt, bliver Havren saa temmelig, men siden altiid slettere, da Jorden taber sin Kraft og bliver forvraget [1]; Allerhelst da

Bonden kand ey overkomme og have Giødning tilovers fra sin Rug-Jord at anvende derpaa.

I *Poulsker- Pedersker-* og *Boelsker-Sogner* er Rug og Havre almindelig bæddst; Men Byg fra Strandgaardene i *Aaeker-Sogn*; der groer og god Rug.

77. Dersom Liin- eller Hørr Frøe saaes tykt, saa giver dend flint, men kort Hørr; men saaes || dend tynd, bliver Hørren lang og grov. – 45

78. Som forhen ommelt bruges i *Westphalen* ikkun at saa 2: Aar efter hinanden Liin-Frøe, og dernæst kjøbes Nyt; thi ellers skal Hørren blive aarligen kortere, men her paa Landet haver en god Avlings Mand forsøgt at saae Liin-Frøe 7: Aar efter hinanden, og gav endnu god lang Hørr. Iblandt andet blev udj et Stykke Brud-Jord, stoer som til 4re Skiepper Byg gammelt Maal (5 gamle Skiepper regnes her paa 1 Tønde) saad 2de nye Skiepper Liin, og deraf blev avled 22^{ve} Lis% Hørr. –

79. Naar Jorden giødnes for stærk saa forvoxer Kornet i Halm, moednes siælden, eller legger sig, for paaaldende Storm og Regn.

80. Paa dend 28de Selv-Ejer-Gaard, eller *Loffts-Gaard* kaldet i *Aaeker Sogn*, er anlagt en Humle-Hauge omtrænt saa stoer som til 1 Skp. Land gammel Maal. Der blev avled eet Aar 40 Skiepper Humle med gammel Maal [1], à Skiep. beregnet omtrænt til 2: Skaal%. Humlen er ligesaa god som den udenlandske. Men giæmmes dend længe, tabes allt mere af Kraften.

81. Aven-Bøg [1], hvoraf haves Mængde i *Westphalen*, bliver der hver 4de Aar afstivede [2] || ligesom Piil. Dette er begyndt af nogle her paa 46 Landet at efterfølge, da her og af samme Slags Træe groer i Mængde. –

82. Det vilde være ikke alleneste *curieux* men og til stoer Nytte, om fra hver *Provintz* i Danmark blev opskreven og tydelig beskrevet hver Slags der voxende Træer, med omstændelig Forklaring hvad hvært Slags, saavel Træet som Barken, Bladene, Blomsterne og Bærene vides at være brugelige og tienlige til.

Nogle Træer voxer vel her, som ikke just findes i andre Danske Land-skaber; derhenne igien, som ikke her antræffes; Brugen og Nytten kand være et Stæd funden tienlig, som et andet er ubekiendt. Navnene ere vel og forskiællige, saa man ey derefter kand *accurat* kiende dem. – Saasom for *Exemp.* her groer Vaar-Torn [1], Sort-Viddie [2], Qvalken-Træe [3], Hægg [4], Haarden-Bom [5], Koe-Patte-Ranker [6], Palme-

Træe [7], Lønn [8], Alme-Træe [9], Møllenbær-Træ [10], som mueligt ikke findes alle i Siælland og andre Stæder, eller have andre Navne. *Simon Pauli* i sin *Flora Dan*: [11]. pag. 58. taler om et Træe, som hand kalder Tyste-Træe, og siger, at det skal være et Slags Alme-Træ, men jeg tvivler paa at Navn og Beskrivelse stemmer overeens; Thi saavidt mig
 47 er sagt, skal nok Tyste-Træe i Siælland være || aldeeles ikke liig Alme- eller Elme-Træe, hværken paa Blade eller Træe, og bære røde Bær, er ikkun et buskagtig Træe, formodentlig det samme som her kaldes Qvalken-Bær-Træe [12]*). – Derimod kommer *Simon Pauli* Beskrivelse noget nærmere overeens med et her gandske faae Stæder voxende og ikke mange bekiendt Træe kaldet Hægg. I *Jylland* groer samme ligeledes hart ad rart; Men skal være bekiendt for meget tienlig til at fordrive Luus paa Qvæg, i det af een Qvist vires [13] een Krands og hænges dem om Halsen; Men haver Sygen taget overhaand, skal Barken, som lugter og smager ilde, kaages i Vand og det syge Kreatur over alt dermed toes.

83. Ovenberørte her kaldede Qvalken-Træe, som haver hviid graae glat Bark, kiønt grønne og trekantede udskaarne Blade, meest som Lønn eller Viin-Træes [1] Blade, dets røde Bær omtrænt som Ribs, afplukkede *Ste Michels* Aften, skal være tienlige til at fordrive Qvalk [2] paa Hæste, naar de dem indgives. – Qvalke-bulden siges her om Hæste, som under Halsen paa Struben (Qvalken eller Qverken) imellem Kiævebeenene faae Knuder eller opsvollene Kirteler, hvilken Syge vel kaldes
 48 paa anden || Dansk Krop; Paa Norsk og Svensk Qværk; Deraf *genereres* lættelig Røds [3], naar ey betimelig raades Bod derimod.

84. Af Bygg lave nogle faae, til Deres Huusholdning, her et Slags Mæl, kaldet Kiærne-Mæl, bliver hart ad som Hveede-Mæl, bruges til at bage Kager af, og jævne Suppe med *etc.* og tilberedes saaledes: først tørres Bygget i Bagerovnen, derefter skraaes det paa Hiem-Qværnen [1] og sigtes Skallene fra, dernæst bringes de overblevne Kiærner til Møllen at males vedbørliig fiin, jo bædre Byg, jo fiinere bliver dette Mæl. Fæmmerisk Byg [2] er allerbædst dertil. –

85. Byg, som saaes i Møg-Jord, er altiid bædre end det, der saaes i gold Jord, hvoraf en stor Deel skal blive svang; Men først bemelte

* NB. Siden efter, formedelst *Joh. Paul. Urtebog* [14] Pag. 363, erfarer, det skal ej være Bornholms Qvalken- men Sort-Veddie Træ; derimod hiint er Vandhyld *etc.* Pag. 472, l.c.

Slags er ikke her at bekomme. I *Svanike Vang**) er vel hart ad det bødste Byg, men der saaes dog først Rugen i Giødningen, dernæst, 2de Aar i Rad, Korn, derefter Ærter eller Vikker, saa Rug igien eller nok et Aar Byg, og saaledes fremdeles uden nogen Hviile. Men derfor findes og der den meeste Fløy-Havre iblandt Bygget, som lader sig ikke fordrive; thi || baade modnes samme Havre for Bygget, og falder altsaa 49 af igien i Ageren for inden Kornet af meyes, saa og skal den dels opvoxte af Roden. –

Een Mand forsøgte der eengang at pløye tiilig et Stykke Land om Foraaret, lod det harve og ligge indtil hand havde dyrket og besaaet et andet Stykke Land; Imidlertid groede een Hoben Græss og Fløy-Havre op paa hiint Stykke, som hand lod af Qvæg først opæde, derefter pløiede hand om igien med viidere og besaaede det, hvorefter meget reent Korn foruden Fløy-Havre blev avlet. Men denne Maade vovede hand ikke viidere, anseende Jorden var, efter den første Pløying og længe stille liggende, bleven saa tør, at, dersom ey var kommen een uformodentlig god Regn, havde den bleven gandske ubeqvem til at vorde viidere behandlet og besaaet det Aar.

86. De Gaarder her paa Landet ved Strand-Siderne, hvor Sand-Jord falder, pleye almindeligst at saae samme 2de Aar i Rad med Rug og dernæst lade dend hviile andre to Aar; Men for ikke mange Aar siden have nogle forsøgt at besaae saadan Lej-||Jord [1], eller som haver hviilet, 50 først om Foraaret med Havre, og dernæst om Efter-Høsten med Rug, samt andet Aar igien med Rug. – Hvilket skal være befunden meget bødre endsom at saae efter 2: Aars Hviile først med Rug til Efterhøst, af Aarsag Jorden da er bleven formeget Græssbondet og sej, saa at Rugen ikke kand faa Magt at komme frem, men bliver første Aar tynd og kort; Derimod, naar Jorden først besaaes med Vaar-Havre, som efter sin Natur gjerne kand faae Fremvekt foruden Giødning, saa bliver Jorden derved desto mørere og bekvemmere til siden at tage imod Vinter-Rugen. Saa at paa den Maade *profiteres* dobbelt, i det at baade faaes bødre Rug, saa og bekommer man Havre til, som ligeledes skal groe der meget vel. Dog denne Maade at dyrke Sand Jorden kand ikke

*) Dend bestaaer mest af fed lysagtig Leer-Art. Dend guulagtige er slett, har gjerne Grus under sig. – *Conf. p. 33 § 44.*

antages som gandske allmindelig, men ikkun der, hvor Sanden bliver ved Leye meget sværsej [2], eller græsbonden, derimod hvor hun er løss, lader det sig ey gjøre med bemelte Vaar-Pløying, samt siden igen om Efter-Høsten; thi saa blev Jorden eller Sanden for løss, at den ved
51 ringeste Blæst opfløy og bedærvede || Sæden, saasom og allerede dessuden er, nogle Strøg Sønder og Vester paa Lands, Fløy-Sand.

87. Muld-Jord pløyes vel dybt; vel over eet Qvarteer. – Hviid Sand-Jord og temmelig dybt til man kommer til Mulden; dog det er ey alle vegne eens, thi somme Stæder er ingen Muld under. Ørger, eller rød Sand-Jord pløyes meget tyndt eller gryndt, ikkuns den øverste Skorpe, som er Grønsværen; thi strax kommer dend røde Sand, som er Snaus og uduelig til Sæd.

Leer-Jord pløyes dybt, Ankle dybt, som det kaldes, det er til Anklerne.

88. Hvad sig Møg- eller giødnet Jord anbelanger er nogle Stæder her siden faae Aar bleven tienligst befunden efter følgende Maade:

Naar Jorden har ligget Hviile eet Aar igiennem, fra Efterhøst til Efterhøst, saa rispes [1] dend om Efterhøsten, og om Vaaren derpaa videre tillaves og besaaes med Byg (thi i Lej-Jord er befunden ey tienlig at saa Rug); dernæst saaes der Vinter Rug, og endelig derefter, i samme oplændet Jord [2] eller Stubbene, Vaar-Byg igien; hvorefter den hviler
52 igien et parr || Aar.

89. For at faae Jorden rensed fra forhen ommelte Fløy-Havre er brugt efterfølgende Maade: Man saarer om Foraaret god Havre i saadan Ager, der plejer at bære meget af slig Vild-Havre, naar nu begge Deele ere vel opkomne, og sadt til Ax eller Risper [1], da lader man det betemelligen, forinden det bliver moden, afmeye og bringe hen paa en Tue-Mark eller andet Stæd, hvor Sæden, naar den med Foeret er bleven tør og noget kand afdrøsse, ey opvoxer og gjør Skade, dernæst betiener man sig deraf til Hæste Foer. Men det er ikke eenhvers Leylighed, deals at øde Havre derpaa, deals at miste Jorden det Aar til Byg-Sæd.

90. Een Bonde-Regel blandt andre er her denne: Saa mange Læss af allehaande Sæd i Straaet, man faar indhøstet, saamange Creature over Hoved, baade unge og gamle, kand der tillægges dend Vinter over. Høet regnes ey de fleeste Stæder med, efterdi der falder kuns lidt til

Gaardene, og *conserveres* meest alleene til Plov-Bæsterne om Vaaren, saa og til Faarene. ||

91. Een vel forfaren Mand her paa *Bornholm* beretter følgende: Der- 53
som een Land-Mand bruger at saae Korn i en Ager, som bestaaer af
øer- og løs-muldet Jord, da, uagtet hand Aaret tilforn ved Rug-Sæden
haver ladet samme Jord faaed sin behørige Giødning: saa giver den dog,
naar dend med Byg besaaes *ordinair* smaae axet og tynd Korn, blandet
med meget Ukrud, som trykker og qvæler Kornet meest, naar det er
noget tørre Sommre, hvilket daglig Erfarenhed her paa Landet noksom
lærer. Dersom nu en Landmand paa saadan een Ager vil age *ordinaire*
Leer, som bruges til at kline Vægge med, legge og sprede det saa tykt,
som 3: à 4: Fingre eller een tver Haand i det meeste, saa Ploven ogsaa
kand naae Agerens egen Jord, og Leeret kand dermed blive blandet, da
skal hand, næst Guds Velsignelse, befinde, at hand af samme Ager for
sin Umage skal have 3:dobbelt, ja meere Fordeel, hver Gang den der-
efter besaaes med Korn; thi derved bliver først Ukrudet qvalt og borte,
Bygget stoeler sig [1] bædre, det er: giver fleere Straae fra hvert Korn,
bliver tykkere og striere i Straaet, følgelig meget større og druefuldere [2]
i Axet, hvilket jeg selv (siger hand) haver erfahret, || da jeg eengang 54
lagde 4re à 6: Læss Leer paa en Ager tæt hos hinanden, som blev uspred
beliggende, hvorigiennem Plougen gik siden uden at naae Agerens eegen
Jord, i hvilket bare Leer der voxte Ax meere end 3de Gange saa korn-
fulde og stoere, som andenstæds paa samme Ager, hvor iblandt ind-
fantes nogle Ax, af hvilke hvert indeholdt over 80: Korn. Disse Ax ere
fremviiste for begge mine Naboer. Jeg har siden dend Tiid underrettet
adskillige Bønder her paa Landet, om denne Behandling, og raadet
dem dertil, men de fleeste have foragtet og beleed mit Forslag, undtagen
en gammel Mand, da jeg eengang *en passant* traff ham ved sin Sæd, og
saae hands Sæd stoed meget slet, smaae voxet og fuld af Ukrud, efter
nogen Samtale, spurte ham, om hand ikke viste at hielpe sin Ager, at
Ukrudet kunde blive qvalt og Ageren give bædre Sæd af sig, da hand
svarte Ney: sigende dend Jord gav aldrig anderledes Sæd; og jeg derpaa
berettede ham, hvad jeg havde prøvet, raadende ham det samme, svarede
hand: jeg maa tilstaae det I siger, at det kand være nyttigt; thi, end-
skiønt || jeg aldrig har lagt Mærke dertil, saa har jeg dog for mange 55

Aar siden haft Prøver derpaa, ved det jeg paa samme Ager, som var saa steenfuld, at jeg neppe kunde komme frem med Plougen, sænkede eendeel Steene ned i Jorden, hvorved meget Leer blev først af Kulerne opkastet, og var altsaa, da Kulerne igien bleve tilfyldte, fast bart Leer at pløye udj paa hver Kule-Plads. Da mine Naboer saae dette, formanede de mig til, at jeg skulde lade det Arbeide blive, thi jeg fordærvede, sagde de, kuns min Ager dermed, i det jeg derved kastede den gode Muld ned og det bare Leer op igien, som gav ingen Sæd. Dette uagtet, siden de mange store Steene vare mig saameget til Hinder, blev jeg ved dog med Arbejdet, hvad Skade jeg end skulde siden tage deraf; Men, da Høsten kom, befantes, hvor Leeret var. Kornet meere end dobbelt saa stridt og godt, som paa den øvrige Ager, og mange Aar derefter.

Een anden Mand har i Anledning af samme min *Discurs* berettet, at, da hand eengang fandt fornøden at giøre en Dam eller Park, hvorved meget Leer blev opkastet, som hand lod henage paa et sidt Stæd pa sin
56 Ager af forandførte Beskaffenhed, for at fylde op || dermed, som er nu 16: Aar siden; paa samme opfyldte Plads har stædse siden den Tid voxt meget bædre og stridere Korn end paa den øvrige Ager. Deraf erfahres, at Leeret paa slig Jord ikke alleene er ligesaagot og nyttigt, men og langt bædre og nyttigere end Giødning, saasom af Leeret kand Ageren have Gavn i 12: à 16: Aar, da derimod *ordinaire* Giødning ikke kand feede og frugt bargiøre een Ager længere end i 2: à 4: Aar.

92. Imod den her paa Landet, nogle visse *Districter*, nemlig meest Sønder paa udj *Poulsker*- samt *Pedersker* Sogner, og et parr Stæder Vester og Nord paa, værende Flyve-Sand, vides just ikke nogen Raad; Alleneste at, siden ved Kongl. Allernaadigste Forordning af 25de Nov. 1720, og Tiid efter anden ved Øvrighedens Erindringer igientagen, er bleven forbudet at borttage dend samme Stæder voxende Mare-Halm, haver samme meer og meere tiltagen (saavelsom og til Deels smaae Vjer [1]) hvorover Sand-Bonden er bleven med nogen Grøn-Svær hist og her begroet eller og formedelst Mare-Halms-Rødderne bebunden. – Denne Mare-Halm bær et Ax som Rug og Straaet er ligeledes men ||
57 meere striidt, saa at det i forrige Tiider er bleven meget brugt til Tage-Tækning og har kundet vare i mange Aar længere end af Rug-Halm. Det er vel ikke at tvivle paa, der maae groe i Axet et Slags Korn eller Frøe, men hvad Tid det egentlig moednes, har ey endnu bragt i Erfaring,

skiønt given en og anden *Commission* at passe derpaa og skaffe mig noget deraf*); Vester og Nord paa Landet findes ey saadan Mare-Halm at voxe, men alleeniste Sønder paa, i de der værende mange Sand-Mæler [2] eller -Dynger ved Haved; Kunde jeg nu bekomme noget Frøe deraf, var mit Henseende, at gjøre Forsøg dermed at saae det paa hiine Stæder i Flye-Sanden, hvor det mangler. Meget ynskeligt var, om kunde erlanges noget af det Slags, som er bleven brugt til at dæmpe Flyve-Sanden ved *Thiesvelde* i Siælland, og, som efter Berettnings, skal være een Slags Sand-Havre, der groer i Sand-Bakkerne (die Sand-Dönnen eller Dünen udi det Oldenborgske). Mueligt det udi *Horrebows* Efterretninger om *Iisland* [3] pag. 98: og 297. bemelte vilde Korn, som skal voxe i bare Sanden, er meest ligt det *Bornholmske* Mare-Halm, og om man havde derhenne fra nogen Sæd deraf, kunde være beqvemmeligt || til at saae her, for at faae derved dæmpet Flyve-Sanden. Vel har 58 jeg viist Sl. Hr. *Assessor Horrebow* [4] Ax af det her værende Mare-Halm, men, som hand ey selv har været paa Aaestæderne i *Iisland*, hvor hiint groer, ey heller deraf seet *in Natura*, kunde hand ikke give nærmere Oplysning derom.

93. At udfinde noget Middel til at fordrive de høystskadelige sorte Korn-Orme (Nepper og Nipper, eller Næbber her kaldede [1]) som, hvor de hos nogen Kiøbmand eller andre faae Indpass i Sæden paa Lofterne, fortære mangfoldigt, besønderlig Rug og Malt, ja vel og Brødet; vilde være værd at sætte *Premie* paa. Somme sætte i Korn-Bunkene Koste-Skafter, naar de kaste Sæden, saa krybe mangfoldige af disse Orme deroppaa, hvorefter Skafterne udtages og Ormene affeyes i een Tønde med Vand, som sættes ved Siden, og dernæst kastes ud i Haved. Dertil feyes Lofts Gulvene flittig; Ormene samles da sammen som forberørt; *Item* ved at tillukke alle Lofts Luger og røge stærk med Malurt, da mangfoldige bort krybe, som deels kand sammen feyes; deels, naar der formærkes, mange at være kommen || uden fore, maa Fod-Træerne 59 besmøres med Tiære, hvorpaa de *crepere*; thi ellers krybe de siden op igjen.

*) Siden efter har ieg dend 9de *Augusti* bekommen Ax og deraf udtagen Frøet eller Kiærnen, som synes, endog under *Microscopio*, at være Rugen i alle Maader ligneligst, ia deriblandt findes og Mældrøyer, men allt mindre end Rugen; Mueligt, havde Marchalmen staaen lidt længere, var dend bleven større. *Conf. p. 128.*

94. *Anno 1750* kom om Efterhøsten Vinteren uformodentlig tidlig, saa at mange her paa Landet, bleve ey færdige med Jordens Beredning til at saae Rug. Een Mand forsøgte derpaa at saa om Foraaret, saa tiidlig mueligt, af sin Vinter-Rug, den lykkedes og blev gandske god, saavel i Straae som Korn, allene dend villde have Tid at staae lidet længere, hvilket lod sig dend Gang giøre, eftersom dend var i en *à parte* Lykke.

95. Ved Ommelding her ovenfore *Nº 92.* om *Oldenborg*, erindrer mig 2de Ting endnu, som her vil anføre, da samme synes *curieuse* at være, nemlig 1.) een sønderlig Maade, som nogle bruge at plante unge Eege Træer, omtrænt Arm tykke og 4: til 5: Alen høye, som komme meget vel fort. Man tager dem op med Roden om Efterhøsten eller Foraaret, bringer dem paa Stædet hen, hvor man vil have dem plantet, sætter dem med Roden oven paa platte Jorden, kommer deromkring een Hoben frisk god Jord, som een Bunke eller liden Høy omtrænt $\frac{1}{2}$ Alen høy, sætter een stærk Pæhl i Jorden tæt hos og binder Træet fast derved, samt nogle Torne-Riis omkring, at Qvæget ey kand komme, og giøre
60 Skade derpaa. || Andre samle først Jorden som een liden Høy og træder dend fast sammen, dernæst sættes Træet derudi med een Pæl ved, som for bemelt. –

For det andet, hos en Bonde, omtrænt $\frac{1}{2}$ Miil fra Staden *Oldenborg*, befandt sig for nogle Aars Tiid siden i hands Hauge, dend hand, som een meget vel formuende Mand lod ved *à parte* Urtegaards Mand holde i anseelig Stand, et temmeligt stoert Træ, af Tykkelse som et stort Spansk Røer, som bar rette Ærter, men noget vel haarde til at kaage og spiise [1]; Ikke langt derfra ved *Owen* og *Weenen* boede een anden ligeledes riig Bonde, navnlig *Bohlke*, der havde endnu 3de større saadanne Træer*), hvoraf hvær kunde bære omtrænt $\frac{1}{2}$ Skieppe Ærter; fra denne Mand havde hiin bekommet sit; Træerne vare der i Haugen siden hands Forældres Tiid, saa hand vidste ingen Oplysning videre at giøre derom. Mueligt dette Træ var formedelst at *oculere* eller proppe Ærter, i et ret Slags Træ, bleven til Veye bragt.

96. Nogle Jorder her i *Ronne* Vang, som ere af god sort Muld, blive saaledes dyrkede: først giødnes de, og besaaes med Vinter-Ruug; Aaret

*) NB. Deslige Træer skal der omkring *Oldenborg* nok hos flere, endog hos nogle Præster, findes.

derefter ligge de golde til at bære || Græss, andet og 3de Aaret ligeledes; 61
 Det første Aar bære de kuns lidet, 2^{det} Aaret noget meere, men 3^{de}
 Aaret allermeest baade tykt og høyt, saa at hvor een Tønde Korn saaes,
 kand i gode Aaringer avles 3de stoere Bye-Læss Høe; 4de Aaret derefter
 saaes Vikker eller Ærter; derefter Byg et Aar, ja vel og 2de Aar i Rad;
 dernæst giødnes igien og saaes Rug, med videre Behandling som for-
 bemelt. Men Leer-Jorder blive ey udlagde til Græss, saasom derpaa vil
 intet Græss ret groe; Af dend Beskaffenhed er meest *Svanike* Byes Vang,
 men derimod haves der temmelig megen Enges-Bond, hvilket *Rønne*
 haver ikkun lidet af.

97. Her paa *Bornholm* er i Almindelighed ikkun ringe Høe-Biæring,
 hvilket til Deels og meget kommer af Landets Indretning dermed, at
 hverken til Kiøbstæderne eller paa Bøiden ere *à parte* indlukkede Vange,
 som skiftesviis bruges andre Stæder, et Aar til at besaae og holde fredet
 for Creature, og andre Aar igien til Overdrev*). Men her paa Landet
 ligge Agrene i Flæng, snart blive nogle besaaede, snart andre liggende ||
 til Hviile. Hæste, Qvæg, Faar, Sviin og øvrige Creature gaaer fra 62
 indhøstet er, hen indtil Hægning skal holdes, nemlig 1ste May eller
 Valborg-Dag over alt baade de usaaede, som og med Ruug besaaede
 Agre, samt Engene, frit omkring, Ja, Faarene endog længere indtil
 Vaar-Sæden er lagt; desligeste hvem som haver Mangel paa Foering,
 lader sine Plov-Bæster om Middags Tider løs at søge Føde; herover
 afbides de første Græss-Spiirer; og Toppe, som paa Engene fremkom-
 me om Foraaret, og Engene beholde ikkun kort Tiid Roe at voxte med
 Græss, følgelig bliver kort og tyndt. Ingen beflitter sig heller paa at faae
 Tuerne bort, som falde her mange, ikke af Muldvarpe, thi de befindes
 ey her paa Landet, men deels af Madiker- eller Orme-Sprud [1], deels
 af Myrer, deels fuld af smaae Gruus inden udi, som een naturlig Udvekt
 af Jorden, deels med Steene neden under, som dette Land er de fleeste
 Stæder særdeelees meget opfyldt med.

98. Herpaa Landet blive ey Faarene skilte fra Lammene men gaae
 bestandig tilsammen og Lammene patte Faarene saalænge de || lyste, 63
 efter som her falder kun lidet Græssning, at Lammene deraf kunde

*) Kunst-Enger her paa Landet at kunde have Fremgang, sees alltsaa ingen Muelighed til, uden hvad lidet
 Forsøg kunde skee i een eller anden smaae Lykker.

alleene føde sig; Men derimod saa ere de og nok meget feedere, og bædre ved Magt, i Almindelighed at regne, endsom de i Siælland, formedelst at de patte saa længe. Omtrænt i Høe-Høsten begyndes Faarene her vel at malkes, men ey videre end at de om Natten lukkes fra Lammene, og hvad Mælk da Faarene imidlertid kunde samle, tages alleene fra dem; Saa længe dend er tynd forspiises samme med anden Mælk hos Bønderne; siden, efter at den er bleven tyk, giøres Sylte-Mælk [1] deraf, men siælden Oste. – Gandske faa Faaer, ja endog Værene, ere med Horn forsynede, saadanne blive her holdene for slettest af Uld og derfor Tiid efter anden bortskaffede; Tilmed kand og Lammene tage Skade ved Stødning af Hornene.

99. Om Biernes Behandling her paa Bornholm.

(Conf. pag. 39.)

Her paa Landet bruges siælden Bie-Kuber, men allermest Bie-Stokke kaldet [1] og ere smaae aflange fiirkantede Kiister af Brædder, maae ingenlunde være kiifulde [2], men gamle Fyrre-Brædder, eller og af den hvide Tall Fyrre [3].

- 64 De slaaes sammen saaledes: Paa Bonden || bliver Siderne hæftet, der-
 efter Lugget, eller det øverste Brætt, saaledes at det staaer lidet udenfor
 og bedækker Siderne, at intet Vand kand komme derigennem ned udj
 Stokken. Derefter bliver passet de 2de Gaule, een for hver Ende; paa
 den nederste Kandt gjør man et Spor eller Skaar, eet Bies Høyde stoer,
 og 2de Finger bred, til Biernes Ud- og Indgang; Saa maae og i Agt
 tages, at det underste Bræt, eller Bonden, skal være 2de Fingre bred
 længere end Siderne, som Bierne skal falde paa, naar de komme og skal
 reyse efter deres Næring. – Dend bagerste Bond eller Gavl klines til med
 Leer eller det fineste Koe Møg. Der sættes et Kors af Pinde midt udj
 Stokken, som skal holde Kagerne, at de ikke falde eller siunke fra det
 øverste Brætt, hvor Bierne hæfte dem. – Naar man vil komme en Bie-
 Sværm i saadan een Stok, gnies den først enten med Fenne-Kaal [4]
 eller med Katte-Ost [5], siden sætter mand Stokken hen, hvor Bierne
 have sadt sig, naar de have sværmet.

Dend bagerste Ende af Stokken maae staae høyere end den fremmer-

ste, fordi det er Biernes Maade at de løbe heller opad, men siælden nedad.

Vilde de ey selv løbe ind, saa tager || mand en liden Skee, eller een 65 liden Sløv, som er bædst, og øser nogle ind; I sær sees vel til, at Viiseren [6] faaes med ind, saa følge de andre helst efter; Siden om Aftenen lægger man denne Stokk hen til de andre, mens ey alt for nær sin Moder.

Her paa Landet er siælden Brug at slagte Bierne, undtagen de sildige Bie-Svermer som ikke have kundet sanke saa megen Honning, at de kand leve af til tilstundene Vinter over.

Ellers bruges her at tage Honning fra Bierne, naar de ikke vilde sværme, dertil haves 2de Knive, som ere skikkede saaledes: [*se Planche 1, Fig. 1*]

Skafterne maa være $\frac{1}{2}$ Allen til 3: Qvarteer lange, og Bladet kromagtigt. Derefter tager man een Jern-Pande eller andet med lidet Ild udi, og en Flad-Tørv oven paa Ilden, for at dæmpe den ikke skal blusse, hertil kommes Mal-Urt eller tørt Koe-Møg, som giver den skarpeste Røg fra sig; saa tages dend bagerste Bond eller Gaul fra, og holdes Røgelsen under, som med en gammel Hat, eller een Fier-Vifte drives ind ad Stokken, saa jages Bierne hen, at krybe ud paa dend fremmerste Ende; Imidlertid || skiærer man Kagerne med ovenbemelte Knive nætt ud, og 66 med samme Knive tager Kagerne ud, og lægger dem udj een ved Haanden havende Kiædel.

Kommer nogle Bier tilbage, drives de paa forbeskrevne Maade bort igien, indtil man haver frataget dem saameget, som man synes, at de kand taale, og de kand have Tiid endnu for sig at tiltrække ind igien til Vinter-Føde. Undertiiiden kand man tage 2: til 3de Gange fra dem om Aaret, ligesom de ere villige eller flittige til. Dog maae endelig sees vel til, at de beholde saamegen Honning dend sidste Gang, der tages fra dem, at de ikke alleniste have deres Vinter-Føde (som er ikke meget saasom somme ligge i Dvale til henved *Mariæ-Bebudelses Tiid* (25 *Marti*) da der skal aabnes for dem, og efter den Dag fortæres den meeste Honning) mens endog til overs, at de kand tidlig begynde at ligge Unger, hvoraf gives tidlige Sværmere, som blive de bædste.

Findes der gamle sorte-Kager, maa de endeligen bortskiæres, det første man om Foraaret aabner for dem; thi saadanne Kager sætter de ingen Honning udj, men bliver staaende tomme. – ||

67 Paa ovenmelte Tiid skal man og hielpe at rense Biestokken, saameget mueligt er, hvilket kand skee med en Gaase-Vinge.

Det 2^{det} Aar vender man Stokken om: nemlig dend bagerste Ende imod Solen, og den fremmerste fra Solen; Flyve-Hullet paa dend foreste Ende tilklines; derimod aabnes det paa dend bagerste, som nu kommer fremad. – Naar mand da vil tage Honing og Vox ud, det andet Aar, bær man sig ligesaadan ad, som forhen beskreven det første Aar. Paa saadan Maade forfarer mand fremdeeles de øvrige Aar Skiftesviis, at omvende Bie-Stokken, med videre Behandling; hvorved da Bie-Stokken vedligeholdes, saa dend snart aldrig bliver forældet; Thi deres Ælde bestaaer ikkun meest derudi, at de forfulede Kager, som de ikke mere samle Honing udj, borttages; Thi ellers maae de *crepere* om Vinteren eller Foraaret.

Oven paa Stokken maae stædse ligge et parr gode Flad-Tørv; som tienner om Sommeren imod stærk Varme, og om Vinteren imod Kulde, saa og Regn. ||

68 Det er bekient, at hvor Bie-Stokke skal anlegges, maae være Soel dend gandske Dagen og Læe for Storm, i sær for Stød-Vinde; Stædet maa holdes vel reent under Stokken for Græs og Ukrud. – Naar man vil slagte Bier, tager man een smal Strimmel Lindet, som er dyppet udj Svovel, lægger dend antænt ind til Bierne paa Bonden i Stokken, og dækker Stokken ovenpaa tæt til, at ikke Bierne kand udflyve; Derefter døde de af Svogel-Røgen, som mærkes derpaa, at der ingen Ryst [7] meere høres af dem hvornæst Bonden fratages, og de døde Bier bortfæyes i et Kar med Vand. Derefter tages Honningen og Voxet saaledes som forbesagt. Honningen kommes udj een Kiædel, om Kagerne ere gamle, sættes den noget lidet over Ilden indtil det bliver varmt, men maae ingenlunde kaage, dernæst kommes det i een Pose, og præsses eller krystes ud igiennem Posen. Voxet bliver da tilbage, som skal kaages udj
69 reent Vand nogle Gange || og saaledes renses.

100. Til Byg og Ærter skiøres og vendes Jorden, som forhen meldet, men ikke til Havre og Vikker, hvilke saaes paa Foren. Dog er det skeet, at naar Jorden haver været for tør eller for vaad, og det har draget for langt hen paa Sæde-Tiden, har man saaed Korned paa Foren, og har iblandt lykket. Ligeledes maatte for faae Aar siden en Mand udi *Aae-kirkebye* gjøre med Ærter, da Jorden blev ham for tør (kaldet her:

Jorden gaaer fra mig); derpaa lod hand Sønnen med en Kiæpp stikke hver Ært ned, hvorefter hand bekom en meget god Indhøstning.

101. Med Stude pløyes nu omstunder af ingen her; I ældre Tider skal nogle have brugt det. For faa Aar siden begyndte *Matthias Hey* udi *Aaekirkebye* dermed, men blev kied deraf, da det gik for langsomt til dermed; og Studene skal have lige saa godt Vaar Foder imidlertid, som Hæste, følgelig gaaer i længere Tid mere saadant til paa Studene. Paa Agre med store Steene, som her hyppig forefalde, kand ei heller saa bekvemmeligen plouvendes *etc.*

102. Til Kongen eller noget andet Herskab svares aldeles ingen Tiende. Til Præsten er Tienden et visst, fra lang Tid over Mande-Minde, fastsadt *Quantum* for hver Bonde-Gaard i Skæppen af Rug, Byg og Havre, men ingen anden Slags Sæde-Vare. Ligeledes er det med Tienden til Kirkerne beskaffen; men de ere til Deels meget ringere affundene og foraccorderte; Udi || *Olsker-* og *Ruthsker-Sogner* giver hver Gaard ikkuns gandske 70 lidet i bare Penge; I *Røe* Sogn lidet Smør i Stæden for anden Tiende. – Udbyggerne, skiønt hvem som haver Jordbrug og Avling, tiende ikke noget.

103. Naar Rugen staaer i Blomster, og man bryder et Ax af, stryger Blomstringen af, holder strax Axset ind i Munden, lukker dend til, aander nogle Gange derpaa, tager Axet efter liden Tid ud af Munden: saa skal det kunde have sadt friske Blomster igien; dette skal af Fæ-Børn [1] paa Marken *practiceres*. Om saaledes er rigtig, synes mig deraf at kunde slutte, det er ikke aldtid saa farlig, som ellers Landmanden mener, naar Sæden gaaer eller er i Blomster (kaldet her om Rugen: dend gaaer i Drøe [2], om Bygged: dend rødes [3]) og da falder Regn med Blæst paa, saa tager dend Skade; thi af forbemelte *Experiment* kunde man formode, at ved indfaldende Varme maatte nye Blomster sig igien ansætte. Forbemeldte *Experiment* hører siden paa denne Maade at skee: Naar man gaaer i Marken spadserendes om Rugens Blomstrings Tid, og bryder oventil et Ax af med en liden Ende af Straaed ved, sætter samme Ende imellem Tænderne og holder det saaledes imedens man spadserer, omtrænt et Quarters Tid, saa baade af Vædsken saavelsom Varmen fra Munden, fremkomme nye Blomster paa Axet igien. ||

104. *Bornholms* brugelige Meje-Redskab [se *Planche 1, Fig. 2*] N° 1. 71 En Seise eller Seis [1] kaldet. a) Skaftet, kaldet Bommen [2] (*germ.*

der Sensebaum), af Piile-Træ, er rundt og gaaer spidsagtig ud til Enden, undtagen omtrænt midt paa ved Knaggen saavel som Armen, der er den kanted, gemeenlig 8^{te}kanted. Spidsheden er derfor, paadet at samme kand sættes fast ned i Jorden, naar Seisen skiærpes med Stryg-Spaanen [3]. For Læthheds Skyld gøres dend, som sagt, gjerne af Piil eller Gran, eller hvad hver beqvemmeligen kand bekomme. Dend er gemeenlig omtrænt $2\frac{1}{2}$ deel Alen lang, og i den tykkeste Ende 1 Qvarter tyk [4]. – Fra dend spidse Ende ned efter at regne omtrænt $3\frac{1}{2}$ Qvarter, sidder dend saa kaldede Arm *b*, eller det Haandtag, som Mejeren med venstre Haand holder fast omkring, er $2\frac{1}{2}$ Qvarter omtrænt langt, og sidder paa Skiøns eller Skak under, naar Seisen ligger; dend er som en flad Spaan neden til i Hullet, hvor dend sidder igiennem Bommen fastgiort, 1 Qvarter bred, men oventil rundagtig indskaaren saa fuldkommen, at Mejeren kand med gandske Haand tage derom og holde vel fast. Ovenpaa sidder et lidet Stykke Træ, Krykken [5] (*germ.* die Krykke) kaldet, *c*, 5: Tommer lang, som skal giennem imod Haanden, at dend ikke glider af, men holder desto vissere. Neden for omtrænt en halv Alen derfra sidder paa Bommen en saakaldet Knagge [6] (*germ.* der Knebel) *d*, som er rund og 1 Qvarter lang, hvorom Mejeren holder || 72 med høyre Haand og tillige haver Stryg-Spaanen hos; denne Knagge sidder ret oven paa Bommen, naar Seisen ligger.

Seisen er i sig selv $1\frac{1}{4}$ Alen lang, bredest ved Bommen, omtrent 5: Tommer og midt paa 2: Tommer, gaaer allt smalere endtil Spids-Enden eller Odden *e*, og er lidet krumagtig som en Sabel. Baggen [7] *f*, eller Rykken [8] paa Seisen er paa dend ene Side noget omlagt og mest tre kanted. – Skarpe Siden kaldes: Eggen [9] *g*, Spidsen eller Odden kaldes eller udtales her Uden [10] *e*. Ved dend brede Ende af Seisen er tilsmiddet et smalt spidsagtigt Jærn 5: Tommer langt, kaldet Laaret [11] *h*, hvilket med tvende Jærn-Ringe fastgøres paa dend tykkeste Ende af Bommen og holder altsaa Seisen befæstiget ved Bommen.

NB. Et Lee-Rede [12] (*germ.* das Gerüste) som udi Siælland, er her alldeles ei brugelig; de danske Leer er noget kortere og bredere end disse Seiser.

Selv samme Seiser bruges her og til Høe-Sletten, dog saaledes, at det skeer strax i Begyndelsen, saalænge dend er skarpest, siden efter et eller 2: Aars Brug, tages dend til Kornmeining, og da bukes dend gjerne

lidet krumagtig med Spids-Enden noget opad, fordi paa Agrene falde mange Steene, hvori Odden kunde ellers tage fatt og skiændes. Engene derimod blive strax efter Vaar-Sæden er lagt, om Foraaret rensede fra Steen *etc.*, hvilket med Agrene ei saa reenlig kand skee.

Til at stryge eller skiærpe Seisen med paa Marken ved Arbeidet bruges *Nº 2* [*se Planche 1, Fig. 2*], en Stryge-Spaan, som gjerne giøres af gammelt frønt [13] Eeg, og er noget *poreux* eller smaae hulled i sine Gaarer [14], thi saa kommer ikke lætt Skaar udi Spaanen, men springer heller smaat ud; Samme bestaaer af Haandtaget eller Skaftet *a*; Bladet *b*, som besmøres med gammelt Fitt, eller gammelt Hiulnauer-Beeg [15], og bestrøes med grovagtig Sand, fiin duer ei dertil. Imellem Haandtaget og Bladet fastsættes et Stykke Staal *c c*, af et Knivs Blad eller andet, for at stryge Eggen til Rette paa Seisen, naar dend har lagd sig. – Saa ofte omtrent en Moo eller Skaar op ad Sæden er omhugget, skiærpes eller stryges Seisen med Spaanen.

Fremdeles bruges en saa kaldet Har-Stæv, || *Nº 3*. [*se Planche 1, Fig. 2*] 73 (Skulde vel egentlig hede en Hærde-Stav, eller en med Staal belagt Jærn-Stav til at hærde noget paa.) Er en af Jærn forfærdiged, gjerne fiirkanted Stok, omtrænt en halv Alen lang, smalere nedad og spids i dend ene Ende, men dend anden opad tykkere og med et Hoved samt Bane *a*, som en Hammer, næsten flad og med Staal derpaa vel hærdet. Langs neden under Banen kaldes Læggen *b*, som er gjerne 4^{re}kanted. Omtrænt midt paa er Jærnet smiddet med en udstaaende Tykning og heder Forbudet *c*, paa Læggen, derunder er sadt et Stykke Træ, kaldet Forbuds-Træet [16] *d* – dend øvrige nederste Ende kaldes Tangen [17] *e*. – Videre *Nº 4*. [*se Planche 1, Fig. 2*] en Har-Hammer. Hovedet af Jærn, dend ene Ende tyk med en Bane *a* belagt vel med Staal og hærdet; dend anden Ende kaldet: Penden [18] *b*, næsten spidsagtig og ligeledes staalhærdet i Enden. Skaftet *c* af Træ.

Nok behøves en Har-Sule eller Kiæp*), noget over 2: Alen lang, og tyk omtrænt som et Rive-Skaft, spids i dend ene Ende; Udi dend anden tykke Ende bindes en Snoer omtrænt een Alen lang, dend anden Ende af Snoren hænger løs og derved bindes en Steen eller noget andet

*) Allgem. Oecon. Lex. benævner *Pag. 500* og beskriver hart ad et ligedan *Instrument*: das Dengel- oder Dennel- oder Tengel-Zeug. *a*) der Dengel-Stock, *b*) der Dengel-Hammer. Her at hare eller hære, heder der paa Tydsk: dengeln oder denneln, oder tengeln. –

tungt. Snoren snoes et parr Gange om Seise-Bommen, for at derved holde Seisen i Veiret, og med Stenen kand gives *Balance*, naar man vill have Seisen høiere eller lavere; Seise-Bladet legges platt paa Har-Støvens Bane. Med Har-Hammerens Pænd bankes Skaarene ud, men med Banen hæres 3: hærdes og skiærpes Æggen. Hvilket skeer ikkun 1: eller 2: Gange om Dagen [19].

Item et Fit-Horn, som Meierne forvare det til Seise-Spaanen behøvende gammel Fit udi; Endelig og et Sand-Horn at have Sanden udi, som strøes paa Spaanen, for at skiærpe Seisen dermed. – Tiære bruges dertil ikke her, som vel andre Stæder, man holder dend for trav [20] eller bindende. eller mindre glatt at stryge hastig. – ||

- 74 Forbeskrevne Hare-Stæv bruges saaledes: Dend spidse Ende sætter Meieren ned i Jorden saa dybt som til Forbuds Træet, saa dend staaer fast, naar dend skal bruges, hvilket er hvergang Seisen bliver ved Meiningen skiændt eller bedærved, saaat Æggen legger eller bukker sig; da sætter Meieren sig ned paa Jorden, fæster Hare Stæved saaledes som forberørt, ned for sig imellem Benene, svøber Snoren paa Sulen om Seise-Bommen et par Gange, at dend kan ligge vel fast. sætter Sulen med dend ene Ende og fast i Jorden, legger Seise-Bladet paa Hare-Stævs Banen, banker og hærer saa Eggen med Hammerens Pend eller Banen til Rette igjen. Meieren fører og en liden Hvass- eller Hvædsten [21] hos sig i Lommen eller forpaa hængende, at kunde dermed i Hastighed udhvædse et eller andet lidet Skaar.

105. Een Hakkelse-Kniv [1] er anderledes danned, efter *Fig. 1 Pag. 72* [se *Planche 1, Fig. 3*]. a) Tangen [2], hvorpaa Skaftet eller Haandtaget, som Skiæreren tager fatt om, fastsættes. b) Baggen [3], som sidder omlagt paa dend anden Side endsom paa Seisen. c) Laaret, hvorudi ere 2 à 3. Huller udi, og hvorigiennem Remmene sættes for at binde Kniven fast til Kisten. d) Æggen. ||

- 75 106. Nogle givne Spørsmåle til en Landmand her paa *Bornholm*, med vedtægnede Svar, angaaende dette Lands Faare-Avlings Maade *etc.*

1) Spørsmål: Hvor mange Faar vel allmindeligst, saavelsom hvad vel det største Antall maatte være, som Landmanden her pleyer at holde?

Svar: Bønderne har i Allmindelighed 15 til 40: Stykker Faar.

2) Sp.: Om ikke de fleste Faar her paa Landet bekomme 2de Lam*), og om ikke man legger sig mest efter saadanne, men skaffer de andre af, som ikkun yngle eet Lam; Og om Forskiæl merkes paa visse Aars Beskaffenheder, at somme Aar er det hyppigere eller siældnere, det Faarene faae 2 Lamm, eller om alle Aar eens, at Faarene her til Lands dend største Deel bekomme 2de Lam?

Sv.: De fleste Faar bekomme 2de Lamm; Men Forskiæl paa Faarene saavelsom i Henseende til Aarene vides ikke noget sønderligt**). – Det har hændet sig iblandt, at eet Faar har født 3, 4, ja 5. Lam, men meget siælden, og 3 eller flere blive ikke giærne ved Live. For omtrænt 20: Aar siden***) fik eet Faar 5 Lam, hos Bonden paa dend 67de Selv-Eier-Gaard i Vester-Mariæ Sogn. ||

3) Sp.: Om ikke de fleste Faar, ja endog Værene ere kullede eller 76 foruden Horn, og hvorfore de hornede afskaffes?

Sv.: Af begge Slags ere her allmindeligst kullede; de hornede kand giøre hinanden Skade, saavelsom og selv ombringe sig ved Uhæld, saasom i Huset ved Hækker eller Gammer [2]; *item* i Skoven. Hornede Vædere lægges siælden til, uden at det skeer af bare *Curiositæt*, naar der tægner sig særdeles stor eller artig Væxt paa Hornene.

4) Sp.: Hvor tilig paa Aaret udlades Faarene paa Marken selv at søge der deres Føde; Og hvad Tid det tiligste eller sildigste de beholdes i Husene?****)

Sv.: Saalænge Jorden er ikke for haart frossen og med Snee belagt, eller meget ondt Veierligt ellers er, udlades de alle Dage, særdeles hvem som boer nær Skov, eller Lyng- og Ud-Marke; Bekomme da ikkun Foer til Natten: Alltsaa er ingen viss Tid at kunde regne.

5) Sp.: Hvad Foering de bekomme om Vinteren, og hvorledes forholdes med deres Vandning Sommer og Vinter?

Sv.: Foeringen er Halm sædvanligst, undertiden lidet Høe, ligesom Leiligheden er til. Udi knappe Aaringer hielper afhuggen Lyng, *item* Aske-Løv med til. Vand faaer de om Vinteren een eller tvo Gange, og

*) (kaldes her at ønne, skal i Norge ligeledes hede.) [1]

**) Naar et Faar et par Aar efter hinanden føder ikkun eet Lamm, skaffes det giærne af.

*** (1740)

****) De ved Lyng-Siden boende lade dem gaae iblandt fast hele Vinteren, hvor de selv lyster, uden at bekymre sig om dem.

om Sommeren have de med øvrige Kreaturene fri Adgang til de sæd-
77 vanlige || Vandstæder, hvor de vogtes eller ved Gaardene.

6) Sp.: Om de ved Lyngsiderne boende lade Faarene sædvanligst slippe løs ud paa Lyng-Marken; eller de lade dem vogte paa deres Indmarker?

Sv.: Hvem som haver Fæe-Vogt nok til sin Gaard lader dem der, men ellers maae de hielpe sig med Udmarken.

7) Sp.: Om mærkes nogen Forskiæl paa de Faaer, der holdes paa Indmarker eller paa Udmarken og Lyngen?

Sv.: De som vogtes paa Indmarker, særdeles leeragtige Jorder, holdes for at blive de bødste saavel i Krop, som Uld; Skiønt Agrene undertiden synes saa lidet græssgroede, at man næppe skulde tænke, de kunde føde sig derpaa.

8) Sp.: Om Forskiæl vides paa Faarenes *Bonitæt* efter visse Sogners og *Districters* Beliggende?

Sv.: Forskiællen kommer nok mest an paa ligesom Eierne knap og slet fore dem; *item* naar de hele Sommeren gaae idelig paa Udmarken.

9) Sp.: Om Faarene holdes om Vinteren allesammen i eet Huus eller Stall, eller hvor mange?

Sv.: De lades allesammen i eet Huus, da i Allmindelighed ingen haver over 40 Stk.; Og dertil behøves omtrænt 2: Stolpe-Rum (Fag) Huus *à* 7 til 8: Alen bredt og 8te Alen langt. De tillagde Lam, eller
78 Syge, haves undertiden for sig || for bødre Pleye Skyld.

10) Sp.: Om de holdes meget varme om Vinteren, og om flittig strøes under Faarene?

Sv.: Formedelst Mængden som er tilsammen kand de have tilstrækkelig Varme, og Husene ere temmelig tætte; naar stærk Kulde og Sne falder blive Gluggene og tilstoppede. Saalænge de bekomme Foer i Huse behøves siælden Strøelse, eftersom der falder nok af; Ellers gives iblandt lidet Strøelse, naar for Reenheds Skyld synes nødigt.

11) Sp.: Hvorledes Foeringen gives?

Sv.: Dend gives dem enten i Hækker, eller Gammer, hvilke sidste ere tienligst, da ei saameget dermed spildes; Saadanne Gammer gøres enten formedelst at sætte et Brædt paa Kanten langs hen ad Væggen noget ud fra, eller og 2de Brætter, som en Krubbe dog foruden Bund, sadte midt i Huset (her kaldes de ei Faare-Stie, men Faare-Huse) paa Gulved,

som skal være dend bødste, da alle kand beqvemmelig tilkomme, mindst spildes, og bædre tilsees samt renses: Oven over er paa enten dend ene eller bægge Sider, efter Gammernes forbesagde Forskiæl, ved Pæle fæstet Lægter eller andre lange Trær saaledes, at Faarene kand ikkun rekke med Snuden imellem ind at drage Foeret lidt || til sig, paadet de ei skal kunde ødsele for meget eller komme med Fødderne op i Gammene og i andre Maader skidne Foeringen. Om Vinteren undertiden ved kiønt Veierligt foeres det og ude paa Gaarden.

12) Sp.: Om de undertiden bekomme nogen Havre?

Sv.: Nei, uden det maatte være i nogen Sygdom; Dog Værerne gives lidet i Springe-Tiden.

13) Sp.: Hvad Tid Læmningen, her kaldet at ønne, sædvanligst skeer? Om de læmmende sættes med deres spæde Lamm for sig selv og pleyes noget bædre?

Sv.: Læmningen *dependerer* af Tiden, som Væderne komme til Faarene. See *Nº 15.* – De, som læmme saa tilig, at Vinteren eller ondt Veier hindrer dem at gaae ud i Marken med de andre, maae sættes for sig selv for at nyde bædre Foer; Men ellers slippes de ud med deres spæde Lam paa Marken, da man holder her fore, at det nye opkommene Græss saavel som dend grønne Rug er dem bødst til Trivelse. End og Faar der læmme ude paa Marken tager man ikke med Lammene ind, naar ellers Veierligt er nogenledes godt.

14) Sp.: Om ikke de paa Marken lammende hiemhentes og bedre pleyes?

Sv.: Som meldt i *Nº 13.* Men ellers blive de aldtid i Huus om Nætterne endtil godt Veierligt || og Lammenes Størrelse tillader det, at de kand ligge ude om Nætterne, helst hvor man haver nogen indhægned Plads, her kaldet Lykke, hvorved de holdes des renere; Men ved saadan Leilighed snapper vel og Rævene et Lamm bort, om ei af og til paa-passes.

15) Sp.: Hvad Tid Væderen lades til Faarene?

Sv.: *Catharinæ* Dag, dend 25de *Novembr.*, holdes for dend rette Tid*); dog bier nogle 8: til 14ten Dage derefter, for ikke at faae Lam for tilig,

*) Det har nok fra Alders Tid af været efter gamle Siil at regne med denne saakaldede *Karne* Dag, og derfor udsettes dend og længere hen. Men overallt agtes bødst efter Omstændighederne, naar paa Faarene formerkes Skrig, og at de ei villde ret æde, hvilket tilkiendegiver Længsel efter Væderen.

eftersom saadanne blive ellers af Kulden forkrympene, eller dog ei saa trivelige, som naar Veierligt og Græss er at komme ud paa. – Væderne lades da hos Faarene saalænge formærkes, de derefter ere begiærlige. –

16) Sp.: Hvor mange Faar regnes til een Væder?

Sv.: 10 à 15 Stkr. behøve ikkun een Væder.

17) Sp.: Hvor gammels skal Væderen være, første Gang hand dertil bruges, og hvor mange Aar holdes?

Ligeledes hvor gamle Faarene første Gang skal være, naar Væderen dem tillades, og hvor længe de tillegges?

Sv.: Væderen haves i Allmindelighed her ikke ældre end af sidste Aars Afføde; Det er forsøgt at tillægge Vædere af flere Aar, men menes at være visst befunden, samme ikke ere saa duelige som de yngste. De som ere i Foraaret fødte, bruges selvsamme Vinter. Man mener, det kommer ikke saa meget an paa Væderens Alder og Størrelse, naar hand er ikkun ung og frisk; ligesom et lidet Sæde-Korn bær lige saa fuld-
81 kommen Straa, Ax || og Kiærne, naar kuns Jorden er vedbørlig beqvem dertil, som et større Korn. – Lige det samme lader man her skee med Tyrene, at de have Frihed at løbe med Køer, naar de villde.

Desligeste de unge tillagde Faar tillades samme avlede Aar, at faae Væder tillige med de ældre; Men blive ikke aldtid med Lam; tilmed bekomme de, første Gang de ønne, siælden mere end eet Lam. At Væren, som man ellers herved kunde falde i Tanke om, ikke dertil har Skyld, sluttes deraf, at de andre af samme unge Væder besprungene Faar blive med Yngel. Eet Faar kand blive 16 til 20: Aar gammel; dog meenes, de ved Strand-Kanterne deres Tænder bedærves nogle Aar før af dend sandede Græssning. Dog kommer det paa Faarene, ligesom ved Mennesker, meget an paa hvad arveligt kand være efter Forældrenes Skrøbeligheder; Saaledes bemærkes og ved Hæste; *Exempel* paa en Hæst haves her, som blev 26: Aar gammel forinden Tænderne slog feil.

18) Sp.: Hvad Kiende-Tægn paa gode tilleggende Faar og Vædre?

Sv.: Man seer mest paa dem, der have dend længste og meste Uld *etc.* – De smale og tynde holdes for, saavel iblandt Faar, som andre Creature, ikke at være de bædste. ||

82 19) Sp.: Hvor snart Lammene skilles fra Faarene og hvad Tid paa Aaret?

Sv.: Ligesom Lammene ere tilig eller sildig paa Aaret kommene til, saa blive de og derefter skillede; Ellers er allmindeligst ved *St. Hans* Dags Tider, og bliver ved til efter Mikels-Dag, hen om Slagter-Tiden, nemlig saalænge Faarene giver Melk*). Men denne Fraskillelse bestaaer derudi, at Lammene alleneste om Natte Tiden, som kand være omtrent 8te Timer indelukkes fra Faarene at ikke patte dem, siden hele Dagen igiennem gaae de frit med dem om igien. Det er artig nok at see, hvorledes Lammene, naar de har merket nogle Aftener saadan Fraskillelse, da imod det lakker dertil paa Tiden, veed de meget vel at løbe til Møderne og sue dem det meste muelig ud, hellst de ældste og forfarneste Lamm. Desligeste er det bemærkeligt, naar først hele Flokken indlades i deres Huus, og Pigen eller hvem anden, der skal skille Faarene fra, lukker Døren op, stiller sig indenfore, taler til Faarene med de Ord: Skilles, Skilles – da hvad gamle Faar der tilstæde ere, som ere vante allerede, de strax een efter dend anden fremkomme og begive sig ud af || Døren paa Gaarden, de unge maae først nogle Gange tages ved Hovedet ⁸³ og udledes, endtil de ligeledes blive vandte; ja de gamle komme af sig selv frem naar raabes: Mætte, Mætte *etc.* – Lammene giennes tilbage og haves en smækker Spids Rod [3] eller liden Kiæp i Haanden, som man giver dem en liden Smæk over Næsen med et par Gange, saa blive de afvendte at fremløbe, men holde sig giærne tilbage, naar som sagt raabes: Skilles.

20) Sp.: Hvortil Mælken anvendes?

Sv.: I Begyndelsen gøres lidet flade Oste deraf, som snart forspises; eller kaages Grød eller dyppes derudi; derefter, naar dend bliver tykkere, kaages eller rettere vælles dend og spises saaledes eller hensettes til Sylte-Mælk [4] at bruge i Husholdningen, i Stæden for Smør til Brød – *etc.* Men megen Mælk kand begribeligen ikke sønderlig paa saa faa Timer af hvert Faar bekommes næmlig om Morgen; Af et blandt de bødste muelig $\frac{1}{2}$ Pott, men de fleste give mindre.

21a) Sp.: Hvorofte Faarene klippes om Aaret; hvad Tid hvergang *etc.*? ||

Sv.: Om Foraaret løsner Ulden paa Faarene, som afnappes eller tages ⁸⁴

*) Om dend Tid, naar Faare-Klipningen er skeet, pleyer de, der villde deres Faar vel, ikke mere at mælke dem, de ere da nøgne og have ondt nok at udstaae mod Kulden og blive ved Huld paa Marken.

jævnlig i *Junii* Maaned, dog inden *St. Hans* Dag, deels med Sax, deels uden Sax, ligesom dend findes løs til, og er hartad bædst at nappe eller trække dend af, thi saa gaaer allt fra Roden Snauset med, som ellers bliver siddende og forvolder Faaret Kløe, at det gaaer og skubber sig, muelig kunde forvolde Skab: – En stor Deel tabs og bliver hængende paa Tiørne og Buske, hellst hvor meget Kratt falder. – Dend rette eeneste Klippe-Tid er om Fisked (Efteraaret her saa kaldet) omtrænt 14ten Dage efter *Michels*-Dag. Nogle have dend Overtroe, de klippe ikke deres Faar dend 9de eller 16de *Octobr.**), som de kalde ufrugtbare Dage, da Faarene i saa Fald ikke bleve med Lam næst stundende Aar. – Dend førstbemeldte Uld, som bekommes om Foraaret eller Sommeren, kaldes: Laad**) [5] og agtes for dend sletteste, dend anden Slags kaldes: Toe eller Uld; dend sidste Gang faaes mest, kand og lettelig kiendes fra hiin, som er kortere, fittere [6] og skidnere, at have siddet hele Vinteren over paa Kroppen inde i Faarestalden og Ureenhed der, samt fuld af Halm-
85 og Høe-Smulk [7], Avner *etc.* – Dend er heller ikke saa stærk || som hiin til Strømper og sligt andet; Men til at farve, vill dend helst tage imod. – Af et meget got gammelt Faar, en Væder eller Bede, kand i det høieste bekommes 3 % Toe i Efteraaret***): Men Lød eller Laad om Foraaret meget mindre. – Eet ret godt Lam giver omtrænt 1 eller 1½, siælden 2 % Toe, som paa en gammel Bede****). – Det er overallt her ikke brugeligt at vaske Faarene, førend de klippes. – Ligesom og heller ikke skeer, naar de slagtes enten eet Stk. eller i *Quantiteter* om Efterhøsten til Indsaltning *etc.* – Qvindfolkene her vill heller have dend utoede Uld med sin Fedagtighed til at kare [8] og spinde. – Dend længste og fineste *sorteres* giærne for sig selv, som dend bædst; Hvad som voxer paa Laarene og Bugen er slettest.

21 b) Sp.: Hvad Tid dend rette allmindelige Slagtning foretages, og hvor meget vel et Faar sædvanligst kand have Tælle i sig *etc.*?*****)

Sv.: Paa Bøyden skeer Slagtingen ungefær om *Mortens* Dags Tider; Er det gamle Faaer, gaaer de længere hen til Jueletide. – I Kiøbstæderne

*) NB. Af *Almanaken* seer ieg det er *Dionysii* og *Galli* Dage.

**) eller efter rettere Udrøle: Lød.

***) I Engeland skal Faarene kunde have 5 til 8te % Uld paa sig.

****) Ved min Indslagting til Husbehov bekom af 16 Lam ikkun 18 % Uld uvasket.

*****) Tælle i et *ordinairt* Lam er 1–2 % . Et gammelt gold Faar havde engang 14 % .

skeer Slagtingen længe før*), for at faae alldting dermed laved, til at bringe over til Salg i *Kiøbenhavn*. ||

22) Sp.: Hvad Slags Sygdomme her pleyer mest at forefalde iblandt 86 Faarene, og hvad Raad vides derimod; *Item* om uforvarende et Faar ved Klipningen blev beskadiget med Saxen i Skindet, hvad da til Helelse bruges?

Sv.: Af allmindelige Sygdomme er alleneste Kopper, som af og til ødelegger stor Mængde paa Landet, noget Raad derimod vides ikke, men man lader Sygdommen gaae som dend kommer, foruden stort at bruge noget *Medicament* eller besønderlig Behandling med de Syge. – Udi Læveren findes og undertiden smaat levendes Tøys, som man kalder Flynder [9], der fortære Læveren og Faarene døe. – De kand og faae tykke Vand-Posser [10] under Halsen. – Allt saadant skeer mest naar meget regnagtige Efterhøster indfalder.

Synes noget Faaer at være stukken af giftige Orme [11], følgelig opsvollen i Hovedet, eller man slutter det haver faaed Gift i sig, indgives samme Bøsse Krud og søed Mælk, hvilket undertiden hielper; Eller man hænger det ormstungene Kreatur en Eene-Rod om Halsen. – At smøre Skindet med noget, om det end lidet blev af Uld-Saxen beskadiget, er her ikke brugeligt, saa lidet heles || nok af sig selv, og i øvrigt da ikke saa saare 87 stor Mængde paa engang her klippes, giver man nok sig Tid og Varsomhed, at der ingen Skade skeer. – Skab falder sjælden fore, og ingen Tid saa meget, at man her gjør noget Væsen deraf, eller at Faar deraf døe; – Eller mange vorde befængede.

23) Sp.: Om flere endsom een Være ad Gangen lades til Faarene i Huset, naar Springe-Tider; og om dagligen skeer Omvæxling dermed?

Sv.: Dend som haver mange Faar, lader undertiden 2de Vædere komme til paa eengang; Iblandt skeer og vel daglig Omskiftning, i Fald de ei kand fordrage sig sammen, men de pleye ikke at være onde paa hver andre, allerhelst de ere ikkun unge.

24) Sp.: Hvor Vædrene holdes de øvrige Tider paa Aaret saavel Vinter som Sommer?

*) Nemlig strax efter *Michels* Dag, som er første eller anden Uge i *October*; Thi Bonden vill da gjerne af baade med sine Tiende-Lam til Præsten saa og hvad ellers hos ham er betinget fra Kiøbstæd-Folkene (til Torvs bringes intet og ordentlige Torve-Dage bruges ei her), for at kunde samle desto mer Mælk af sine Faar, saa og for at faae sparet Græssningen paa Marken til sine øvrige Kreature.

Sv.: Strax efter at Klipningen er skeet i Efter-Aaret, tages giærne de Væder-Lam, som blive agtede at tillegges, ind i Huus og staae for sig selv, indtil Springe-Tiden kommer; Naar dend Tid er forbi, blive de fremdeles for sig selv, endtil imod Foraaret, da de lades ud at gaae
88 med || Faarene i Marken. Nogle, som have ikkun een Væder, lade dend gaae hos Faarene heele Vinteren igiennem, og, om saa got Væier indfalder, at Faarene kand gaae i Marken, lade de vel Væderen blive saa længe hiemme. – Men over det at ikke saa nøye af Nogle paaagtes, at holde Væderne aldtid særskildte fra Faarene, skeer og, at Lammene til Deels komme allt for tilig til i dend strængeste Vinter, og des Aarsage meest bortdøe; Thi om Sommeren, som sagd, gaaer Væderne aldtid hos Faarene.

25) Sp.: Sorte, saavelsom rødledene og brogede Faar og Bukke blive vel aarligen afskaffede?

Sv.: Slige Faar eller Vædere legger sig ingen efter at have Mængde af; dog vil enhver mest have nogle faa Stykker af samme Faar, for at kunde bekomme sorte eller graae *melerte* Hoser eller Vanter deraf forfærdiget, helst Qvind-Folkene saadanne sorte Strømper bruge paa Bøyden, da de bædst holde sig, at de ei synes smudsige, og Farve-Bekostningen spares [12].

I øvrigt skeer ofte at et hvidt Faar, skjønt Væderen er og hviid, bekommer et sort eller graat Lam, hvortil ingen særdeles Aarsag vides, uden at de tamme Dyr og Fugle, hver i sit Slægt snart aldrig beholde eens Farve, som dog sees at være hos de vilde. – ||

89 26) Sp.: Hvad nok videre, endsom forestaaende Spørsmåals Poster indeholde, maatte falde at bemerke saavel til Oplysning som for *Curiositæts*; saasom: hvad skadelige eller besønderlig sunde Urter og andet vides at være for Faare Avlen *etc.*?

Sv.: Man har erfaret, at udi vaade Aaringer findes Faare-Kreaturene baade magrere og mindre væxlige [13] end udi tørre eller maadelig vædskede Aaringer; ligesom og udi regnfulde Aaringer indfinder sig iblandt dette Fæ meer Sygdom, saasom indvortes i Lever og Lunge, da samme findes fordærvet, hvoraf da nogle døe; I saadanne Tilfælde er det got, at Faarene betimelig om Foraaret gives noget got Foering.

Somme venne og deres Faaer til salt Sild, hvorefter da nogle vorde meget begiærlige; saadant skeer meest saaledes, at, ved det her bruges

alle Morgener at give Tienneste-Folkene Frokost med Spege-Sild, saa hvad Spege [14], det er Hoved, Rump, og det aftrukne Skind, eller andet lævnes, sligt alltsammen rekket paa Tallerken eller andet Kar hen til Faarene, da hver, som haver Lyst, fremkommer og slikker det i sig, hvilket besønderlig i vaade Aaringers Sygdomme skal være dem meget tienligt; at kaage Malurt og give dem Af-||saadet [15], *item* af kaagt 90 Aspe-Bark, skal ligeledes holdes for meget nyttigt.

107. I Allmindelighed er her paa *Bornholm* overalt dend Maade, at til Rugen alleneste bliver giødnet og ingen anden Slags Korn-Sæd; *item* Giødningen pløyes ei først ned, men Rugen saaes i dend adspredede Giødning. I øvrigt i at skifte Sæde-Artene, saasom først saae Rug, dernæst Byg *etc.*, *item* at lade Jordene hvile, sligt er forskiølligt efter Jordernes Beskaffenhed, saavelsom Eiernes Indsigt og Mening eller Forfarenhed, følgelig kand i dend Post iust ikke noget visst herom Landet fastsættes. – Boghvede er bleven af en og anden forsøgt at saaes nogle Stæder, end og af Udlændinge fra Fyen og andre Provintser, som havde god Kundskab om Behandlingen; Men have givet det over igien, mest af Mangel paa ei at kunde beholde Hægnet og Fred for Creaturene, vedbørlig længe nok, da omtalte Sæd silde moednes.

108. *H. I.* [1] udi *Aaekirkeby* bruger det med et Stykke Jord udi Nørre-Vang saaledes: Først saaer hand Vinter-Rug, saa lader hand Jorden ligge gold i et Aar til at tøyre sine Køer eller Hæste paa; Siden saaes der To Halme (Kærer) [2] Byg (∴ tvende Aar efter hinanden); dernæst Ærter || eller Vikker; saa igien een Halm Korn; derefter pløyes 91 og møges igien og saaes Rug, som førstbemelt *etc.* – Hand bekom engang 14 Tdr. Byg efter 1 Td. Udsæd; *Item* 10 Tdr. Ærter efter 1 gammel Skiæppe, å Td. 5: Skiæpper regned.

109. At ikke Korn eller Havre, men alleneste Rugen bliver bunden i Næger, er her foran allerede antægnet, nu merkes herved dend Talemaade: at rulde Korn og Havre af [1]; Høste-Folkene maae aldtid gaae paa dend Side af Moen ∴ Skoren, som Rod-Enden ligger hen, ellers trædes Axene af, saa ruller de med Riven saameget sammen, til der faaes af hver en Favn, som da henbæres til Stakken. – Men der siges: at føre [2] Ærter eller Vikker sammen: Man begynder paa dend een Ende af Moen, siden gaaer man hen til dend anden Ende og fører til een Roes [3].

Man siger at neege [4] Rug: Man strækker Riven saa langt hen i Moen som eet Trin kand være, fra Enden at regne, og trækker Rugen til Foden; saa holder man det med Riven fast til Foden, hvormed man træder et Trin frem; saa at Nægen skal aldtid bæres paa dend høyre Fod. – ||

- 92 110. Gemeenligen faaer en Tærsk-Mand paa Bøyden hver trettende Tønde, i hvad for Slags Sæd det være kand.

111. Angaaende Ukrud i Sæden: Doue- eller Due-Stole [1] ∴ Blaa Korn-Blomster, voxer ikkun i Rugen. – Laugs-Urt ∴ Onde Urter, *Chrysantemum segetum*, groer i Korn, Havre, meget smaae Ærter og tynd voxende Vikker; thi ellers dæmper sidstbemelte tvende Slags Laugsurten.

Tidseler paa Goll-Agre, eller som ligge til Hvile, holdes fore at giødne Jorden, naar de befindes der i stor Antall og blive urørte staaende til Vinteren de uddøe og forraadne, hvorefter skal groe treffelig Byg. – De skade ei heller i Rug-Sæden men tienne til Foereds Formerelse derudi; Men Graae Munke [2] eller Graae Bone [3] her kaldet er uduelig.

Flov-Havre [4] ∴ Flye-Havre voxer i Korn, Ærter og Vikker; Men aldeles ikke i Rug eller Hvede. – Klitter [5] ∴ Klinte voxer i Rug, Ærter og Vikker. – Garse [6] ∴ Heire udi Rug og Havre. – Pengs- eller Pengsel-Urt [7] som voxer i Rugen skal være noget større og tykkere i Frøet, end dend som voxer i Engene, og hvorefter, naar samme er moeden, Landmanden retter sig her at slaae Engene. ||

- 93 112. I Aaekirkebye skede det for et par Aar siden hos *H. Ipsen*, at hand havde en Qvie Kalv, som skulde tillegges og var omtrænt ikkun 13 til 14: Uger gammel, staaende tøyret udi sin Have, hvor en Tyr sprang ind og Kalven tog imod ham, saa at hun ungefær 1: Aar gammel kom til at kalve.

113. Alle de Gaarde i Aaeker-Sogn ved Strand-Siden fra *Bakke-Gaarden* til *Lofstsgaarden inclusive*, henved en Snees Stykker ere treffelige Korn-Gaarde og slaae siælden feil*); sidstbenævnte kand saae 3 Tdr.

*) Udi dend *District* eller Strøg ligge følgende meest Selv-Eier-Gaarde: dend 28, *Lofstsgaard* kaldet, 29de *Skade-* eller *Aspesgaarden*, 30: *Broegaarden*, 31: *Bosthøvegaarden*, 32: *Munkegaarden*, saae 1755 17–18 Tdr. Byg, bekom 148 Tdr.. 33: *Kuregaarden*, 1756 bekom 84 Tdr. Rug, Imellem sidstbemelte tvende dend 13 *Vaarne*de Gaard, dernæst 34: *Loue-* eller *Tørnegarden*, 35 *Sjængegaarden*, 36 *Risegaarden* og endelig dend 37te *Præregaarden* kaldet. Paa nogle af disse Gaarders Grunde findes ved Haved i Bakken særdeles fine og fede, røde, gule og graae Leer-Årter, hvoraf er overført til *Kiøbenhavn*.

Rug og avler deraf igjen, efter Aarenes Beskaffenhed, 30, 40 til 50 Tønder; Byg saa 12 til 13 Tdr. avler 60, 80 til 100 Tdr.; 1762 ikkun 60 Tdr. – Af 1 Td. Ærter 6 til 8 Tdr.; efter 6 gamle Skp. Vikker 6 Tdr.; eengang bekom efter 2: Skp. 8: Tdr. –

Saaer først Rug, lader saa Jorden ligge gold til Fæ-Vogt [1], derefter saaer 2. Aar Byg, og dernæst Rug igjen med Giødning. –

114. Ved dette Lands brugelige Faare-Rygt, som her foran under N° 106: fortælles, seer man nok, hvorledes Faar og Lam ikke blive her for kiælne || opvandre og med sønderlig Umag behandles, hverken i 94 Henseende til Foering eller Veierligt, saaat de meget mere kand agtes at blive haard følene; Ikke desto mindre trives de ret vel, ere af god Væxt, bære meget god Uld og føde største [Parten] ja saa godt som sædvanligst tvende Lam aarligen; Af forberørte Uld haves ei allene til Landets eget Brug meget kiønt hiemmegiort Tøy i alle Huusholdninger, saavel i Kiøbstæderne som paa [Bøygden]; men forsælges og aarligen en tæmmelig Deel deraf over til Kiøbenhavn. Man skulde af sligt slutte, Landets Faar maae være et meget godt Slags; følgelig kunde med god Fremgang tienne til at anlegge deraf dygtige Stammer andre Stæder, hvor bædre Græssning og Pleye anvendes. – Faarenes Godhed her paa Landet, holder ieg fore, kommer meget deraf, at Faarene malkes her kuns lidet, og Lammene derimod patte lang Tid og saa meget de kunde. *Joh. Georg Leopoldts Einleitung zu der Landwirthschaft* [1] pag. 315 *seqq.* forklarer den Materie vitløftig.

Det er og meget merkeligt, at alle Underviisninger om Faare-Avlen raader til, at lade Væderen saavelsom Faaret opnaae 2. Aar. førend de bruges til Yngel; derimod her paa Landet ei allene agtes saadant for intet; Men meget mere, er det efter Forfarenhed fastsadt aarligen at tillegge en frisk Væder og afskaffe dend ældre. ||

[Side 95: *Tegning af en plov og et år*; jf. note hertil side 101]. || 95

115. Foran aftægnede dette Lands Ploug-Art [*se Planche 3*] sees nok, 96 ikke at være skeet af en Tægne-Mester, eller saa aldeles tydelig forestillet; Tilmed ere Bogstaverne og ikke kommet i ret Ordning. Imidlertid vill ieg tilføye, for nærmere Oplysligheds Skyld, nogle Forklaringer over hvert Stykke i sær. Naar man spørger Bønder eller andre Plovmagere om, hvad *Proportion* af Længde, Brede, Tykkelse *etc.* hver Deel skal have imod hinanden: saa have de ingen Visshed derudi, men enten.

naar en nye Ploug skal forarbejdes, tage de Maal og *Model* af en anden gammel, eller skal noget *repareres*, skeer det efter det gamle forslidte eller bedervede Stykke.

A. Aasen, er det lange Træ eller Bielke, hvorpaa alle øvrige Tilhørsel [1] ere fastgjorte; Giøres gemeenlig og helst af Ask, dog undertiden af Elle, som da maae være baget, for at kunde holde desto længere. Fortil gaaer dend lidet smalere, men Bagdeelen tykkere til, helst hvor Kniven og Slaaen sidde, da hartad dend meste Styrke eller Kraft gaaer paa. – Dend er omtrænt 4: Alen lang, og med omtrænt 7: Huller udi dend forderste Ende.

B. Kniven [2], maae være af godt haardt Jærn; Gaaer lidet krum; dend øverste Deel flad-fiirkantet og tykkest kaldes: Læggen; dend nederste Ende, som maae være hærdet, kaldes: Bladet; Bliver dend der afslidt, saa belegges dend med nyt tilsveiset Jærn, kaldes at bode [3]; Men bliver Eggen hidst og her indbugget eller faaer Skaarer, maae dend legges i Ilden, gloes, og saa jævn bankes, hvilket kaldes at skiærpes; 97 Begge Deelee til *Reparation* skeer gjerne hvert Aar; thi || er Knivs-Bladet i Eggen uhiævn, saa sætter sig Rødder og andet derudi, hvilket hindrer, at dend ei kand skiære, følgelig løber Ploven op udaf Jorden.

Knivens Nytte er, at dend skiær, rister eller risper Grønsværen langs henad ved Siden af Furen eller Foren. Dend er omtrænt 4re Fingre bred eller $\frac{2}{18}$ dele Alen*). Fra Næsen, Spidsen eller Odden lige op til Aasen er 2 Quarter og 2 Tommer. – Staalbelagt bliver dend lige saalidet som Skiæret, thi Staalet villde snart af Steen og Gruus igien bortslides. Fra Kniven til Stiærten 1 $\frac{3}{4}$ Alen.

C. Slaaen, et Stykke flad Træ eller Brædt, af vel tørt Ask, Een Tomme tykt, 1 Quarter bredt og 1 Alen langt; gaaer med dend eene Ende noget ud igiennem et udi Aasen indhuggen Hull, saa at dend der *accurat* maa passe og ikke vakkle; Med dend anden Ende gaaer dend ned i Plovs-Hovedet, dog ei uden fore, men gandske iævn med; Er med en Træ-Navle fast giort i Hovedet. – Fra Slaaen til Kniven er 2 Quarter, eller Eet *Quarter* og 2 $\frac{1}{2}$ Tomme. Men til Skiæret 2 $\frac{1}{2}$ 3 Tommer.

D. Stiærten af hvad Slags Træ beqvæmst kand bekommes, som er

*) Knivens hele Længde kand eller behøves ikke at sætte noget visst Maal fore; thi man kand lade dend øverste Ende gaae saa høyt op over Aasen som man vill. desto flere Aar varer dend at slide paa. idet det aldtid kand længere nedskiydes.

i dend øverste Ende, hvor Plovmanden om holder med høyre Haand, noget krum voxen. Nede gaaer Stiærten med Enden igiennem Plovs-Hovedet og ere, formedelst en igiennemslagen Trænavle, sammen fæstede. Derfra opad Stiærten til Aasen er 2 Quarteer og 5 Tommer at regne, hvor Stiærten har en Aabning eller Hull, hvorigiennem Aasens bagerste Ende gaaer med en Nokke, og er || med en Navle fastgiort; 98 hvilken Nokke er $4\frac{1}{2}$ Tomme bred, 1 Tom tyk, og 1 Quarteer lang. – Hullet er vel rommt, at Aasen, formedelst 2 eller 3 Træ-Kiler, kand flyttes høyere eller lavere, efter Omstændighederne, som Ploven skal pløye eller gaae enten gryndt γ : lavt, eller dybt (sidt); Rommet befindes at være $6\frac{1}{2}$ Tomme. *Conf. Litr. a og b.* – Fra Stiærten til Slaaen er 2 Quarter og $4\frac{1}{2}$ Tomme.

G. Hielpe-Naglen, et tykt Jærn Spiig, eller en Træ-Navle af Ask, oven over Aasen 3 Fingers bredt paa Stiærten skak indslagen, og omtrænt 4 Fingers bredt staaende udenfore; bruges til Hielp, at Plov-Manden, formedelst sin Kiæp hand sætter der imellem eller under Navlen og opløfter med dend venstre Haand, kand desto bædre lætte Ploven af Jorden med dend høyre om Stiærten holdende Haand.

E. Muld-Fiælen staaer i det ringeste $1\frac{1}{2}$ Quarter ud fra Stiærten ved Navlen; Er af Elle, eller andet læt Træ. Er til at lægge dend afskaarne Fur til høyre Haand eller fra sig omvendt, saa at Mulden kommer op, men Grønsværen ned. Aller yderst med Bag-Enden staaer dend vel $\frac{1}{2}$ Alen ud fra Stiærten og er næsten $1\frac{1}{2}$ Quarter eller 7 Tommer bred. Er $1\frac{1}{2}$ Alen lang.

O. Nakken, dend yderste Ende, eller Bag-Enden af Plovs Hovedet, som staaer bag ud fra Stiærten, hvorigiennem Stiærten sidder fastslaaen med en Træ-Nagle. ||

H. Muldfæls-Naglen; $1\frac{1}{2}$ Quarter er Rummet der imellem Stiærten 99 og Fiælen; thi Naglen, som er af Ask, og mest 8te kantet og 2 Tommer tyk, sidder fast med dend ene Ende i Stiærten og med dend anden udi Fiælen; maae ei sidde udføre med sine Ender*), men *accurat* jævnt, at dend ei skal tage med fat i Mulden og derved gjøre Arbeidet tyngere for Hæstene, naar Fiælen hindres at glide glatt forbi dend opvæltede og afskaarne For.

*) NB. Kand ei komme vel til Syne paa Tægningen.

M. Løberen; Een lang Jærn-Bolt omtrænt 5 Quarter eller 1 Alen 5 Tommer, som gaaer igiennem Bøssen og begge Hiul-Naverne, i Stæden for Axlerne paa Vogn-Hiul.

N. Saxen, et tynt midt sammen bukket Jærn, som stikkes igiennem Øyet eller Hullet paa dend ene Ende af Bolten og ombøyes paa hver Side, saa at Bolten ei kand falde af og Hiulene fraskilles, allerhelst Bolten er paa dend anden Ende forsyned med en Knap eller Hoved, som giænner Hiulet paa den fra haandede [4] eller høyre Side.

K. Skiæret, det brede trekantede Jærn paa Hovedet, som tienner til at skiære eller flette fra Grunden det af Kniven ved Siden afristede flade Stykke Jord, som kaldes Foren eller Furen. Spidsen eller Odden || 100 kaldes: Næsen. Dend anden brede Kant udad til Høyre Haand kaldes: Fligen; Men dend venstre Side heder Landgangen. Dette Skiær er saaledes befæstiget paa Hovedet, at det haver oven paa et trekantet Hull, Øyet kaldet, som passer sig over et Indsnitt paa Hovedet, tilligemed settes trende Søm med brede Hoveder, eet i Øyets Hjørne imod Landgangen, det andet oven fore i Jærnet, og det tredie henimod Næsen; der fra*) yderst eller Odden lige op til Aasen 2 Quarter og 2 Tommer. Forbemelte 3de Søm kaldes: Skiærsømmene. Skiæret bredest i sin Flig 8te Tommer, Længden $\frac{1}{2}$ Alen 2 Tommer.

L. Tyven, en tyk Kiæp, af Ask, Hassel helst for Lettheds Skyld, som Plovmanden, for at hielpe til at opløfte og regiere Ploven saavel som og at stikke Mulden af Muldfælen, betiænner sig af, førende samme Kiæp i dend venstre Haand, hvorfor dend giærne er noget krum i dend øverste Ende til desto bekvemmeligere Haand-Tag. Thi, som sees og formerkes af foranstaaende Tægning og Beskrivelse, er dette Lands Plove forsynede ikkun med een Plov-Stiært til at regiere Ploven; Er omtrænt 2 Alen lang.

P. Bøssen, det Stykke Træ imellem Hiulene, hvorigiennem Løberen sidder, i Stæden for Axlerne paa Vogne; Er af Ask giærne, Tykkelsen omtrent 1 Quarter; Neden under noget indskaaren paa begge Ender og der 2 Quarter lang, men ovenpaa 2 Quarter og 4 Tommer, hvormed dend paa hver sin Side rekker med Enderne over Hiuls-Navrene indentil. ||

*) Fra Skiærets Spids eller Odde hen til Kniven omtrænt 1 til $\frac{1}{2}$ Tomme. Jo løsere og renere, eller Sand-Jord, jo tættere kand de sidde sammen, men io mere græssbondet og flere Rødder io længere fra hinanden, at ikke Rødderne skal sætte sig derimellem.

Q. Bøsse-Slaaen af Ask, hvorpaa Hammelen fastgjøres med en Jærn- 101
Navle; Omtrænt 1 Quarter bred og 3 Quarter lang; gaaer igiennem
Bøssen og fast igiennemdreven, havende et Indskur og Tykkelse som et
Hoved, at ei kunde glide eller trekkes forud af; Tæt ved Bøssen haver
Slaaen et Hull, hvorigiennem og dend forderste Ring sidder en Navle,
saa at Slaaen kand heller ikke glide tilbage.

R. De tvende Hiul, hvoraf det frahaandede [4] eller høyre er størst
for at kunde gaae i Dyben eller Plov-Furen, er omtrænt 3 Quarter 2
Tommer; Det lidet tilhaandede [5] eller venstre Hiul 2 Quarter 5 Tom-
mer. Hvert bestaaer af 4 Fiil [6], og 8 Eger, disse af Eeg eller Ask, og
hine af Elle eller helst af Ask, bare og ikke belagde med Skinner. Nav-
rene hvert omtrænt 1 Quarter 1 *Tomme* lang, og 5 *Tomme* tyk i *Dia-*
meter.

S. En Træ-Pind, Tobben kalden, som kand fløttes af et Tobbe-
Hull i det andet for paa Aasen, til at giende eller holde Ringen tilbage,
at samme ikke glider eller trækkes af. Bemeldte Tobbe-Huller ere
gemeenligen 5 til 7 i allt; det første 1 Alen fra Kniven, de øvrige een
Tomme hvert fra hinanden, langs hen ud ad Aasen. Fra Kniven til det
næste Tobbe-Hull regnes Een Alen at være. –

U. Ringene ere 3de af Jærn; dend 1ste gandske rund, som sidder om-
kring Aasen paa Skiøns eller Skraaes, og Tobben derfor; dend 2^{den}
eller mellemste maae || være aflang og 1 Quarter lang*), hvilket gjør 102
meget til Plovens Beqvemmelighed, at dend ikke er for stiv, men lader
sig let vende *etc.*; dend 3^{dle} og yderste, ligeledes aflang, gaaer ud igien-
nem Bøssen med dend ene Ende, hvorudi sidder et Søm eller Nagle.
Conf. Lit. a og b. it. Lit. q.

T. Trælen [7] en tyk lidet krumagtig Pind, siddende paa den til-
haandede eller venstre Side paa Aasen fastslagen, ... [8] fra Stiærten;
Til dend Nytte, at bære Stiærten i Veiret med Krum Enden, at dend ei
skal stryge i Jorden, naar Ploven lægges om ved Vendinger.

X. Veddien [9], et Jærn-Baand, siddende skraaes over eller omkring
Aasen og Kniven, ved Hullet, for at styrke samme, at det ei skal ud-
flekkes eller slides af Kniven, naar kjøres imod en Steen.

Y. Plovs-Hovedet 1½ Alen langt af Ask, Alm eller Riis-Eeg, paa hvis

*) NB. Saadan aflang og flad Ring kaldes egentligen: en Lænk.

fremmeste Ende Skiæret er befæstiget, som staaer 2 Tommer fra Slaaen*). Bemeldte Hoved beskoes eller beklædes med Jærn, en Strøgga [10] kaldet, langs henad Slid-Siden eller ved Landgangen paa venstre Haand, *item* et andet Jærn noget kortere fast ikkun under Nakken, paadet at Træet ikke skal bortslides, men være desto langvarigere. NB. Dend Side, hvor Foren hen legges kaldes ud af Landet, eller paa høyre Haand; Men dend anden Side kaldes indad Land og Landgangen, nemlig paa venstre Haand eller til sig. ||

- 103 Z. Kloven [11]; Eet Stykke Træ, omtrænt 1 Alen langt og $\frac{1}{2}$ Quarter bredt, samt tykt, men udskaaet paa begge Enderne, hvor det da er tyndere**). Dend ene Ende ligger med sin Udskiæring henover Bøsse-Slaaen et got Quarter, og derunder sidder

W. Drætten [12], som er, formedelst en Jærn-Bolt, der gaaer igiennem Kloven og Bysse-Slaaen, med dennem sammenføyed. Somme bruge, i Stæden for saadan Dræt, et Reb, kaldet: Drage-Rebet, hvilket skal være beqvæmmeligere, hvor mange store Steene findes i Jorden. Foran paa Drætten er fastgiort en Jærn-Nagle, hvorom Drage-Lænken kand befæstiges til forderste Plov-Bæster. Bemeldte Drætt er omtrænt $4\frac{1}{2}$ Alen.

Æ. Hammelen er fastgiort under Klovens anden udskaarne Ende formedelst en Jærn-Bolt, og bestaaer af Hammel-Stokken æ, og

Ø. de 2de Svingler.

a. og b. tvende Træ-Kiler oven og neden for Aasen, bag til, hvor samme gaaer igiennem Stiærten, for at desformedelst kunde lave Ploven saaledes efter Jordernes Beskaffenhed, at dend gaaer med Hovedet og Skiæret grundt o: lavt; eller sidt og dybt. Kiles Aasen saaledes, at dend synker nedad, saa følger, at Skæret kommer sidere; derimod kiles dend høyere op, saa reiser Skiæret samt Kniven sig med. – *Conf. Littr. D.* – Det samme kand og skee med Lænken for paa Aasen, naar saadant ikke vil blive nok med Kilerne bag paa, som sagt er; Thi io mere ||

- 104 Ringen flyttes ind ad Aasen, io mere reises samme opad fra Jorden, alltsaa Skiæret ligeledes, følgelig pløyes gryndere; derimod io længere

*) Fra Hovedet op til Aasen, naar dend er højest opkilet, er $9\frac{1}{2}$ Tomme, da pløyes gryndest eller lavest: Men fra Hovedet til Hullet, hvor igiennem Aasen gaar, foruden at være opkilet, er 7 Tommer, og da pløyes dybest; Som gier alltsaa $2\frac{1}{2}$ Tommes Forskiæl.

**) NB. Det er egentlig ikkun en Klods, som er fastslagen paa Drætten, men faaer derved Skikkelse af en Klov, som er ellers paa Vogne.

Ringen skydes ud ad Næsen til Aasen, io mere reiser dend sig fortil, men siunker samt Hovedet og Skiæret lavere til Jorden, følgelig pløyes dybere eller siere.

c. Tvende Træ-Kiler oppe ved Kniven, paa hver Side een; og

d. For-Kilen (udtales: Foer-) [13] nede under Aasen ved høyre Side af Kniven og drives opad; Hvilke 3de Kiler tienne dertil, at, efter befindende Omstændigheder, faae Foeren enten bredere eller smalere; thi drives Kniven med Kilerne, at Eggen vender i do [14] (o: ud af) Land og hen til Foren eller til høyre Side: Saa faaes smalere Forer; Men bliver Kniven vendt med Eggen i Land og fra Foren, eller til venstre Haand: saa bliver Foren bredere. Jo smalere Forer, jo finere bliver Jorden tilbered*), Hæstene haver ei heller saa tungt at trække som igiennem brede Forer. Til Havre-Sæd bruges besønderlig smale Forer, saasom dend saaes oven paa Foren. Forberørte 3de Kiler kunde her paa Aftægningen ikke sees.

e. Muld-Fiæls-Stroggen, et smalt Jærn omtrænt et par Finger bredt, sættes nederst langshen ad Muld-Fiælen, hvorved samme bevares desto længere for at vorde opsliddet; Er ikke her paa Tægningen.

F. Slæven eller Slæben, et af tvende Grene saaledes sammen voxen og afhuggen Stykke Træ, som en Sparre eller Huus-Gaul, omtrænt 2de Alen hver Ende lang og som et godt Haandleed tyk; bruges til at Ploven bag til || kand hvile derpaa; saalænge dend udføres og igjen 105 hiemføres i og fra Marken, paadet Skiæret og Kniven ikke skal hen ad Veien og Gader bortslides og bedærves. Slæven sættes Skrævs over Aasen saaledes at begge Enderne komme henunder Stiærten, i det at Ploven omvendes paa venstre Side, saa Stiærten ligger nedad og Muld-Fiælen opad vendte.

Flere Stykker veed ieg ikke at være endnu at bemærke paa Landsens Plove. Aftægningen er skeet efter en ved Haanden havende gammel Plov, samt Maalet derefter; dog ved Beskrivelsen selv haver ieg formedelt Samtale med Agerdyrkere, fødte nogle Forandringer til; Men overallt skal være meget rart at kunde treffe nogen Visshed derudi, saa-

*) De bredeste Forer kand være omtrænt 8 til 9 Tommer, men de smaleste 6 til 7 Tommer; hvilket iblandt andet er en Post at betragte, naar man vill eftersee og skønne om Plovmanden haver pløyet vel. *Item* om hand haver gjort mange Mister o: ladet Ploven løbe over hidst og her, foruden at tage Jord op med Skiæret og lagt Forer.

som vel gandske faae have fastsadt saadant og ere derom med hinanden enige. –

Overallt bruges her ellers ikkun een Slags Plove, som beskreven, og alleneste med een Stiært, da Plov-Kiæppen eller -Tyven til Deels giør Tienneste, i Stæden for dend anden Stiært, for at regiere Ploven, som forbemeldt*); dend er hverken med Jærn beslagen eller klyftet i Enden, som vel ellers Navnet maatte synes at give til Kiende. –

- 106 Dend forderste Aase-Ende bør || ei rekke allt for langt ud imellem Hiulene, thi ellers skaves [15] de, og henslides deraf ved hvergang Ploven vendes til Siderne. –

Jo nærmere Aasen og Hiulene Hæstene komme til at gaae, io mere Kraft have de eller io lettere falder det dem at trække; hvilket kommer derpaa an, at Bøsse-Slaaen giøres ei for lang, nemlig 3 Quarter er nok.

g. Omtrænt midt paa Aasens højre Side er med Søm fastslagen et Stykke saaledes udskaaet Træ, at derimellem og Aasen kand sættes en Haand-Øxe, som Plovmanden aldtid fører med sig, hvilket paaslagne Træ kaldes: en Krampe. – Kand ei sees paa Tægningen.

I Kiøbstæderne, hvor gemenlig Hæstene bædst fores, helst hos Kiøbmændene, der bruges ikkun 4re, men paa Bøyden 6 Hæste for Ploven, som kiøres af en Horre [16] eller Plov-Dræng. For et Aar bruges alleneste 2de Hæste, og een Mand styrer baade Aaret og Hæstene. Dertil bruges ei Hiul.

Med 2de Hæste kiøres og Harven, som bestaaer af tvende Parter, hver med 3de Træer, omtrænt 3 Tommer tykke hver, paa langs, som kaldes Buller, og paa tvers tvende fladere, kaldet: Skeer; Paa hver Bulle, som i allt ere 6, sidde 6 Tinde [17] eller Jærn-Tænder (af Træ bruges her ikke uden muelig af nogle Fattige), hvilket i Allt udgiør 36. ||

- 107 Dend foranstaaende Plovs Gestalt er tægnet efter en ved Haanden haven gammel Plov; Men udi Beskrivelsen er hidst og her vel et andet Maal anført, efter en og anden Landmands Samtale, som syntes at have bædre *Raison*.

Alle ved en Plov mig bekiendt vordene og foran beskrevne Deelee, hvoraf samme bestaaer, samt deres *Bornholmske* Navne, vill ieg i *Alphabetisk* Ordning, som de sees betægnede med, her fremsette, og tilføye

*) Plovmanden gaaer her ei i Furen, men oppe paa Landet ved venstre Siden af Ploven.

andre Danske, saavelsom Tydske Navne, saavidt ieg haver kundet erfare, og de sidste efter det Allgemeines *Oeconomisches Lexicon*.

A. Aasen. Aasen eller Plov-Bommen. Der Grengel, oder Pflug-Balcken, oder Grindel, Gringel.

B. Plov-Kniven. Lang-Jærnet. Das Sech oder Segg oder die Säge, oder das Pflug-Eisen. In der Mark-*Brandenburg*: ein Kolter.

C. Slaaen. Jærn-Sulen. Die Griech-Säule. Die Scheide, *Mortimer p. 52*. [18].

D. Plov-Stiærten. – Der Pflug-Stertzten. Geitze am Pflug, *Stiua, Kirschii Cornu Cop. lat.* [18a] – item Handhabe, das Pflug-Gerüste, die Encke oder Leyer. *Mortimer p. 52*.

E. Muld-Fiælen. – Stryg-Brættet. – Streichbret; Brust-Furchen, Schieldbrett. *Mortimer l.c. Erdbrett ib. p. 54*.

F. Slæben.

G. Hielpe-Nagelen.

H. Muld-Fiæl-Nagelen. ||

I. Plov-Kniven. See *Litr. B.*

108

K. Skiæret. – Ligeledes, eller Plov-Jærnet. – Eine Schaar, Pflug-Schaar. Dend yderste høyre Kant kaldes: Fligen, eller paa anden Dansk formodentlig: Væsen eller Veesen [19].

L. Plov-Tyven. – Plov-Kiæp. – Eine Reute, oder Pflug-Reute.

M. Løberen.

N. Saxen.

O. Nakken.

P. Bøssen. Das Pflug-Stöckgen, oder Pfluggestelligen.

Q. Bøsse-Slaaen. Die Leyer, oder das Pflug-Wetter.

R. Hiulene.

S. Tobben. – Der Stösser oder Vorstecker.

T. Trælen.

U. Plov-Ringene. – Jærn-Kiæden. – Die Grengel-Kette.

W. Drætten. – Der Deichsel.

X. Veddien.

Y. Plovs-Hoved. – Ligeledes, *item* Plovs-Løbet. – Das Haupt am Pflug. En Strogga eller Strogg, det Jærn, som slaaes paa venstre Side: die Seiten-Schiene; Men det neden under: Nakke-Stroggen eller -Jærnet; die Haupt-Sohle.

Z. Kloven.

Æ. Hammelen med sin Tilbehør; die Pflug-Wage. ||

109 Ø. Svinglerne.

a og b. Tvende Kiler yderst bag paa Aasen.

c. Tvende Kiler oven paa Siden af Kniven.

d. For-Kilen nede ved Siden af Kniven.

e. Muldfiæls-Stroggen; die Streich-Schiene.

g. Krampen.

Johan Georg Leopoldts Einleitung zu der Landwirthschaft Pag. 817 seqq. beskriver en gandske fuldkommen Plov, af hvor mange Stykker, dend bestaaer, saavel hvilke der skal være af Træ som af Jærn; Saavidt ieg nu, efter samme Beskrivelse kand hitte Rede udi, vill ieg anføre og ligne imod forbeskrevene *Bornholmske* Plov, nemlig

A. Aasen, der Baumgründel oder Grängel; Er rund, omtrænt 4 til 4½ Alen lang af Eeg eller andet fast Træ, med 13 eller 14 Huller foran. Fortil løber dend noget spids, men bagtil ved Kniven tykkere, og bagerst befæstiges dend med Slaaen samt Stiærten.

B. Kniven, das Sech; Sidder formedelst smaae Trækiler (Keilchen) fastgiort oppe i Aasen (in dem Pflugbaum) staaer og gaaer tett for Skiæret nede i Ageren. Er bagtil tyk og foran skarp; maae være med Skiæret i dend nederste Ende udi eens Forhold, paadet at dend griber hverken for lidet eller for meget i Ageren, men skiærer og afdeeler iust ligesaameget, som Skiæret kand || fraskille og opløfte.

110

C. Slaaen; die so genannte Griess- oder Griff-Säule, er et Brett, som til venstre Side bliver oppe udi Bommen eller Aasen, men nede udi Hovedet fast giøres.

D. Plov-Stiærten: Der Riester, ere tvende, dend eene sidder ved Slaaen og holdes om af Plovmanden med dend venstre, men dend anden ved Muldfiælen med høyre Haand. De ere krumme, runde, af fast Træ forarbeidede Stavre, formedelst hvilke Plovmanden gandske lett kand vende og føre Ploven; Skal dend tage meget Land: saa trykkes dend med Stiærten henad høyre Haand; men skal ikkun fattes lidet Land: saa bøyes Ploven til venstre Side. – Mange Stæder bruges ikkun een Stiært, nemlig dend saa kaldede: Hauptriester, som sidder ved Slaaen, men med dend underste Ende aldtid udi Plovshovedet.

E. Muldfiælen: das Strichbrett; til venstre Haand og tienner til at drive Foren frem og vende dend om.

F. Slæben.

G. Hielpe-Nagelen.

H. Muldfiælnagelen.

I. vide B.

K. Skiæret; das Schaar, som fra neden udskiærer Foren løs og opløfter dend. Er smiddet af haart || Jærn, for til spidskagtig, paa venstre Side iævn, og til venstre Haand skraaes afløbende; Er bag til, helst nyt, næsten een halv Alen bred (man treffer dem og baade bredere saaog smalere an, alltsom Skikken er med smaae eller store Forer). – Paa venstre Side er Skiæret tykkest, som begynder ved Spidsen og gaaer allt tykkere hen ud til dend bagerste Ende; Paa samme Side nede bag i gaaer det med en Indhulning, har og bagtil, saa vidt som Hovedet er tykt, en Aabning eller Indfaltsning, hvormed samme skydes ind i Hovedet, og bag til ved Randen, paa venstre Haand, udi Udhulningen et Hull, som passer sig *accurat* over Hullet paa Hovedet. Igiennem disse sig lige treffende Huller, saavel som og derigiennem hvor Indskuddet er, sammenhæftes Skiæret og Hovedet formedelst en Bolt, og (Schaarriegel) en Skiærstænge eller Jærn-Navle, saaat de ikke lettelig kunde skilles ad.

NB. Dend sidst beskrevne Maade skal og nogle bruge her paa Landet, i Stæden for de foranbeskrevne 3de Skiærsoomm.

L. Plov-Tyven; die Reute, en Kiæp med en Kløvft udi nederste Ende, for at borttrieve dermed, hvad sig lægger for ved Kniven. ||

M. Løberen.

112

N. Saxen.

O. Nakken.

P. Bøssen; das Gestellchen. Man haver adskillige andre Indrettninger, Stykke og Navne, som ere her til upasselige for vores Bøsse.

Q.

R. Bøsse-Slaaen; Er maaskee: das Walterchen.

S. Tobben; der Stössel oder Vorstecke-Nagel, er en før, fingertyk, rund og næsten ligeop staaender Navle. Altsom denne Navle flyttes kand pløyes dybt eller lavt.

T.

U. Plovs-Lænken med sine 3de Ringe; die Zucht er den Kiæde, formedelst hvilken Ploven og Hiulene sammenføyes. Bestaaer af en lang før Jærn-Skinne foran udi Bøssen, derpaa følge nogle stærke Ledder, og dernæst en stoer viid Lænke eller Øseke [20], som maae være saa viid, at derudi Plov-Bommen (Pflugbaum) eller Aasen mangeligen frem og tilbage glider. Forbemeldte Tobbe (Pflugstössel) bliver, naar pløyes, aldtid stukket for samme Ring.

W. Dretten; die Zopf- oder Ziehe-Stange, er ikke allevegne brugelig, adskillige bruge i dets Stæd en Lænke.

113 X. Veddien; Omkring Aasen, hvor Hullet gaaer igiennem, som Kniven sidder udi, forfærdiges en stærk omvunden eller skraae-Ring, som holder Kniven fast, at ikke Jordsmonnen saavel som || Tyngselen kand trykke ham tilbage; Ovenpaa foran ved Siden holder samme Ring og Kniven fast, at dend ikke kand glide frem. Bemeldte Ring kaldes der Sechring.

Y. Plovs-Hoved: das Haupt, men Landmanden nævner det gemeenlig das Pflugheut; Giøres meest af haart Jærn; Er saa langt som hen til Slaaen, midt udi udhulet, bag til bøyer det sig igien tilsammen, og haver i Bag-Enden et stort runt Hull, hvorudi dend venstre Stiært kommer at staae; For til befæstiges det med Slaaen. – Fattige Folk, hvor og lett Jord er, giøre Hovedet af Træ. Foran haver det en Spids eller Næse, som og kaldes das Siechel (Leen) som er afskakket imod dend venstre Haand, og haver et Hull, hvorover Skiæret fast giøres.

Z. Kloven; der Kloben bliver i ordentlige Land-Husholdninger gjort af Jærn, men fattige Folk have dend ikkun af Træ. NB. Dend videre Beskrivelse synes at komme nærmere overeens med Bøsse-Slaaen.

Æ. Hammelen: die Vorwage.

114 116. Det *Pag. 95* aftægnede Avlings Redskab [se *Planche 3*], nemlig et Aar [1], paa anden Dansk: en Krog, bruges alleneste til Vaar-Sæden, nemlig Byg, Ærter og Vikker, efterat første Gang er pløyet og forharvet, hvornæst med || Aaret skiøres.

A. Aar-Stangen [2], af Ask, omtrænt 5 Alen 3½ Tomme lang; løber smalere ud til For-Enden, men tykkere bagtil og tykkest, hvor Slaaen sidder igiennem Hullet, gjerne heller kantet endsom gandske rund,

ligerviis som Plovs Aasen. Hvor Slaaen gaaer igiennem $4\frac{1}{2}$ Tomme og oven paa $3\frac{1}{2}$ Tomme tyk.

B. Slaaen, som gaaer igiennem Aar-Stangen ned i Visen, hvor dend passer gandske nøye til Hullet der, og sidder med Enden jævnt ad Visen ved Jorden; paa venstre Siden med eet tykt, Bredhoved-Sømm, som gaaer igiennem Visen og Slaaen, befæstiget; oventil i Stangens Hull skal dend og nøye passe, saa at dend ingenlunde kand forskyde sig enten til Siderne eller ned ad. – Slaaens Brede er $4\frac{1}{2}$ Tomme; Længden i Allt 1 Alen, men fra Visen op til Stangen ikkun 1 Qvarter $4\frac{1}{2}$ Tomme Rum derimellem. –

C. Stiærten eller Haandfanget kaldet $1\frac{1}{2}$ Alen 2 Tommer lang; fra Aar-Visen til Hullet, hvorigiennem Stangen gaaer 8 Tommers Rum, Hullet $6\frac{1}{2}$ Tomme langt, derfra op til Stiært-Enden $3\frac{1}{2}$ Qvarter; fra Stiærten langs ad Stangen hen til Slaaen $\frac{1}{2}$ Alen 4 Tommer, Hullet $4\frac{1}{2}$ Tomme.

D. Knaggen oven paa Haandtaget indsadt, for at holde derom saavel som have Hæste-Tømmen derombunden, saasom Aaret kiøres ikkun med eet Par Hæste og regieres af een Person tillige; benævnte Knag-||ge 115 kand være $1\frac{1}{2}$ Qvarter lang.

E. Visen, et Træ som Hovedet paa Ploven $1\frac{1}{2}$ Alen lang, og er bag til ligeledes befæstet med Stiærten, saaat udenfore staaer en saa kaldet Nakke 3de Tommer lang; Fra Stiærten til Slaaen langs ad Visen $\frac{1}{2}$ Alen, derfra hen til Bildet $1\frac{1}{2}$ Qvarter. Under Nakken er en Beklædning med en Jærn-Skinne imod Slid. –

F. en Aarbild [3], et paa Viisens Ende med 3de bredhovede Sømm fastslagen fast 3-kantet Jærn, som oven til gaaer valvt eller *convex*, men neden under udhulet eller *concav*; Bilden er $\frac{1}{2}$ Alen lang fra Spidsen af, men fra hver Kant tvers over $1\frac{1}{2}$ Qvarter bred; fra Bilden til Slaaen er 3 Tommer; Hullet hvorudigiennem Slaaen der nede staaer i Viisen er, ligesom oppe i Stangen, $4\frac{1}{2}$ Tomme.

G. Een Aarbild for sig allene, hvorpaa noget tydeligere sees et Øye, som passer sig nøye efter en Skarring eller Falsning paa Viisen, for at kunde ligge desto fastere, naar henimod hvert Hiørne tillige ere trende Huller paa Bilden, hvorigiennem slaaes ovenbemeldte Sømm og ombukkes paa hiin Side af Visens Hoved, som er oventil *convex* for at kunde ret vel passe sig i Aarbildens Udhulning. ||

H. Bug-Aaget, 3 Alen omtrænt langt, nemlig $1\frac{1}{2}$ Alen for hver Hæst, 116

hvormed Aarstangen opbæres i Stæden for Hals-Søller [4] til Vogne. Dette Aag er og iblandt ret, men naar Træ kand faaes saa krumagtig efter Tægningen, tages det heller til mere Magelighed for Hæstene. Stangen gaaer hen ud imellem Hæstene, og igiennem Hullet paa

L. Bøyelen, som er en Kiæp af Krat-Eeg eller baget Elle (thi, naar dend er varm, lader dend sig bædst bøye og lave), hver Ende bliver sadt ned igiennem borede Huller paa Aaget, og neden under med Blider [5] eller smaae Kiler fast navlet. – Aaget gaaer saa neden under Bugen af Hæstene med hver sin Ende, og derom bindes Reb, som ere fastgjorde i Bøylen, op over Ryggen paa Hæstene.

I. Aar-Pialt, er som Puder, af gamle Lapper sammensyede, paa Hæsteryggene, at ikke Rebene skal gnave dem; somme legge smaae Hynder under.

K. Kiler, som sidde bag imellem Stiærten og Stangen, hvorved samme kand flyttes høyere og lavere, for at kunde desformedelst faae Aar-bilden til at skiøre [6] grundere 3: lavt, eller dybere efter befindende Behov. Naar Viisen ei gaaer jævnt hen ad Jorden, men staaer med Nakken i Veiret, kaldes det: at Aaret gaaer paa Næsen, nemlig Bildens Odde.

M. Jærn-Nagle-Hullet; her over legges Hammelen, og fastgjøres med en igiennemsættende Jærn-Bolt; – Sidder oven paa Stangen 2 Qvarter || 117 og 1½ Tomme fra Slaaen; Men paa dend venstre Side sidder

N. et *Dito*, som bruges ligesom forrige, naar Aaret kiøres i eller fra Marken, og saaledes vendes om paa høyre Side, at Bilden ei skal stødes og slides, hvorforre og en Slæbe, ligesom til Ploven under legges, hvorpaa Aaret hviler og fortslæbes. – Dette Hull er fra hiint 6½ Tommer.

Efter det *Allgemeines Oeconomisches Lexicon* kaldes bemeldte Avlings Redskab eller Aar, paa Tydsk: Ein Haacken-Pflug, Ruhrhaacken, oder Radlitz, damit man den gebrachten Acker wieder rühret, das ist, nach der Qvere überfähret und zerreisset.

A. Aar-Stangen; der Grengel. *Leopoldt l.c. p. 823* siger, dend bestaaer af en lige, noget rundagtig, 4 Alen lang Træ-Bom, noget førere endsom en Plov-Aas; og kalder dend: ein Hockbaum.

B. Slaaen; eine Griech-Säule. *Leop.*: die Hockschiene af Jærn, fortil skarp.

C. Stiærten; die Stertze; NB. Ere 2de. *Leop.*: Riester, oder Griffe.

D.

E. Viesen; das Haupt; Ruhrhaackenheut oder Kopf.

F. et

G. Aarbild; das Haacken- oder Hocken- oder Hock-schaar. ||

117. Behandlingen med at tærsk Rugen skeer saaledes (*Conf. Pag. 10*): 118
Nogle Neger, gemenlig 10 til 20 eller een Trave legges med Axene imod hinanden midt frem paa Loe-Gulvet, hvilke af 2de imod hinanden staaende Personer tærskes tvende Gange, dernæst vendes Negerne om og tærskes atter tvende Gange; siden løses Baandene af og bredes Negerne tyndt om paa Loen, hvilke atter tærskes tvende Gange, vendes og tærskes tvende Gange igien; da er det nok tærsket; Derefter tages det op, holdes under dend venstre Arm, og trædes paa Enderne af Halmen, for at trække dend til Rette at vorde vel iævn i begge Enderne, hvornæst dend med tvende Baand ombindes til Langhalms Brug. Siden tages Døshalmen [1] op og røstes med en Jærn-Tyve at Rugen falder fra; Siden føres med en Rive dend smullede eller smaae Halm samt Vipper af, som ligger oven paa Rugen, hvilket egentlig kaldes smaae-Halm [2]. Derefter bringes Rugen sammen i een Drøsse [3] eller Bunke; Videre kastes dend, saa falder Rugen længst bort og Avnerne nærmest; fremdeles føres Avner sammen i een Drøsse, men Rugen skilles med et Sold, renses og maales, endeligen bringes || paa Tilled 3: Loftet; Avnerne 119 blandes iblandt Hakkelsen til Hæstene.

118. Omgangen med Byg-Tærskningen: Man fører Kornet, som her alldes ikke i Neger bindes, af Korn-Gulvet hen paa Loen og sætter det i en maadelig Hob, en Knabbe kaldet, tærsker dend 3de Gange igiennem; siden røstes Halmen og føres til Side; Videre rives smaae Halmen af og Kornet føres i en liden Drøsse tilsammen, bestaaende af saadanne 5, 6, 7 til 8te aftærskede Knabber, ligesom Rom og Leilighed falder til og Kornet giver af sig; Derefter skydes Drøssen frem paa Loen og røres ud med en Rive samt et Rørebaand paa Riven, hvormed saa fra en til anden Side rives og røres, hvorved da ald derudi værende smaae Halm kommer til at ligge oven paa Kornet og Kornet tyndt udspreddet; Dernæst med en nye Birke-Kost, som er seyest og myg, feyer man løseligen rundt omkring Drøssen dend øvrige smaae Halm op ad Drøssen; saa bliver med en Rive smaae Halmen oven af tagen, derpaa føres Kornet i en stor Drøsse, bestaaende af 20 til 30

Knabber; Endelig kastes dend ligesom Rugen; da Kasteren aldtid sidder
120 paa en liden Træ-Stoel eller Skam-||mel, kaldet: en Kasten-Stoel.

Havren behandles paa lige Maade, som Kornet eller Bygget.

Foranbemeldte Rørebaand [*se Planche 1, Fig. 4*] er gjort af en Deel Langhalm, som bukkes midt sammen og snoes der ved Enden sammen, saa at der bliver et Øye eller Aabning, hvilket stikkes over Rive-Skaftet, trækkes ned til Rive-Hovedet eller Bullen her kaldet, og Langhalmes Enderne trækkes ud igiennem Kløften ned hen paa Tænderne eller her Tinnene kaldet og bredes ud over dem [*se Planche 1, Fig. 5*].

119. For at faae Sæde-Kornet reent og frie for Havre, bruge Nogle at slaae det i et Karre med Vand, hvor da Havren flyder og afskummes; Somme lader det staae et par Timer eller 3, saa det lidet blødnes og kommer siden desto snarere op; hvortil og Somme bruge Vand af Møddinge eller Dynde-Pus [1], men saa kand ei Skumningen foretages) naar det har staaed saaledes nogle Timer, lades Vandet afrinde og der-
efter saaes det strax.

120. Ved det allmindelige Ord: Byg-Jord, forstaaes alleneste dend Jord, som giødnes, og hvorudi saaes efterhinanden Rug, Byg, Ærter og Vikker; Men ved Havre-Jord forstaaes alleneste dend slette Jord, som ingen Giødning bekommer og ikkun bruges til Havre. – Dog hender sig vel iblandt, at naar i Kiøbstæden en Haandværker eller anden lem-
pelig mand [1] kand holde sig en Koe, derved samle sig lidet Giødning,
121 || og overkomme et par Skiæpper Havre Jord, faaer hand vel med Tiden samme opgiødned til at saae Rug og Korn derudi. –

Byg-Jorden hos Bønderne i Allmindelighed ligger gold eller hviler hvert 4de Aar, som hos de meste [2] pleyer at skee efter Rug-Sæden; Efter saadan Hvile saaes dend med Byg udi 2de Aar, og dernæst Rug i Aar, saa atter gold. –

Andre har dend Maade udi Kiøbstæden *Aaekirkebye*: Naar Rugen er høstet, bliver Jorden liggende 1^t Aar gold; Derefter saaes der toe Halme Korn, og een Halm Ærter; Siden een Halm Korn igien; Der- næst skal Jorden giødnes igien eller ligge længere gold.

121. Eenhver bruger sine Gold- eller Hvile-Agre til at lade Qvæg, Faar og Gæss til Bede [1] vogte derpaa, saasom ingen heele indlugte fælleds Vange til Græssning enten paa Bøyden eller ved Kiøbstæderne her befindes. Saadanne Goll-Agre see meste Parten, helst Leer-Agre og

i tørre Sommere, saa bare eller slet begroede med smaat tyndt Græss, hidst og her kuns, at man maae forundre sig, hvorledes de derpaa vogtede Creature, helst Malke-Køer, kand underholdes der; Hæstene blive tøyrede paa bædre Græss eller Oer-Agre [2]. Her i Rønne Vange bruges til Deels de Agre, der ligge nogle Aar Hvile, til at lade groe Græss derpaa og || meye til Høe, eftersom formuende Kiøbmænd samt andre vel 122 giødne deres faa Jorder, saa de give tæmmelig høyt og vel Græss af sig; Men hos Bønderne, som have større Avling kand Giødning ei strække saa meget til; De maae og nødvendig bruge deres Gold-Agre til Fæe-Vogt; eller Kløvgang [3], som saaledes og iblandt kaldes nogle ved Gaardene øde eller uopbrudne Jorder, formedelst de ere fulde med store Stene og Gruus- eller Madkesprudte-Tuer [4]; Af slige øde Jorder, om de bleve alle eftermaalte og i en *Summe* sammenlagde, villde nok en utroelig Størrelse af Land udkomme; Foruden dend saa kaldede store Lyng, Strand-Marker og andre udyrkede Udmarker; Muelig det villde ikke være en unyttig *Curiositet* at see dem samtlig opmaalte og til Tønde-Land beregnede; Da formodentlig dends Størrelse overgik, hvad som af Landet endnu befindes bebyggt og dyrket; Om det er til Landets Bædste, staaer derhen*), skiønt i Allmindelighed er det nok Indbyggernes meste Mening i Henseende til Deels dend behøvende Brændsel af Lyng, Bred- eller Lyng-Tørv, saavelsom Kule-Tørv; Deels fornøden Kløvgang for ungt Qvæg, Faar samt andre || Creature, som paa saa- 123 danne Marker frit og ubevogtede eller vaareløse [5] udslippes; For hvilke Aarsagers Skyld Meningen visst nok for en stor Deel vel haver Grund; Men nogenledes dog vil finde adskillige *Exceptioner*; – Saa at en Deel Jorder kunde nok giøres nytteligere brugbare til Sæds Avling, dersom de imodstaaende lode sig overtale, og de blot *apparente* kunde rigtig skilles fra sande Aarsager.

122. Det Slags Græss, hvoraf Manna-Gryn kommer, kaldet Mannegræss [1]; Suppegræss, *Festuca fluitans*, Linn., *Gramen aquaticum fluitans multiplici spica* C.B. *Gramen fluviatile* Tab., Pet. Kyll. p. 60, Svensk: Svinsvingel, Suppegræs, Tydsk: Entengras, Schwaden; skal groe her Mængde af efter Kienderes Sigende, er og af een her værende indfød

*) Der Schweitzerischen Gesellschaft in Bern Samlungen viser, at dend Materie og der til Lands haver Stæd til at *ventileres* og paaankes; dog efter det Lands forskiellige Omstændigheder.

Lollænder forsøgt og frembragt deraf meget vel smagende Gryn; Efter hands Beretning skal dette Græss-Korn omtrænt *medio Julii* i Begyndelsen af Høe-Høsten, om Natten udi Duggen afslaaes (thi om Dagen springer mange ellers bort) over et Sold, hvilke hvergang henbringes paa et Loft at tørres, endtil saa mange mueligt bekommes. Derefter stemples de udi en dertil laved Træ-Stampe, eller, naar kuns en liden Deel haves, i en stor Træ-Morter med en Træ-Støder, stødes saa længe endtil Skallene afløsnes, hvoraf lidet efter lidet først drøftes i et Drøfte-Trug [2], sælles med et Sold, saalænge til Skallene ere aldeles fra Grynene og disse tilbage bliver; Somme af dem befindes mørke-||grønne, andre gule, men vorde alle kiøn gule, naar de gnies imellem Hænderne vaadgiorte af fransk Brændeviin. Bemeldte Mand har ei kundet faae Samlere nok, som villde umage sig dermed, skiønt imod Betalning, alltsaa maatte hand lade det beroe dermed. – Der ere adskillige flere Ting, som man her til Lands ei umager sig saa meget med som andre Stæder, iblandt andet f.E. at ikke binde Bygget eller Havren i Næger; at ikke kæmme, klippe og saaledes tillave Langhalmen til Tage-Tækning etc.

123. Forklaringer angaaende Sædelands Størrelse her paa *Borringholm*, befundne deels ved Opmaalning*), deels ved Efterspørsel og mig meddeelt af *Herr Lieutenant Fahlenkamp Anno 1762*. NB. Gammelt Maal [1] her kaldet holder 5 Skiæpper til 1 Tønde, à Skpp. 4te Spind, og à Spind 8te Potter.

Nº 1). Dend første Proportion.

Udi 1½ Tønde Land Rug-Jord, der kand	} <i>Proport. som 3 mod 4.</i>
saaes 2 ^{de} Tdr. Byg.	
7 Skpp. Rug gammelt Maal mod	
15 Skpp. Havre	} <i>Proport. omtrænt som</i> <i>½ mod 1 heel.</i>

Nº 2). En anden Proportion.

1 Td. og 3 gl. Skpp. Land Rug Jord	} <i>er Proport. som 4 mod 5.</i>
mod 2 ^{de} Tønder Byg.	

*) Det i Danmark allernaadigst anordnede almindelige Maal og Vægt, formedelst Forordningerne af 1 Maj 1683 med paafulgte af 1687, 1695, 1698 etc., ere her paa *Bornholm* ligeledes bleven indførte; Dog iblandt menige Mand udi visse Tilfælde agtes og regnes endnu efter fordoms og saakaldet gammelt Maal, e.g. Kirke- og Præste-Tiende er efter Vedtægt saaledes at ydes.

N° 3). Nok en anden *Proportion**).

5 Skpp. Land Rug-Jord mod 6 Skpp. Byg. (Er *Proport.* som 5–6.)

7½ Skpp. Land Byg-Jord mod 10 Skpp. Havre. (Er *Proport.* som 3–4.)

4 Skpp. Erter mod 5 Skpp. Byg. (Er *Proport.* som 4–5.)

Efter dend første *Proportion* N° 1.

Ruug.

Til Eet Td. Land Rug-Jord gaaer 14000 □ Alen [2].

– 1 Skpp. Land – – – 2800 □ Al.

– 1 Spind Land – – – 700 □ Al.

Byg.

– 1 Td. Land Byg-Jord tager 10500 □ Al.

– 1 Skpp. Land – – – 2100 □ Al.

– 1 Spind Land – – – 525 □ Al.

Havre.

– 1 Td. Land Havre-Jord tager 6533⅓ □ Al. eller 7000 □ Alen.

– 1 Skpp. Land – – – 1306⅔ □ Al.

– 1 Spind Land – – – 326⅔ □ Al.

Lidet anderledes med Byg-Jord,
efter dend 2^{den} *Proportion* No. 2.

1 Tønde Land Byg-Jord 11200 □ Alen.

Efter dend tredie *Proportion* No. 3.

1 Td. Land Byg-Jord tager 11666⅔ □ Alen.

Havre Jord,

efter dend tredie *Proportion* No. 3.

1 Tønde Land Havre Jord tager 8750 □ Alen. ||

124. Her foran eller nogen anden Stæds, som ieg nu ikke ret husker 126
og vill sinke mig at opsoege [1], er optægnet dend Uhæld med langagtig

*) NB. Efterdi de dyrkelige Jord-Arter ere meget forskiellige, saasom Sand, Leer, Muld *etc.*, følgelig samme og forskielligt maae saaes tyndere eller tykkere, saa kand heller ikke *Proportionen* saa aldeles nøye treffes, helst da og Landmændene ere ikke heller enige i deres Meninger med at saae tyndt eller tykket – Omtrent regnes med No. *rotundo* 14000 □ Alen til Eet Tønde Land.

sliimet Mælk. Derom erfarer videre: At, naar Køer kommer til at græsse paa Agre, hvor Liin 3: Hørr har staaed og er bleven oprykket vorder Melken visst deraf saa sliimagtig, formodentlig ved det at enten endnu staaer ved Bonden smaae Liin-Stængler med Frøe tilbage, eller og paa Bonden af Agren ligger Frøe afdrøsset, som Koen slikker med det korte Græss i sig; eller om Grunden og Græsset kand have taget nogen feed-agtig Art til sig af dend derpaa voxene Liin, da giærne flere Aarsager i Naturen til visse Virkninger kand findes, som Natur kyndige bødst vide og i omtalte Tilfald kunde samt var ei utienlig for *curieuse* nærmere at undersøge. Mig synes dog paa sine Stæder, at være brugelig og have læst, det Køer gives, enten til Føde eller Lægedom, Liin- og Olie-Kager at æde; Muelig og for desto lettere at kalve; Spørmaal: om Mælken i første Fald, nemlig naar Liin-Kager gives til Føde eller Lægedom, da bliver langagtig *etc.*?

Een overtroisk (eller hvem veed *physicalisk* god Aarsag) Brug skal hos somme gemene Folk være, naar Koen har kalved, det første Vand hinde (gemeenlig lunken) gives, at kaste en Kniv derudi og lade hinde drikke derover.

Det hender sig iblandt, at Koen malker beesk Mælk, der siges, det 127 foraaarsages, enten af hun || har ædet Malurt, (som her paa Landet fast overalt groer i stoer Mængde) eller og en anden Slags guul Urt, som fører mækladen Saft i sig, hartad liig *Dens leonis*, Løve Tand *etc.* [2], men hvis egentlige Navn, mig i Hast nu, ei indfalder*); Eller muelig flere Slags Urter, Græss, Løv *e.g.* Linde-Blade *etc.*, hvilket Lærde Natur-Kiendere og Efterforskere til Oplysning lettelig kunde udfinde, ligerviis, at være, af dend fortreffelige Herr v. *Linnæo*, med roesværdigste Fliid i mange Tilfælde forsøgt, ieg nyelig haver faaet at læse udi Hands Skaanske Reise [3], som, efter mit ringe Skiønnende, et priisværdigt Mynster, og høyst øndskelig at efterfølges udi foretagne Reiser, helst i Fæderne-Rigerne, og besønderlig af dem pligtige, der med høynaadig Foranstaltning og Hensigter nyde sømmelige Omkostninger dertil gottgiorte! – Dog til slige udsøgende nyttig Reisende hører *Linnæiske* Viden-skaber, Lyst, Opmerksomhed, Flid og fast utrættelig Vinskibelihood;

*) Skal nok være *Hieracium Angustifolium minimum lactescens*, liden Høgs-Urt med smaae gule Blomster, smaae langagtige og lidet udskaarne Blade, havende lidet Mælk i sig, groer fast overalt; stod endnu 20 Octobr. med sine Blomster her paa Batteriet.

Men rare Egenskaber og Duelighed i een Person tilsammen; Lykkelige om saa meget mere maae vore Naboer ved saadanne bekommene Mænd skatteres!

Mine politiske Kand-Støber Tanker, eller hvad ieg andet skal kalde dem, bleve her, og muelig flere Stæder, overflødige; Helst da Optægnelserne paa disse Blade skeer mest til egen Erindring, uden egentlig Hensigt til andre, uden hvad som tilfældigvis kunde hænde sig; da i saa Fald velsindede Skiønnere læse og tage ald Ting op i bædste Mening, saavel Tankernes som Skrivningens Ringhed og indløbende Feil; Helst da fast det meste er i Hast henskrevet ved adskillige indløbende Embeds-Forretninger, og dem vedkommende Folkes jævnlige Besøgelser samt Tiltale. ||

125. Efter langt Omspørgen*) er mig endeligen paa 3^{die} Haand bleven 128 *communiceret* efterfølgende

Efterretning [I]

hvorledes det til Flyve-Sanden brugende Sandfrøe nedlægges og dessen Arbeide *conserveres*.

Dersom Sanden der skulde have sin Oprindelse af høye Skritter**) eller Kliner, blive samme først nedstukkene og jævne udplanerede***); men er det allene en flad Sand, som af sig selv er ievn og slett, giøres dette ei nødigt, men da bliver Pladsen, saavidt som Sanden strækker sig, allene først tildækket med Tang, eller og, om deraf ingen skulde være, da med Riis eller Buskværk, som saaledes med de spidse Ender i Sanden vel nedstikkes, at Toppen kand ligge flad ud langs ad Sanden, og give en jævn Dækning; Dog skal *observeres*, at hvad enten denne Dækning skeer med Tang eller Riis, maae dend ikke være for tyk, at Frøet, som derudi nedlægges, kand faae Luft at voxte op. Naar dette saaledes er indrettet, og Pladsen overalt tildækket, lægges Frøet derudi saaledes:

*) Conf. p. 57, item Linn.: Schon. Reise Vers. Germ. Pag. 284, et 285.

**) Skritter er her et ubekendt Navn, hvad betyder [2].

***) Man skulde tænke, det var farligt at oprøre saadanne Sand-Kliner, paa det ikke Fløysanden destomere skal omflyve og forderve mere Land.

Der tages hver Gang 1 à 2 Vipper*), saaledes som det i Straaet be-
 findes og lægges ned under Dækningen, ungefær $\frac{1}{2}$ Qvarteer dybt i
 129 Sanden og det allt Rade-viis, Een || *Quadrat*-Alen imellem hver Vippe,
 endtil Pladsen er overallt belagt, og skeer denne Frøes Nedlegning bædst
 om Efterhøst**); – Naar samme da er forrettet, maae fornemmelig sees
 derhen, at derover stædse kand blive holdet god Fred, at ei noget Slags
 Creature derpaa haver Giænge, som ellers igien optraader Sanden og
 ruinerer Dækningen med Frøet, derfor og bædst, om Leilighed dertil
 er, Pladsen overallt bliver indhægnat***), at om fuldkommen Freds
 Holdelse (som det fornæmste til dette Arbeides vedvarende *Conserua-*
tion) alletider kand være forsikkret. Næste Sommer efter, naar Frøet er
 lagt, lader det sig i Begyndelsen til Syne gandske smaat at opskyde, som
 da aarlig, naar haver Fred, formerer sig og opvoxer i store Buske. Saa-
 ledes bliver samme da urørt en 3 à højest 4 Aar staaende. Naar denne
 Tid er forløben, og det vel er udvoxen, skal det første Gang reent af-
 meyes, saa tæt og nær i Bonden som muelig er, at ei noget, uden allene
 Stuppen, bliver staaende, og skal dette afmeiede Straa af Pladsen reent
 sammen rives****), og bortføres, at ei noget bliver tilbage, som ellers
 130 forraadner || Stuppen og forhindrer de nye Skuds Opkommst, og skeer
 denne Afmeining stædse tilig paa Foraaret, sidst i *Februarii* eller først
 i *Martii*, som derefter siden hver 3de Aar saaledes *continuerer*.

126. Fidskeds Pløyning [1] her kaldet, eller at pløye Stubbene ned om
 Efterhøsten, for at faae Jorden desto mørere Vinteren over og beqvem-
 meligere til næstkommende Foraars eller Vaar-Sæd, kand her til Lands
 ikke saa ofte og meget skee, som mangan en vel gjerne øndskede; thi
 da her ere ingen *à parte* Vange til Overdrev eller Fæbede [2] er, som i
 andre danske *Provintser*, hvor Qvæget samt andre Creature kunde
 holdes Sommeren samt videre paa Græssgang, saa maae hver Gaard-
 mand saavel som Kiøbstæder beholde hver Sommer saa mange af sine
 Agre, nogenledes nær ved Gaardene, eller Stæderne, gold liggende til
 Græss Vækst, for at derpaa lade sine Creature vogte eller tøyre paa. De

*) Maatte nærmere søges at overkomme nogle Vipper af dette Slags til dets bære Kiendskab.

***) Tiden naar Frøet egentlig er modent, sædelig og ei heller bortfløyen, maatte nok egentligere vides helst
 her paa *Bornholm* angaaende Marehalm.

****) Dend Post, som dog dend fornemste, staaer mindst her paa *Bornholm*, efter befindende Omstændigheder
 at faae i Værk sadt.

*****) (eller sammen ravses *Bornh.*)

ved Lyng Strand- og Udmark-Siderne boende, kunde vel lade deres ungt Qvæg samt til Deels Faar og Sviin *etc.* løbe der paa fri Haand; Men Malke-Køer, Hæste besønderlig Hingster eller Vrindske, og hvem som med sine øvrige Creature vill have bædre Tilsyn, maae, som forberørt, lade dem enten vogte eller tøyre paa sine Gollagre. Efter slige og andre flere Omstændigheder kommer det og, at her paa Landet falder saa lidet || Høe og Foering, Engene afgnaves og nedtrædes til 131 længe hen om Foraaret; Agre legges faa eller ingen ud til at avles Høe paa, hvad Græss derpaa groer, er saare ringe og forbruges, som sagd, til Kløvgang her kaldet, hvor da Creature til somme Gaarder, ja de fleste, have knapt nok at faae tilstrekkelig Føde helst paa skarpe Leeragre og ved stærke indfaldende tørre Sommere.

127. *Ared Kure* paa 7de Selv-Eier eller *Smiddeggaard* kaldet i *Nyeker* Sogn becomm, efter et Spind Hvede-Udsæd*), een gammel Skpp.; Nok efter 1 gl. Skpp., 6 Skpp. – Det maae være meget god Byg-Jord; Om Fisket breides lidet Giødning ud paa Stubben, saa er det desto bædre, hvem som har Raad dertil, men de fleste kand ei miste deraf fra deres Rug-Sæd. – Her er i Allmindelighed Jorden for kold og svalbondet [1] (Qvæld-Vand) til at saae megen Hvede, kand alltsaa ikke skee til nogen sønderlig Fordeel og Handling; for Kræsenheds Skyld er det bædst Bonden ei kommer i Vane dermed.

128. Tærsknings Maaden skeer her paa *Borringholm* med Pleylen over Hovedet, skiftesviis med Hænderne fra høyre til venstre eller *vice versa*; Men i Tydskland skal det skee under Øret, som saadant her kaldes, denne Maade holdes der bædre at være, fordi Slagene skee da ei saa voldsomme og stærke, som hine, følgelig blive || Kornene ei lett knusede 132 og beskadigede, hvilket besønderlig for Sæde-Kornet er skadelig. Men dertil svares, deels at Slagelen paa Pleylen er her vel ikke saa tung og før som paa det tydske Slags, følgelig skeer her ei heller saa stærke Slag; deels menes og at ved første Tærskning, da Kornene ligge endnu i Axene og i Straaet, kand ei saa let skee Skade af Slagene; men vel siden anden Gang, naar ret skal kørnes eller kornes, hvorfore Slagene og da maa skee med mere Læmfældighed. – Slige Omstændigheder maae vel fares og paaskiønnes ved flere Slags Avls-Redskabers og Behandlingers

*) Conf. p. 5.

Maade i hvert Land, forinden at dømme hastig for ilde eller vel derom.

Endnu siges Aarsagen angaaende forestaaende Tærsknings Forskiællighed saaledes: I Tydskland, allerhelst i Marschen, befindes Sæde-Kornet vel mere tyndskallet endsom her i Norden, saa at derhenne bør læmfeldigere dermed omgaaes; *item* Avnerne paa Kornet her at være tykkere samt ligge fastere omkring. I Tydskland befindes og Byg alldeles uden Avn ligesom Rug, formodentlig kaldet her Himmel-Korn [1]. Sværdaxet [2] Byg findes her iblandt nogle faa undertiden, hvortil ikke egentlig Aarsagen vides, uden at fra *Fehmarn* er vel undertiden i Missvæxts-Aaringer kjøbt noget Sæde-Byg, som skal være saaledes dannet, og er siden efter bleven her Lævninger af. – Dantziger Rug er Frugten
133 eller Kornet længere og smærttere end || det *Bornholmske*, men skal befindes mere tykskaldet, og paa Møllen ei saa drøy at give Mæl af sig, undertiden er vel Heire deriblandt.

129. En Trave god Rug maae give ved Tærskningen 1 gammel Skpp. af; Een Knabbe 1 Spind; er en Bonde-Regel her paa *Bornholm*. – Men Nægerne, som regnes 20 til een Trave, ere her til Lands meget smaae, saa at i andre danske *Provintser* bekommes muelig mere af Traven.

Een Mand tærskede for sig selv fra Morgen Kl. 6 til Qvæld (Mørke Aften) sex Traver, alltsaa, efter forbemeldte Regning 1 Tønde og 1 gammel Skpp. Rug – som var vel arbeidet for een Mand.

130. Hr. Steenbek [1] til Østermarker Sogn saaede engang til Præstegaarden 11–12 Tdr. Byg, becomm 112 Tdr. – *Item* efter 2–3 Tdr. Rug 40 Tdr. – *Item* efter 1 gammel Skpp. Byg bekom 23 Skpp.; Men dette sidste var et Stykke Jord nær Gaarden, hvor Fæet pleiede at ligge. Nok i et lidet Hull lod hand henføre fra Kirke Støblen [2] (Klokketaarnet) Due- og Allike-Møg, saaede Byg der, det voxede meget vidtløftig med hver Straae op, men derimod bladede og stolede sig [3] saaledes, at hand fandt 30 Halm paa 1 Rod og 400 Kiærner.

134 Jochum Thiessen [4] i Svanike bekom der i Vangen efter 5 Tdr. Rug 100de Tønder. – Men 10–16 Tønder Byg efter Tønden er || deri Vangen udi gode Aaringer fast sædvanligt. – Jords Monden er lys Leer – muldblandet, taaler ei at ligge goll eller hvile, som er forsøgt med Skade, men saaes aarligen.

Hr. Pastor Mahler [5] i Olsker Sogn gjorde Forsøg at saae Byg i vel

giødet Jord, imod Landets Skik, som er aldtid Rug i Giødning; Hand becomm første Aar tæmmelig Sæd, dog ikke bædre endsom sædvanlig efter Rug-Sæden; Andet Aar var det slettere, og siden efter da hand saade Rug der, blev fast intet deraf; Saa hand, som ellers var en Jyde, maate siden følge Landets Maade. Havre Jorden bliver her paa Bøygden fast aldrig brugt til anden Sæd, thi dend ligger gjerne længst fra Gaarderne; Som nu desuden gemenlig falder ikkun ringe Giødning her ved Gaarderne, og om man vilde forsøge at giødne Havre-Jorden med op til Forbædring, tabte imidlertid dend sædvanlige Rug-Jord derved og blev forringet, var alltsaa ingen Fordeel derved, følgelig forbliver Bonden ved gammel Skik, alleneste at giødne dend Jord, hand saar Rug udi, men kaldes allmindelig Byg-Jord –; hvorved forstaaes god Jord eller Møg-Jord, hvorudi skiftesviis saaes Rug, Byg, Ærter eller Vikker; Men slett Jord, eller som ingen Giødning becomm, og besaaes med Havre, fører derfor det allmindelige Navn: Havre-Jord, ligger, som ovenbemeldt, gemenlig længst fra Haanden og Gaarderne. ||

131. Fra et her strandet Fartøj biærget Liinfrøe, som nogle Dage 135 havde ligget i Hav-Vandet, blev 1757 i *Pedersker* Sogn af en Mand forsøgt at saa, det geraadede ligesaa gott som anden tør Liin, men hand tog i Agt derved at saae samme dobbelt saa tykt som det tørre. Een nye Skieppe gott Liinfrøe koster her gemeenlig 2 Mk.

132. Forbemeldte Mand *ibidem* bekom engang efter tvende Skiepper Vikker gammelt Maal 2 Tdr. igien, var alltsaa 5dobbelte. – De villde ikke vel slaae an udi kold sidbondet [1] Jord men høylændet [2]. – Ærter der i *Pedersker* Sogn og ellers paa sandagtige Jorder blive meget gode bløde til at kaage, men i leeragtig Jord haarde. – Hamp vill ei groe paa høyliggende Jord, naar det feiler paa Regn om Foraaret, saasom hos omtalte Mand. – Hos ham kommer siælden Heyre i hands Sand-Rug, gandske lidet af Klinte, heller ingen Pengs-Urt (*Hane-Kam Pedicularis pratensis s. crista galli, Bauh., Rhinanthus crista galli Linn.*); Men i Havren megen Heire.

Hand kand saae til sin Gaard [3], nemlig dend 21. Selv-Eier*), 3 Tdr. Møg-Rug og 4 Tdr. Sand-Rug; Naar gode Aar ere, kand hand faae igien af sidste Slags 5 til 6 Tønder igien, men af hiin omtrænt 15 Tønder

*) NB. Er en Gaard paa 9 Tdr. Haartkorn.

igien; Paa denne gaaer og meget mere Dyrknings-Arbeide end paa Sand-Rugen. ||

136 133. Oplændet Jord [1] kaldes dend, som næstforrige [2] Aar stod Sæd paa; Leje-Jord [3], dend, som har ligget over til Hvile eller gold, eet Aar eller lidet længere; Men hvad mange Aar har saaledes henligget udyrket, kaldes gammel Leje [4]. Gold-Agre ere de hvorpaa det Aar ingen Sæd er saaet, og blive sædvanligst brugt til Fæe-Vogt Sommeren over; thi heele Vange-Skifte til sligt er her ikke, som her foran allerede findes forklaret.

134. Naar det er nogenledes milde Vintere, saasom besønderlig 1759 var, lade de, ved Store Lyngen [1] boende Bønder, deres Faar der blive begaaende bestandig, helst naar Foer-Trang er, som og bemeldte Aar indfaldt, saa de i lang Tid ei vide hvor Faarene sig opholde og maae iblandt længe søge efter dem. – Nogle forskaffe sig af dend unge grøn udspirede Lyng [2], og som endnu ikke er gaaet i Blomster, som de forvare til Foering for Faarene om Vinteren.

135. Aaret 1759 fallt her meget stor Tørke bestandig fast hen fra Vaaren af, saa at i Begyndelsen af *Julii* Maaned vare, besønderlig at nævne, adskillige Brønde her i *Rønne* udtørrede, som knap i Mande Minde vides at være skeet. Ellers om Fisket hen i *Octobr.* Maaned pleyer giærne alle Aar her Vandene i mange Brønde at mindskes og bortsvinde
137 endtil || længere hen imod Vinteren, at mere Regn falder og Aaerne samt Kiærene eller Myrene igien fyldes med Vand [1], som og giærne ere moxen hentørrede. Ved Udgangen af *Julii* Maaned, dend 26de og vel før, klagedes mange Stæder paa Bøygden, besønderlig hvor høye, skarpe og Sand-Jorder ere, de maatte meye Sæden, saavel Byg som Rug, eftersom dend gandske hentørredes i Straae og Ax; saasom i en Deel Lykker her i *Rønne*, paa Trompeter-Gaarden, Biørnegaarden i *Nyeker* Sogn, og flere Stæder ved Strand-Siden. – Høet paa Engene faldt besværlig at meie, deels fordi det var meget kort, deels det var saare tørt og haart, saa at Seiserne vilde ei bide rett paa, men maatte nogle Gange mere om Dagen harres og skiærpes, da ellers, naar Græsset er vel grønt og saftig, behøves ikkun gemeenlig eengang om Dagen Seiserne at harres. Baade Sæden, Straaet og Græsset eragtes ei at vorde drøyt, saasom det krymper meget ind og er ikke safterig. Megen Sæd befrygtedes ei at vorde sædelig [2] helst Bygget, som deels ei komm ret i Røe [3], men

blev forinden for tilig tørt og moent. – *Anno* 1757 blev og tilig høstet, men 1727 endnu meget tiligere, da var og, formedelst dend længe vedvarende Tørke Sæden ikke alleneste meget || ringe, men blev i Begyn- 138
delsen meget skiændt [4] af Væde og i Høsten igien da faldt stor Regn, Sæden kom vaad ind, maatte mange Stæder hænges op over Biælkerne i Laden for at vindtørres; Mange Stæder slog Dampen, af dend paa hinanden liggende og hedblevne Sæd, Leervæggene ud i Laderne.

136. Forbemeldte tørre Sommer 1759 var ved Udgangen af *Julii* Maaned mange Stæder saa stor Mangel paa Vandning for Creature, at det maatte iblandt fra Gaardene hendrives Fiærdingmile og længere. – Paa *Hullegaarden*, dend 7 Selv-Eier i *Clemensker*, er en Kilde, som aldrig pleier at feile Vand, men da var der neppe, som kunde forslaae til Creaturene. – Ved ald saadan langvarig Tørke var det dog forunderligt at see mange Stæder Sæden dog at holde sig grønnere og bædre end man skulde kunde forestille sig, saasom dend 2. *Augusti* paa *Clemensker* Præstegaards Grund stod herlig Sæd helst Byg endog paa dend høye skraa Bakke forbi Kirken hen til Dalen, og iævnside Præstegaards Have-Giærdet, baade i Straae og Ax; og ellers flere Stæder i Landet, helst Rug.

Paa Torpe-Engene [1] o: som ere høyliggende, hentørredes Græsset, saa de gave saare lidet kort og tynt af sig. Dale-Engene [2] toge Skade ved Kulden i May-Maaned. – Hvad som laae i Løyne [3] eller Læ for Hede og Blæst, under Sædes-Jordene, at de ei saa hastig borttørredes, gave bædst af sig. – Een || Dags og 4re Karles Meinung gav, i Dale- 139
Engene paa Splidsgaarden i *Clemensker* Sogn, føye [4] mer endsom et lidet Læss Høe af sig. – Hvor Klippe-Jord falder, som her mangan Stæds, der tog Sæden mest Skade, henvissnede og kom ei i Røe, følgelig var utienlig til Sæde [5] og Maltning*). – Hvor Fæe- eller Kløvgang, her kaldet, var, befandtes ligeledes meget lidet Græss paa, hvorover Mangel paa Mælk kom. Mange Creature maatte afskaffes, vare dog magre til Slagtning. – Foeringen blev knap, Sæden ringe de flerste Stæder, hælst Byg, Havre, Ærter og Vikker; meget kort i Straaed, deals

*) Herved falder i Hukommelse, hvorledes paa *Ferøe* Bygget (Rug groer der ei) maae aldtid ufuldkommen, og som grøn i Axene cndnu, afskiæres og tørres paa Køllen, er derfor dog baade til Maltning og Sæd duelig: *Teste Dno Roering* [6], som der haver været Præst.

svang [7] i Kiærnen; intet Græss-blandet i Bonden til Foeringens Forøgelse. Rugen var allmindeligst bædst*), baade med god Kiærne saa og tæmmelig lang Straae, samt reen foruden Klitter og Garse, bædre endda endsom i Fior. Fiskeriet slog og feil med Sild, Torsk, og Lax, dog i sig selv var Silden feed og bædre end i Fior, som var da meget maver. – Have-Urter villde heller ikke ret fort i Væxt, deels for Tørkens Skyld, deels blev meget af Madkt [8] bedærvet; Allerhelst dend grønne Kaal, fattige Folks store Hielp ellers til Vinter Føde, blev de meste Stæder aldeles henædt og villde siden efter ei ret hente Kræfter igien til nye Spirer. Hvid Kaalen blev deels og Hiertet bortædt, deels villde ei heller
140 blive til ret sønderlige Hoveder. Guule Rødder geraadede || heller ikke sønderlig. – Hvorover alldting blev dyrt og knapt. – Fra Kiøbenhavn vare Kaalhoveder ligeledes smaae og dyre; for 9 Hoveder blev herhid-forskreven given 1 Mk., da forhen større ikkun kostede à Stk. 1 Sk. Ligesaa for Gule Rødder 8 Sk. som forhen bekommes for 4 Sk. – Mange skønne Vrindske Hæste, som ellers vare tillagde at bruges til Stod-Hæste [9] at faae Art af dem, maatte Bønderne lade skiære, af Mangel paa Foering; thi slige Hæste holdes her om Sommeren tøyrede paa Græss-Agre, men saa sanrt indhøstet er og Ævret opgives, da Creaturene slippes vaareløse overallt paa Marken, maae hver tage sine Hingster ind paa Stald, og de villde vel foeres. Saa snart her paa Landet er indbragt, agtes ingen Giærder mere, end ikke omkring Lykker, men, hvem som vanker agendes eller ridendes, tager vaareløs [10] o: ligetil, og hvad Steen- eller Jord-Giærder i Veien findes, rives ned og giøres Gav paa. – Ligesaa stor Tørke og Mangel paa Vand hørtes at have været dend Sommer udi Holsteen. Faar og Lam befandtes ved Slagtningen meget fede og tællede (bædre endsom i Fior) formedelst dend meget tørre Sommer, som det Slags Creature helst elsker; Men de faldt og dyrere, nemlig à 4 Mk. til 4½ Mk., ellers kuns 3–3½ Mk. – Slagter
141 Qvæget var kuns mavert og slett. || Havren og Bygget blev ringe af Kiærne, som for hastig modnedes. – Fordi om Fisket meste Qvæget, som Bonden ei trøstede sig at overfoere, blev bortsolgt til Indslagtning, saa blev om Vinteren desto mindre færskt slagtet og at bekomme. Det man fik var kuns slett, kostede dog à % 2½ Sk., da dog ikkun siden et

*) Til Nyekirke Præstegaard avledes 40 Tdr. Rug.

par Aar man først gav om Foraaret saa meget; Men Aaringerne tilforn aldrig mere endsom 2 Skill. aldtid, ia vel og 1½ Sk.

Da Vinteren tæmmelig vedblev hen i *Febr.* Maaned komm dog jævnlig fast hver Uge ferskt Kiød til Falls, men à *℥* 3 Skill., hvorved maae sættes *NB.*, thi siden dend Tid blev det fremdeles fast, gængs Kiøb, som Prisen opsteg, efter ovenbemeldte; Bonden solgte mere for videre Frygt af Foertrang. – Det befandtes og længere hen til *April 1760*, at mange, endog bædste Husholdere feilede meget paa Foder, saa at om Foraaret mange vare næppe i Stand tilbørlig at tilrede deres Vaar [11] med de forsultede og magtesløse Bæster. – Iblandt andet vare paa *Tingstæd* i *Vestermarker* Sogn Udbyggerne saa slett dermed, at, da de ellers pleiede til Deels selv at kunde drive deres Jorder, saa vare det Aar 20 tilsammen næppe i Stand til at kunde udgiøre 4re Plove, for tilbørlig at vaare [12] med. ||

137. Fra Kiøbenhavn kom, med Kongens Vandbaad [1] *Octobr.* 142 1759, en Qvinde med 2de smaae Børn herover, som nyelig havde havt Kopperne, deraf bragtes de først her til *Rønne*, saasom Lodsens Børn, hvor hun *logerte*, bleve først befængte deraf og saa fremdeles; hun tog til *Christiansøe*, fra *Gudhiem*, der døde 10 Børn, og paa *Christiansøe* 16 Børn deraf; heri *Rønne* omtrænt 50, og paa een Dag, nemlig dend 12. *Jan.* laae 10 Børn Liig deraf; De ginge hele Landet over.

138. En Nyebære [1] Koe blev syg, vilde intet æde, Rumpen befandtes gandske hentagen [2] som vissen; hvorfore der blev skaaren oven paa tvert over en Skure paa Rumpen og en Klud overbunden; Skeer vel, for at faae Blodet til desto bædre *Circulation* formedelst saadan *Incision*; Kluden derover forat holde Saaret reent og desto snarere at heeles, men nogle vill nødvendig have en rød Klud, som nok mest er overtroisk. Koen blev om Morgenen tilig indgiven nogle Knopper Hvide-Løg, som hun nogle Timer maatte faste paa. Nogel Morgener efter hinanden Tænderne samt Gummerne vel gnedene med Sod af et Kakelovns Rør, hvor Brænde bare brændes, deriblandt blev og noget Saldt mænget.

139. Naar en liden Kalv, som fedes paa, bliver sygelig og vill intet nyde, bliver iblandt andet raadet, at skiære en Rivt i Øret. ||

140. Udi Aaret 1758 gaves her Mængde af Hassel-Nødder; derimod 143 1759 gandske faa, deels vel fordi Træerne havde baaren Aaret tilforn, som sagt, saa stærkt, hvilket ligeledes og med andre Frugt-Træer pleyer

at skeep, helst gamle, som iblandt vel ikkun bringe Frugt hvert andet Aar; deels og formedelst dend vedvarende meget Tørke, hvorved Saften af Træerne og Blomsterne udtørredes; Ligerviis som og fast alle Have-Urter sloge feil, besønderlig til stor Tab for fattige Folk samt hver Mands Huusholdning, dend grønne Kaal, deels formedelst de mange Orme, deels af dend stærke Tørke, bortgik, saa at heele Vinteren savnedes beklageligen denne jævnlig behøvende Hus-Kost. Skjønt her allmindelig groer i Bøndernes mange Hiem-Skove [1], saavel som udi Allmindings Skoven, Mængde Nødder, saa kan vedkommende dog deraf have liden Nytte, eftersom de flittig og heel tilig bortplukkes, helst af Fæ-Bællerne [2] (Vogte-Dreng og Piger), da Skovene ligge uindhægnede, saa at dend største Deel Nødder faae ei Tid at komme til fuldkommen Modenhed. – Naar indhøstet er, bliver her holdet for en gammel Skik, at fast hver Mand giver næste Søndag sine Tienneste-Folk

144 Lov om Eftermiddagen, at søge ud til nærmeste Skove, for at || fornøye sig med Nødde-Plukken, saavel fra Kiøbstæderne som Bøndergaardene; saa man da seer hele Skarer saaledes drive omkring paa Marken. Skovene tage derved iblandt ikke ringe Skade af uvorne Nødde-Plukkere, hvorved mange skønne Grene paa Træerne afbrydes, hvorover Skov-Eierne ofte klage, men er meget vandskeligt at faae hæmmet, for dend gamle Skik og Mængden Skyld. – At her paa Landet dog megen Svaghed af Blodgang om dend Tid skulde *grassere*, fornemmes ikke sønderlig til – Imod denne Svaghed bruger gemen Mand iblandt, at tage smaat stødt grøn *Vitriol*, saameget som et Fingerbølle fuldt, ind udi en Skee-fuld Fransk Brændeviin, og derefter drikke nok en god Slukk af samme Slags Brændeviin.

141. Iblandt andre hos gemene Mand brugelige sære *Curer*, kand og henregnes at fordrive Luus paa Børns Hoveder, formedelst at toe Hovedet med fiint stødt Rotte Krud; Men man skal vogte sig for, at ei noget deraf kommer paa Halsen eller oven paa Hænderne, thi ellers gaaer Huden der af. Efter saadan Vaskning skal Luse blive borteholdene vel et halvt Aar, hvilket for fattige Folk, som ei flittig kand røgte deres til Fæ-Vogtning fraværende Børn, er lettest Raad; Men synes dog 145 farligt, at kunde || have adskillige onde *Sviter*, saasom med Øyne- og Ørne-Skade *etc.*; Endskiønt saadant vel ei strax formerkes.

142. Her paa Landet bindes Rug-Nægerne meget smaae, saa at 3^{de}

næppe skulde udgiøre saameget som 1 Næg i Siælland og de øvrige danske *Provincier*, hvor hvert skal være saa stort, at een Karl knap kand føre og bære det. 20 Næger regnes til een Trave, og 1 Trave, naar Nægerne ere gaddelig store [1] og Rugen giver vel af sig, regnes gemeenlig at give 1 gammel Skiæppe udtorsken Rug af sig; Alltsaa 5 Traver til Tønden; Men naar Nægerne ere mindre bundene (thi det kommer an paa Binderne og god Opsyn med dem, ellers vise de sig dermed som med andet skiøddesløse og magelige), eller Rugen giver kuns lidet af sig, regnes vel 8te og flere Traver til Een Tønde. – Somme Aar falde Axene mindre fyldige af Antall saavelsom Størrelsen af Kiærnen, iblandt kand Storm Veier med Reign pidske en Deel Rug-Korn af, naar dend er bleven meget moen og tør. – Aarsagen hvorfor Nægerne her bindes saa smaae skal være, at de herbrugelige Leer eller Seiser kaldede, ere foruden Rede eller Gaffler paa Siderne af Bommen, saaat Rugen ikke kand legges saa ordentlig som med || rette Leer paa Skaaren eller Moe 146 her kaldet, alltsaa kand Binderne ei lave saa store Næger, men maae tage mindre *Quantitæt* af Gangen, for at styre og lave det desto bædre til Lang-Halm*). Saadant skal til Deels og være Aarsagen hvorfor de øvrige Sæde-Arter, Byg og Havre, aldeles ikke i Næger opbindes, eftersom Straaet er meget kortere end Rugen, følgelig falder med Seiserne endnu mere uordentlig med Ax og Halm-Enderne i hinanden forkert, villde alltsaa falde besværlig og fast ugiørlig at faae det i dannelige Næger bragt, forvollte Sinkelse i Høsten og til ingen Nytte, siden det dog befandtes saa *confust* ved Tærskningen at ligge med sine Ender. Tilmed da her aldeles ingen Tiende er brugelig udi Næger, behøves om saa meget mindre at binde Næger; Rugen alleneste for Langhalmens Skyld til Tækning, som dog ei her med Kiæmning bliver tillaved saa ordentlig som anden Stæds. – Dend aftærskede Byghalm kaldes her: Dysshalm [2]. – Seise i Stæden for Leer er nok fra Førstningen og ældre Tider indført for dend megen store Steene Skyld, udi Agrene mange Stæder her, skjønt med Tiden samme er til Deels bleven enten bortført eller sænket, hvormed adskillige omhyggelige Landmænd endnu til deres Jorders Forbædring flittig fortfare; desuagtet forbliver man ved Seiserne, som bædst vandte til at bruge, da hine Leer villde falde dem uhandelige

*) Hveden bindes dog og i Næger.

og besværlige, koste og mere. Nogle udenlands fra her hid kommene til Landbrug, iblandt andre Præster, have forsøgt paa at villde lade binde i Næger, formenende derved brødes ei saa mange Ax og Sæd spiltes; Men kunde ingen Vey ret komme derved med Arbeiderne i Høsten.

Tillæg I

(Om Biers Behandling her paa Bornholm.)

A^o 1762.

Conf. N° 63, 64. Her paa Landet bruges, ikkun af faa, Biekuber, men allermest Bie-Stokke, eller Biestader, kaldet, som ere smaae aflang-fiirkantede Kister af Brædder, som ingenlunde maae være Kiinfulde, men gamle Fyrrebrædder, eller og dend hvide Tall-Fyrr, foruden ringeste Harpix. De sammenføyes saaledes: Paa Bunden indhæftes Sidebrætter formedelst Indfaldsninger, derefter Luget eller Laaget ovenpaa, saaledes at Randene gaae lidet uden fore, til desto bædre at bedække Siderne, saaat intet Vand kand løbe derigiennem ned i Stokken.

Derefter passes Gavlerne, eller de 2de Ende-Brætter; Paa dend nederste Kant skiæres et Spor, eller lidet Skaaer, eller Skure, een Bies Højde, og 2de Fingers Brede, til Biernes Ind- og Udgang.

Der maae og i Agt tages, det nederste Brædt, eller Bunden, bliver 2de Fingre bred længere, end Siderne, som Bierne kand gaae paa, naar de fremkomme, for at udreise efter deres Næring, og ellers. Dend bagerste Gavl tilklines med Leer eller det fineste Koe-Møg. Midt udi Biestokken sættes et Kors af Pinde, som skal holde Kagerne, at de ikke falde eller nedsynke fra det øverste Brætt, hvor Bierne hæfte dem. – Naar man vill komme en Bie-Sværm i saadan en Stok; Gnies dend først enten med Fenne-Kaal eller med Katte-Ost; Siden sættes Stokken hen, hvor Bierne have sadt sig, naar de have sværmed. – Dend bagerste Ende maae sættes noget høyere end dend fremmeste, fordi Biernes Maade er, at de løbe hellere op ad, men siælden ned ad. – Villde de ei selv godvillig løbe ind, saa tages en Skee eller liden Sløv, hvilket er bædst, og dermed øses de ind. I sær sees vel til, at Viseren faaes med ind, saa følge de andre helst efter. Om Aftenen derpaa legges denne Stok hen til de andre, men ei allt for nær sin Moder.

Her paa Landet er siælden brugeligt at slagte Bierne, undtagen de sildige Bie-Sværmer, som ikke have kundet sanke saa megen Honning, hvoraf de kunde leve næststundende Vinter over. – Ellers bruges her at tage Honning fra Bierne, naar de ikke villde sværme; dertil haves tvende Knive, af Skikkelse saaledes: [*tegning af en kniv Planche I, Fig. I*]; Nemlig Skafterne maae hvert være $\frac{1}{2}$ Alen til $\frac{3}{4}$: lange, og Bladene krummagtige. Derefter tages en Jærn-Pande eller andet med lidet Ild udi, og en Flad-Tørv ovenpaa Ilden, for at dæmpe dend; til Ilden kommes Malurt eller tørt Koemøg, som giver dend skarpeste Røg fra sig. Dernæst tages Bag-Gavlen fra, og Røgelsen holdes under, som med en Fiærvifte eller Hatte-Skyggen, drives ind ad Stokken, hvorved Bierne ligeledes jages indad Stokkens fremmeste Ende. Imidlertid skiæres Kagerne med ovenbemeldte Kniv net løs, samt dermed udrages, og lægges i en ved Haanden havende Kiedel. Komme nogle Bier imidlertid tilbage, drives de paa forbeskrevne Maade bortigien, indtil man haver frataget dem efter Behag, eller saa meget, som synes, de kunde taale, og de kunde have Tid endnu for sig at tiltrække ind igien, til Vinter-Føde. Undertiden kand borttages 2: til 3de Gange om Aaret, allt som de ere villige eller flittige til.

Dog maae endeligen sees vel til, at de beholde saamegen Honning dend sidste Gang, der tages fra dem, at de ikke alleneste have deres Vinter-Føde (som er ikke meget, eftersom somme ligge i Dvale til hen ved *Mariæ* Bebudelses Tid (d. 25: *Martii*), da der skal aabnes for dem, og efter dend Dag fortæres dend mæste Honning); Mens end og tilovers, at de kunde tiligen begynde at legge Unger, hvoraf da gives tilige Sværmere, som blive de bædste. – Findes sorte gamle Kager, maae de endeligen bortskiæres, det første man om Foraaret aabner for dem; thi saadanne Kager sætte de ingen Honning udi, men lade dem staae tomme. – Paa oven benævnte Tid bør man og hielpe til at rense Bie-Stokken, bædst mueligt, hvilket kand skee med en Gaase-Vinge. – Det andet Aar vender man Stokken om, nemlig dend bageste Ende imod Soelen, og dend fremmeste fra Soelen.

Fløy-Hullet paa dend forreste Ende, tilklines; Derimod det paa dend bagerste, som nu kommer fremad, aabnes. –

Naar man da vill tage Honning og Vox ud det andet Aar, bær man sig ligesaadan ad, som forhen beskreven det første Aar. –

Paa saadan Maade forfares fremdeles de øvrige Aar, skiftesviis at omvende Bie-Stagerne, samt videre Behandling. Hvorved da Biestokkene vedligeholdes, saa de hartad aldrig forældes; Thi deres Ælde bestaaer ikkun mest derudi, at de forfule; Og de Kager, som de ikke mere samle Honning udi, borttages; thi ellers maae de *crepere* om Vinteren eller Foraaret. – Oven paa Stokken maae stædse ligge et par gode Flad-Tørve; tiennende om Sommeren imod stærk Hede, og om Vinteren imod Kuld, saa og Regn. –

Det er bekiendt, hvor Biestager skal anlegges, maae være Soel dend gandske Dag, og Læe for Storm, i sær for Stød-Vinde. Stædet maae holdes vel reent under Stokken, fra Græss og Ukrud. – Naar man vill slagte Bier, tages en smal Strimmel Linned, dypet udi Svovel, lægges antændt ind til Bierne paa Bunden i Stokken, og dend dækkes oven paa tæt til, at Bierne ingen Stæds kunde udflyve.

Derefter døe de af Svovel-Røgen, som mærkes derpaa, naar der ingen Snurren eller Ryst mere høres af dem; hvornæst Bunden fratages, og de døde Bier bortfeyes i et Karr med Vand.

Siden tages Honningen og Voxet saaledes som forbesaget. Honningen kommes udi en Kiedel, og, om Kagerne ere noget gamle, sættes dend noget lidet over Ilden, endtil det bliver varmt; Men ingenlunde maae det koges; Dernæst kommes det i en Pose og præsses eller krystes ud igiennem Posen. Voxet bliver da tilbage, som skal koges i reent Vand nogle Gange, og saaledes renses. –

Af *Tractater*, som om Bier ere paa Dansk udgivne, fortienne at læses besønderlig efterfølgende:

1) *Hans Hervigs*, Bogfører udi *Roskilde*, Biebog, trykt i *Kiøbenhavn* 1649 i 4^t, 11½ Ark stor; som og er siden indført, under *No. IX.*; i en Samling med 8te andre *Tractater* i 4^t, som samme Aar bleve samlede, under Hoved-Titel: *Oeconomia Nova* paa Danske; Med andre hosføyede *Tractater*; som alle vare værd, de bleve, af en i saadanne Videnskaber vel kyndig Mand, paa nye nøye igiennemseete, og efter Fornødenhed forbadrede, formerede eller forkortede, og saaledes paa nye, til menige Mands Gavn, i Trykken udgivne; Besønderligen burde i slige Bøger, som næsten ere, hvad Have-Sager anbelanger, af det Tydske oversadte, og altsaa, iblandt andet, burde efter vores *Clima* rettes, hvad der udi anføres, om Sæde-Tiden, naar saaes, plantes, *oculeres etc.*

Dernæst er samme Bog atter oplagt 1723, 8vo.

2) Hr. *D. Schiøtte* Underrettning om Bie-Avlen 1756, 8vo.

3) Hr. *Laur. Pedersen Næraae* om Biers Behandling 1761, i 8vo.

Iblandt andre, er paa Fransk meget behagelig at læse *Histoire Naturelle des Abeilles*, 2. Tom: i 12mo, *Paris 1744*, som et Udtog af *Reaumur*, og udført i en artig Samtale imellem *Eugene* og *Clarisse*; Menes af *Bazin* forfattet.

Hvem som vill have sin Honning meget kiøn klar, og vel smagende, maae kuns tage dend, som af sig selv udløber af Kagerne, naar de hænges i en linned Pose eller Klæde over en Kiedel eller andet Kar, og tillige udpresses siden imellem tvende Stokke; Men til sidst, naar ei ret mere vill rinde, kand man vel sætte det med Kiedlen lidet over en sagte Ild at bareste lunkes, men ingenlunde koges, saa bliver dend bruun og ellers ei reen smagende. Desforuden maae vel først i Agt tages, at alle gamle sorte Kager fraskilles. – Derimod de, der ei agte paa Reenlighed og Velsmag, blande allt tilsammen, røre det i hinanden, og lade det stærk smelte over Ilden, siden presses Honningen af; – Derfor naar man vill købe Honning, maae man være vel visse paa, at handle med reenlige og redlige Folk.

Prisen pleyer gemenlig at være for 1: Pott Honning 1 Mk., og 1 *℔* Vox 20: til 24 Sk.; Men hos Kiøbmændene her i Boderne vel i det ringeste 2 Mk.

Tillæg 2

Præservativ mod Qvægsyge.

Pro Memoria.

Ved Qvæg-Sygen pleier at være følgende Tilfælde og Kiendetegn, saasom: 1) Ulyst til Foeret. 2) Usædvanlig Dorskhed, saa at Qvæget hænger med Hovedet. 3) Stønne og give sig. 4) Næseborene, Øynene og Mulerne flyde med Sliim, og Uhumskheder; 5) Drøvet tabes. 6) Tænderne løsnes. 7) Tungen faar enten Blægner, bliver kort, tyk eller anderledes usædvanlig, ligeledes Gummerne ømme. 8) Hornene blive kolde, eller tomme. 9) Halen meget blød og som vissen. 10) Tyndt Liv med Stank og 11) Naar samme vedholder, kommer vel Blod med. 12) Andre blive forstoppede. 13) Kiørne mindske hastig paa Melken. 14) Inden udi Kreaturene, som

crepere og opskières, befindes hos nogle meget stor Galde-Blære; Og i somme stinkende halv fordøiet Foer; med videre Tægn. Paa ovenbeskrevne udvortes Tilfælde maae haves vel Agt, og ei bie til allesammen indfinde sig, da det maatte blive forsilde; Men, saasnart noget Tægn til Sygdom formerkes, da, for desto meere Sikkerheds Skyld, strax skille det fra det friske, og bruge Raad. For hver Slags af saadanne Tilfælde, ere vel visse særdeles Raad, deels udvortes at bruge; Men af hver sig befindende Samling af fleere Tilfælde paa en Gang, maae betænkes, at det Onde fornemmelig er indvortes for Haanden, bestaaende af skarpe, galagtige og giftige Sliim eller Uhomskheder, samt *Inflammation* eller Betendelse; Hvorfore først og fornemmeligst maae udtænkes vedbørlige gode Midler indvortes, som tiene til at opløse det fordærvelige, og udføre det beqvemmeligst af Kroppen. Dets Aarsag maae ingenlunde strax bruges alleene snerpende eller stoppende Ting, det være sig imod det tynde Liv eller Uhomskheden af Næseborene; Thi saa bliver det skadelige ikkun holden tilbage og dreven ind i Kroppen og Blodet, hvoraf lettelig begribes, at Ont gjøres verre.

Udi Aaret 1750, da ved dets Udgang her paa Landet sig ligeledes nogle Stæder yttrede Sygdom iblant Qvæget, lod jeg til hver Sandemand udgaae en Deel skriftlige Samlinger af Raad imod adskillige forbenævnte Tilfælde; Der maae vel endnu findes Afskrifter hos Sandemændene; Ellers kand og faaes hos mig selv, hvem som begiærer, endnu Udskrift deraf. Men efterfølgende er mig, paa Begiæring af herværende Hr. *Apotheker Dirchs*, nu bleven meddelt, indretted efter menige Mands Omstændigheder paa det tydeligste, snarest at faae mindst bekostelig og beqvemmeligst at i Værksette med viidere.

1. Præservativ for Qvæg-Syge paa det *simpelste*.

- a) Rygte sit Qvæg vel, holde Stalden eller Fæhuusene flittig reene; Tiære Posterne og Stolperne i Stalden hver 3de Uge; Røge af og til saavel Stalden, eller Fæhuusene her kaldet, som og Qvæget selv med Eene-Bær, eller Eene-Riis, Tiære Tønder eller med hvad andet haves.
- b) Hver anden, eller helst hver tredie Dag, tages en Deel Mallurt, Eenebær, Svogel og Salt, æltes med lidet Mæl eller Saarer, og Øll eller

Drikke [1], deraf giøres maadelige Boller, og stoppes ned i Qvæget. Eller og tages Malurt og Eenebær, kaages i Vand eller Øll, (Drikke), dertil kommes stødt Svovel og Salt, hvilket tilsammen gives eller øses i Qvæget. Til hvert Fæes-Hoved regnes en Haandfuld Malurt, $\frac{1}{2}$ Haandfuld Eenebær, $\frac{1}{2}$ Lod eller en $\frac{1}{2}$ Spise Skee fuld stødt Svovel og lige saadan $\frac{1}{2}$ Skeefuld Salt; Dette er en *Portion* eller Deel for et voxen Fæes-Hoved; Eet yngre eller mindre ikkun Halvparten saameget.

- c) I Stæden for næst bemeldte Middel kand kortere bruges Fæe-*Theriac* (Teragelse) [2]. Eet helt Pund koster herpaa *Apothequet* ikkun 2 Mk.; deraf gives hvert Nød 1. Lod, hver anden eller hver 3de Morgen udi lidet Øll-Ædike; Eller med Øll og lidet Salt udi; Det mindre faar ikkuns halvparten.
- d) Eengang imellem kand man og give Qvæget en ristet eller stægt Sild, dyppet udi Tiere og derpaa lade det bekomme noget got at drikke, saasom Drank [3] eller lunket Vand med Mælk iblant *etc.* –
- e) Tungen og Tænderne vadskes under Tiden med *Urin* (Pis) eller Salt- (Silde-) Lage. –
- f) Man gjør meget vel at samle Pis udi et Træekar deraf noget varmt gjort og med en derudi dyppet Havre-Halms Viske, hver 8de Dag vaske og gnie Qvæget dygtig omkring Halsen og langs ad Ryggen, hvorefter det vel tildekkes og holdes varmt.

II. Naar Qvæget er sygt Allrede saa tiener som *Simpelst* Raad efterfølgende:

1. For *Durkløb*, eller her kaldet *Indsygt*:

- a) Liinfrøe 2de Haandfuld smaat stødt, $1\frac{1}{2}$ Lod hvidt Fitril [4], stødt, tilsammen med Mæl omrørt i Øll, saa deraf kand æltes Boller. Deraf gives saadan *Portion*, hver voxen Fæes Hoved i 3de Dage efter hinanden; men et mindre Hoved ikkuns $\frac{1}{2}$ Parten lige saalenge. –
- b) Eller og det kand laves saaledes: Tag 2de Haandfuld Liinfrøe, kaag det i en Pott Øll, sie det igiennem en Klud, derudi smeltes nu dend hvide Fitril, som da tilsammen øses i Qvæget. Man kand enten paa dend ene eller anden Maade, lave saa meget paa en

Gang som man har Antall af Kreaturer; men naar dend skal være dend sidste Maade, saa smeltes Fitrilen til hvert Creatur i sin *Portion* af Liin-Drikken eller *Decoctum*. Hvem der har Leilighed dertil, kand komme en god Skee fuld hvid Bomolie deriblant til hvert Nød. Men Olien maae ja være god og ikke harsk; Bædst bekommes dend vel her paa *Apothequet*.

- c) De som ikke formaae at kiøbe Fitrilen (koster dog ikkun lidet): de kaage 3 til 4. Haandfuld Liinfrøe med Vand, sier det og tværer derudi en god Skeefuld Ovn-Leer eller fin Potter-Leer [5], samt ligesaameget Vikke-Meel; deraf gives hvert Creatur en saadan *Portion* ind, 3 Dage i Raad. NB: det Leer, som brydes af Ovner, maae først opløses i Vand og afsvømmes, paa det at Sanden og Steenene kunde blive til Bunds, og ikke maae indgives, som det er.
 - d) Slaaen af Torne, naar de kand have, kogte i Vand og Kreaturene indgivne, stopper ligeledes.
 - e) Vil nogen komme paa *Apothequet*, skal ham blive viist en Rod, som hand selv kand opgrave her paa Landet, for at betiene sig af det forhen beskrevne, til destobedre Virkning, nemlig en Slags Skreppe Roed her kaldet Smør-Skræpper [6].
 - f) Qvæget bør i omtalte Tid af Durkløbs Syge, det staar saa elendig, have lunket, varmt og nærende at drikke, som tillige kunde giøre Tarmene smidige eller linde, dertil raades at kaage 5 til 6 Haandfuld Liinfrøe, ligesaamange Eenebær i 10–12 Potter Vand. Udi et andet Kar settes 20 Potter reent Vand jævnet eller omrørt med Mell, dog ikkun gandske tyndt, naar nu Vandet med Liinfrøet og Eenebærene kaager, tages det af Ilden, lader det saa løbe igiennem en Sigte til det andet kaalde Vand, og rører det vel om. Naar det nu er bleven lunket, lader man Kreaturerne drikke deraf, eller det øses i dem.
 - g) Des foruden skal her paa *Apothequet* bekommes tillavet et Pulver imod Durkløb, hvoraf hvert Qvægs-Hoved gives 3de *Portioner* i 3de Dage; Hver *Portion* koster ikkun 2 Sk.; Nærmere Efterrettning gives og, hvem som forlanger det.
2. a) *Tænderne, Mund og Tunge*, saavel som *Halsen* maae dagligen renses med reent Vand, Honning og Øll-Ædike, samt lidet Pis. – Eller man kand og kaage Hylde Blomster, Kameel (Kommians Blommer) Blomster [7] og Salvie, enten af Deelene, eller tilsammen, hvad man

har bædst, i reent Vand, komme deriblant Honning og lidet Salpeter. Tænderne kand gnies med Pis, eller Salt, Hvid Løg og Honning; Siden vadskes efter med lunket reent Vand og lidet Brendeviin.

- b) *Ryggen og Halsen* maae nu dagligen gnies med en Halm Viske, dyppet i varmt giort Pis, eller i Sæbe-Vand og Svag Lud.
- 3. a) Er Qvæget *Forstoppet*, da tiener følgende: Kog 3–4re Haandfuld Tusindgylden Urt [8], en Haandfuld Eenebær, 1 Lod til 1½ Lod, eller en liden Haandfuld, i Skiver skaarne friske Blaa-Lilie Røder [9] (som ikke ere tørrede, og kand altid faaes) i ½ Potte Øll, sies igiennem en Klud og øses i Qvæget; Dette er en *Portion*. Derefter kand man lade dem drikke lunket varmt af forhen bemeldte.
- b) Er Trængen til Giødningen stærk, sættes en salt Sild, hvoraf Rumpen og Finnerne ere afskaarne, med Fleske-Fit besmurt, i Bag-Tarmen, og bindes en stærk Traad om Silden at man efter 3 til 4re Minuter trækker dend ud igien.
- c) Eet mildere Raad for Trængen er følgende: Mand skraber et Stykke hvid Sæbe, kommer dertil 2–3 Ægge-Blommer, dermed æltes det alt tilsammen udi lidet Honning eller lidet Salt. Er det ikke blødt nok, kand man komme Fleske-Fitt dertil; Heraf laves maadelige Boller, Kugler eller Tappe og stikkes i Ende Tarmen.
- 4. *Om Aarladen, Clyster, Fontaneller etc.*
er forgiæves at melde noget, da man noksom ved, at Bonden ikke har Leilighed hertil, ei heller fornødne *Instrumenter* og Haandelav.
- 5. *Kaalde Horn*, ombindes med vel varmt igiennem røgte Uldene Klude, som giærne maatte skee 2de Gange om Dagen, til Røgen kand bruges Eener og Malurt *etc.*
- 6. *Den Visne Rump*e, item Ørnene at rispe, er bekiendt. Viidere Raad at tilføre, maatte synes overflødig; thi jo fleere, jo mindre er at forhaabe, der bliver forsøgt og efterkommet. –

Hvad som indgives Kreaturerne, skeer heldst først om Morgen, førend de faaer noget at æde, og lades et par Timer fastende foruden Foer.

Rønne d. 20de April 1768.

J. C. U.

Noter

Til første afsnit, pag. 1-6.

1. Michaelis, Mikkelsdag, 29. septbr.
2. Foerer, bornh. *for* [*fo·r*], flt. *-er*, fure, furer.
3. Ryg, den del af en mark, som afgrænses af to »hulfurer« (agerrener); ager.
4. Giædder, er flt.; ent. *en gjædda*.
5. Rugager, betyder på bornh.: rugmark.
6. rulle, bornh. *for* tromle.
7. Kløser, bornh. *klöza* (ent. *klöz*), jordklumper, knolde.
8. Fisket, efteråret.
9. Vaaren, bornh. = den tid forårsarbejdet med jordens beredning og til-såning foregår; ogs. om selve dette arbejde.
10. afbestilt, gjort færdigt; gengiver bornh. *åsjött*.
11. skiøres; bornh. [*fö·ra*, *för·a*].
12. kroge; denne form kendes kun fra Urne; hedder ellers: *krøge*, *krøje*.
13. Aaret, om dette se ndf. § 116; om den sjællandske *krog*, se P. Michelsen i Budstikken 1958. 117 ff. I Moths ordbog ca. 1700 beskrives den således: Krøg |en| . . kaldes en liden plou, som kand drages af to heste, hvilke gaer ved en stiert, og køres af ploumanden men har kun et jern, skarpt til begge sider, hvôr jorden brydes med, som kaldes vognse. (Moth. K 363.)
14. Ravses; bornh. *rawsa* [*ra·wsa*], rive med rive.
15. Sæd-ruldes; bornh. *særujlla*, tromle den tilsåede mark.
16. Liin, *lin*, n., på Bornh. det alm. ord for hør.
17. Bøygden, det bebyggede og dyrkede land, i modsætning til byerne, købstæderne.
18. slet, ɔ: glat.
19. knebellukt, »knevellukt« ɔ: frøsat.
20. Stuver, ɔ: stuger, knipper.
21. Næger ɔ: neg; bornh. [*næ·j*] f., flt. *-er*.
22. Spring-Frø, (frøet af) springhør, klanghør (*Linum usitatissimum* var. *húmîle*), bornh. *springelin*.
23. Pungs-Urten; bornh. *pengsurt*, skjaller (*Rhinanthus*); det er en gammel bornh. regel, at »når pengsurten skallrar« (rasler på grund af modenhed), er det passeligt at mele eng; jf.: »Det er et gammelt og vist Kiendetegn,

at naar Penge-Urten (*Thlaspi arvense*) er moden, da forbedres Engen ey meere, men fortørres, og derfor bør afmeyes eller slaaes. J. P. Prah. Agerdyrknings Catechismus. (1777). 57; – det latinske navn her skyldes forveksling med rigssprogets pengeurt (bornh. *agerpengsurt*); der menes *Rhinanthus*.

Med *Nummularia centum morbum* mener Urne vist *Lysimachia nummularia*, pengebladet fredløs, der også har været kaldt »pengeurt«.

24. Korn-Seise, høstleer; se nærmere § 104.
25. Moe, bornh. *mo*, skår.
26. Strænge, dette redskab har enkelte steder været anvendt lige til beg. af dette årh.
27. Seise, ordet er i bornh. enstavelses: [*sa js*, ældre: *saj's*] m.
28. rulles aa, egl. »rulles af«. men udtrykket synes ikke at kendes mere i denne anvendelse; man brugte i nyere tid udtrykket »at favne op« ɔ: samle med riven det afmejede korn i små bunker, »favne«, der blev båret sammen og sat i stak.
29. Knabbe; om tærskningen se nærmere s. 65f.
30. Tilled, bornh. *tilde*, n., loft af brædder, loftsrum. Det aftærskede korn opbevaredes almindelig på stuehusets loft, lagt i flade dynger, hver kornsort for sig.

Til 'Andre Observationer' (pag. 7–82).

- 1.1. gryndt; denne form kendes kun fra Urne; hedder i nyere sprog: *grundt* [*grønt*].
2. ørger, hedder nu *ör*, adj., eller man bruger ssg. ørjord; »Øer-Jord, gandske slett Jord, hvor intet ret vil voxe og er rødagtig snart som Tørv-Aske af Anseelse. – *Observation Oecon.*: Saadan Slags ufrugtbar Jord i Agrene foregives af en experimentert Land-Mand at kunde bringes til Frugtbarhed, naar samme bliver med Leer, ligesom anden Jord med Møg, opgiødnet«. Urne. Bornh. Ords. 1755.
3. skroes; bornh. *skro*, skrå, grutte.
- 2.1. rareste ɔ: sjældneste.
- 7.1. Denne (urigtige) etymologi findes allerede hos Pontanus. *Chorographica Daniae*. 722 og hos Svaning. *Chronologia Danica*. 3.
- 12.1. I Pontoppidan. Den danske Atlas. III. (1767). 248 siges: Ingen Hvede saaes i Laaland, førend den i et stort Kar er toet og omrørt i Kalk-Liim eller S. V. Urin, og har deri staaet 12 til 24 Timer at blødes.
- 13.1. Tang; der menes blæretang, *Fucus vesiculosus*, denne har været anvendt til gødning til nutiden; ligeledes kendes anvendelsen at strø den på rugmarker på sandjord for at dæmpe sandflugt. Men anvendelsen som brændsel synes forlængst at være gået af brug; den omtales i Rawert og Garlieb: Bornholm beskrevet paa en Reise i Aaret 1815.

- (1819). 66 ff. – Anvendelsen til strøelse har undertiden fundet sted til nyeste tid.
- 17.1. Flye-Havre, flyvehavre, *Avena fatua*.
 2. vexelig, livskraftig, frodig.
 - 19.1. riste, pløje grønjord grundt om efteråret; rispe.
 2. oppenlænned: bornh. *oppenlænna*, f., stubjord, som skal pløjes om efteråret; *oppenlænnad jor*, d. s.
 - 23.1. Garse, bornh. garsa, m. hejre, *Bromus secalinus*. Det er over hele Danmark og Sydsverige (og formodentlig videre omkring) gammel tro, at rug og hejre (sydsv. gasse) er væreformer af samme planteart; især hersker den opfattelse, at rugen i våde åringer udarter til hejre. – St. Blicher skriver i »Viborg Amt« (1839) (udg. 1920 ff. XXII. 42): Den latterlige Fordom: at Rug kan blive til Hejre, har ikke været saa udbredt i Viborg Amt som i de øvrige, og det af den gode Grund, at i Sandegne findes ingen Næring for den. I de bedre Egne vil den efterhånden uddøe, alt som man kommer efter ved Vandgrøvter og Vandfurer at holde sin Rugmark frie for skadelig Væde. I Sydfrankrig (og vist flere steder i Mittelhavslændene) skal have forekommet en tilsvarende forestilling m.h.t. hvede og en hveden nærstående vild græsart. – Allerede Plinius nævner den tro, at hvede kan udarte i våde åringer til simplere kornsorter (XVIII. 149).
 - 24.1. Klitter; bornh. *klitta*. f. klinte, *Agrostemma githago*.
 - 31.1. betinge, træffe aftale med.
 - 32.1. Kun rug og hvede blev bundet i neg; den øvrige sæd høstedes løs, idet den kun samledes i »favne«, der »bares sammen« og sattes i stak.
 2. Udbyggere, husmænd.
 - 34.1. Laugs-Urt, bornh. [la'wsu:rt] gul okseøje, *Chrysanthemum segetum*.
 2. Wucher-Kraut er højty. sprogform; iflg. Mensing Schlesw.-holst. Wb. er det folkelige navn: *wokerbloom*. Den af Urne omtalte skik fra Ejdersted med bøde for forekomst af planten beskrives hos Mensing u. *Wokerbloomköst*.
 - 35.1. Rumpe-Havre, purhavre, sandhavre, *Avena strigosa*.
 2. uddræsses, udhældes.
 3. Allgemeines Oeconomisches Lexicon. (Leipzig 1744 og senere udg.)
 4. Gryne-Havre, *Avena sativa*.
 5. Med agerkål menes på Bornholm som alm. over hele landet agersennep, *Sinapis arvensis*.
 6. Fleu- og Svindel-Havre: Fleu-h. er sikkert blot tyskpåvirket skrivemåde for Fløj-havre ♂: flyvehavre, *Avena fatua*; Svindel-h. er vel samme art som ndf. skrives Svingel-havre (se ndf. note 8).
 7. Flye-Haber; Haber for Havre skyldes, at Urne, der fra sin stilling i Tyske cancelli var vant til at benytte ty. skriftsprog, her, hvor han har benyttet tyske værker som hjælpemiddel ved bestemmelsen af

havrearterne, uvilkårlig kommer til at anvende tyskspræget stavemåde: *Fleu-Havre*, *Flye-Haber* og *doch* for *dog* i fodnoten.

8. Det lader sig ikke afgøre med sikkerhed, hvilken græsart der menes med Svingel-Havre; hvis det er en slags havre, må det vel være draphavre, *Avena elatior*, men denne er ikke giftig; snarere menes vel en art svingel, *Festuca*, som man har påstået gjorde heste øre og svimle; de anførte giftige egenskaber passer dog bedst på Giftig rajgræs, *Lolium temulentum*, hvis frø er giftige som følge af en i dem forekommende snyltesvamp. *L. temulentum* kaldes i ældre litteratur også ofte svingel. – For resten synes der også at forekomme navnesammenblanding mellem draphavre og svingel. Urnes udtalelse, at »Beskrivelserne ... ere ofte ikke accurate nok, men give Tvetydighed, og Navnene formænges« er i højeste grad berettiget.
- 36.1. Romm, rum, plads.
2. Kirschii Cornu Cop., Adami Friderici Kirschii abundatissimum cornucopiae linguae vocabula Latina omnis ævi, etc. (flere udgaver).
- 37.1. Dævre eller Døvre, bornh. [*dæwra*] m., dodder, *Camelina sativa*.
- 38.1. Mæl-Drøyer, meldrøje.
- 39.1. Lyne-brændt ɔ: angrebet af brandsvamp.
2. »Chr. Wolff in der Entdeckung der wahren Ursache von der wunderbaren Vermehrung des Getraides Cap. 4 § 19.«
- 40.1–2. Med den gamle version må menes en ældre bibeludgave end Chr. VI.s bibel 1740; men de ældre bibler har (ligesom Chr. VI.s) »dug i høst(en)s hede«. I biblen 1606 og 1647 forklares udtrykket med »Mimmerdug«, så her kunne Urne altså have fået at vide, hvad »nimmerdug« hed »på anden dansk«. – For resten synes formen »mimmerdug« kun at tilhøre sproget på »ørerne«; Jylland har »nimmerdug« (Feilb.); således også Hieron. Justesen Ranch. Karrig Niding (i Birket Smiths udg. fejlagtig rettet til »Mimmerdug«); også de skånske mål har »nimmerdugg«, der sikkert er ordets oprindelige form. – Ordet forklares i Da. ordb. (u. Mimmerdug): »i folketroen: dug, som falder om sommeren (spec. st. Hansnat) og ødelægger frugter og korn (bl.a. frembringer meldrøje i kornet; jf. Honningdug) og gør folk, den falder paa, syge.«
3. Den hele artikel i »Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender« (Berlingske Tidende) no. 77 og 78 1754. (27/9 og 30/9) lyder:

Extract af et Brev fra Berlin af 21. Sept.

Paa Landet her omkring Staden, saa og paa endeel andre Stæder, har yttret sig en Sygdom, som formedelst sin Særhed forvilder mange, saa de ikke veed, til hvilken Classe de skal henføre den, helst siden Tilfældene ere ligesaa usædvanlige som pludselige. Patienterne blive paa eengang befaldne med det hæftigste Bug-Vrid, de fornemme til en Kravlen eller Op- og Nedløben udi Arme, Hænder og Fødder, hvilke paa de fleeste imod deres Villie sammenkrumpes saaledes, at de kand

hverken bruge Fingerne paa Hænderne, eller Tærne paa Fødderne, eller rette dem lige ud, hvorpaa der bliver en Følesløshed i bemeldte Deele tilbage. De fleeste fornemme til Hovedsvimmel, Tunghed og Dorskhed i Kroppen, saa at de undertiden snakke over sig, eller dog ikke ret kand besinde sig. Somme faae en Slags faldende Syge, andre klage over intet andet end Hiertens Angest, og rase derhos, hvilke vel ogsaa den 4 og 7 Dag døe. Men ligesom jeg nu allerede for mange Aar siden udi meere end een Provinz har havt Leylighed at observere deslige Sygdom, og alt den Tid nøye har undersøgt dens Aarsager; saa er det faldet mig des lettere, at angive den rette Aarsag til den nærværende. Nemlig det befindes, ligesom den Tid saa ogsaa nu, at de Folk alleene befallendes med denne Sygdom, som have spist af det Brød, hvilket er blevet baget af den nye Rug, hvor iblandt findes meget Brandkorn. Dette ere langagtige Korn, omgivne med en fiin sort Hinde, som sidde udi Axene ligesom de andre Korn, alleeneste at de staae længere frem. Det er en Sygdom i Kornet, og en Virkning af det skadelige, onde, ustadige Veyerligt, og af den saa kaldede Honning-Dug. Disse sorte Korn falde lettere ud, end de andre gode Korn, hvoraf det ogsaa skeer, at, naar Kornet oplegges i Laderne, udgjør denne Brand-Rug gemeenlig den største Part af de udfaldne Korn; men Folk paa Landet ere vante til at tørre det udfaldne Korn i Loen, og bage Brød deraf, hvilket de da æde i sig med des større Begierlighed, og i større Mængde, vel ogsaa mens det er varmt, og ikke ret udbaget, som de holde det for Nyt af Aaret. Dette Brand-Korn har deels et dunstigt og flygtigt Væsen hos sig, som indtager Hovedet stærkere, end det raae Opium, deels indeholder det i sig et skarpt bidende Salt, som forvolder i Nerve-Hinderne de hæftige Sammenkræmpelser, Smerter og Inflammationer. Saadant har jeg ved foretagne Chymiske Forsøg den Tid klarligen godtgiort, og agter i sin Tiid at handle udførligere derom. Denne Brand-Rug giver meere Meel, end den anden, hvorudover Almuen ikke sælder der af; men Meelet seer blaaagtig ud, og Brødet, som der af bages, synes ogsaa sorteblaat, og har en meget ram Smag og Lugt. Men denne Sygdom, eller Virkningen af dette Brand-Korn, er ikke saa ubekendt, saasom derom findes adskilligt udi medicinske Skrifter og Journaler, hvor den gemeenlig henføres under Titel af en Slags *Morbo spastico*, eller *spasmo-convulsivo epidemice grassante*, eller *Motibus spasticis vagis*, ligesom den paa de Stæder, hvor den tilforn har yttret sig, kaldes Kravle-Sygen eller Kryppe-Sygen. Da imidlertid dog denne Sygdom, eller dens Aarsager, ikke paa alle Stæder ere bekendte, ja der endogsaa ere de Medici, der ikke have oplevet sligt; saa er det en Tieneste, man skylder Publico, at give offentlig En Efterretning derom, og i Tide advare enhver for Skade, samt at erindre dem, som finde i deres Rug mange deslige sorte Korn,

at de lade Rugen med Agtsomhed sælde, førend de skikke den paa Møllen. Ja det giøres endogsaa fornøden, at de kaste det afsældede Korn bort, og hverken bruge det til Brændeviins-Brænden, eller til at give Qvæget, saasom ogsaa Creaturene blive syge deraf; men Brændeviinen som der af tillaves, stiger hæftig i Hovedet, og gjør de samme, eller vel ogsaa skadeligere Virkninger, som Kornet selv.

Hvad nu Curen for denne beskrevne Sygdom angaaer, da vil jeg i en Korthed ikkun give de Midler tilkiende, hvilke den gemeene Mand, som dette, for ovenmeldte Aarsagers Skyld, mestendeels alleene angaaer, lettelig kand skaffe sig, og tildeels har ved Haanden, hvis gode Virkning imidlertid er udi Forfarenhed grundet. Strax i Begyndelsen, mens Deyen endnu ligger i Maven, og derudover forvolder Ængstelse, Qvalmen og Bug-Vrid, bliver dette det beste Middel, at man indtager 20, 25, 30 Gran af den saa kaldede Brekke-Roed, (*radix ipecacuanha*) blandet med 10 Gran *nitrum antimoniatum*, udi en tynd Havresuppe, eller i noget varmt tyndt Øll, hvor udi een Skeefuld Smør er smeltet, og deraf flittig drikker efter; ellers kand om Morgenens tiilig, om Formiddagen Kl. 10, samt om Eftermiddagen Kl. 4, og om Aftenen førend man legger sig, tages en god Knivs-Odde præpareret Krebs-Steen, hvorpaa slaaes 2 Skeefuld Viin-Eddike, eller i dens Mangel god skarp Øll-Eddike, hvorpaa drikkes hver Gang en god Deel Kryder-Thee af 2 Parter Scordie-Løg og en Part Schaafgarde, med noget lidet Annis- eller Fennikel-Frøe, hvor med Patienten holder sig i Sengen, og forventer at han falder i en Damp. Men naar de Syge have stærk Hovedpiine, saa, foruden disse Midler, sættes paa begge Leggene Spanske Fluor, hvilke, naar de have trukket, holdes endnu i 8 eller 14 Dage med friske Kaal-Blade udi Trækning. De som have Leylighed at spørge en Medicum i Nærværelsen om Raad, kand benytte sig af hans Raad og besynderlige Anordninger, saasom man herved ingenlunde vil gjøre dem Indpas eller fornærme nogen.

Potsdam, den 15 Sept. 1754.

Cothenius.

4 (noten). *Linn. Schon. Reise Vers. Germ.*; Carl Linnæi Skånska Resa (1751) kom i tysk oversættelse 1756 under titlen: Carl Linnæus Versuche einer Natur- Kunst- u. Oeconomie Historie von einigen Schwedischen Provinzien, nach eigener Untersuchungen.

41.1. Skjønn- ell. Skind-Røg, det fænomen, som på dansk kaldes brandtåge; udtales på bornh. [*føn·rö·j*].

2. rettet fra: i Aar 1757.

42.1. Trævsler o: rodtrævler.

43.1. P. Juels gode Bonde, Povel Juel (1682–1723): Een god Bonde, hans Avl og Biæring (flere udg.).

- 44.1. paa Stiiv o: hældende, skrånende.
- 46.1. Joh. Joach. Beckers Kluger Haus-Vater etc. (Leipzig 1729, 1738 og 1755).
- 48.1. Hunde-Keys o: skovkørvel, *Anthriscus sylvester*, (i dagl. tale kaldt skarntyde).
- 56.1. Anvendelsen af plejl til aftærskning af hørrens knevler kendes fra nyere tid kun som tilfældig; i alm. anvendtes en »tærskel« o: et banke-træ. – Urne. Bornh. Ordsaml. har under *Bösta*: At Bösta Liin o: at banke eller slaae Knupperne af den friske Hörr, hvorudj Fröet sidder.
- 57.1. Det redskab, hvormed hørbrydningen foretages, hedder på bornh. *brødda*, f., og det hertil hørende verb. *brødda* (-ar, -ada). Men til den første, grovere brydning af hørren kunde bruges en sværere form af redskabet, kaldet en *bråga*, *linbråga*, og at arbejde med denne hed at *bråga*.
- 60.1. Non omnia etc., vi kan ikke alle alting.
2. (noten): Non omnis etc., ikke enhver jordbund bærer alt, heller ikke kan vi alle alting.
- 62.1. Også P. N. Skovgaard: Beskr. o. Bornholm. (1804). 74 og Fr. Thaarup. Bornholms Amt. (1839). 233 siger, at mjød ikke fremstilles på Bornholm; hvad der bruges, indføres andensteds fra.
- 63.1. Bistader i form af kasser som af Urne beskrevet omtales ligeledes af P. N. Skovgaard. l. c. 73 med benævnelsen »Bi-Stokke« (også brugen af halmkuber nævnes). I senere bornh. sprog betegner »bistok« blot et bistade.
- 63.2. Bie-Stager, bistader; ordet er ikke bornh., men må tilhøre Urnes eget sprog; det synes at være en jysk sideform til bistade (se Feilb.).
- 67.1. Urne har først skrevet: Dend rød-sandede Øer-Jord kiendes meest i dette Aar 1757; thi ... hvor samme er besaaed, er Sæden hverken kommen i Ax eller bleven til noget.
- 72.1. Saarene, såderne.
- 76.1. forvraget; synes ikke at give mening; snarest skrivefejl for *forvaaget* (eller *forvaget*) o: forringet; bornh. *forvågas* (ell. *forvågas*), blive ringere, (alm. dog kun brugt om helbredstilstand).
- 80.1. gammel Maal; den gl. bornh. tønne var en ubetydelighed større end den alm. danske; den deltes i 5 skæpper; se også no. 123.
- 81.1. Aven-Bøg, avnbøg, *Carpinus betulus*, bornh. [aˈwənbøːf].
2. afstivede, stynede.
- 82.1. Vaar-Torn, vrietorn, *Rhamnus catharticus*.
2. Sort-Viddie, tørstetræ, *Frangula alnus*.
3. Qvalken-Træ, kvalkvæd, *Viburnum opulus*.
4. Hægg, hæg, *Prunus* (*Cerasus*) *padus*.
5. Haarden-Bom, Rød kornel, *Cornus sanguinea*.
6. Koe-Patte-Ranker, Alm. gedeblad, *Lonicera periclymenum*, »kaprifolie«.

7. Palme-Træe, seljepil, *Salix caprea*.
8. Lønn, løn, Acer, ahorn, ær.
9. Alme-Træe, elm, *Ulmus*.
10. Møllenbær-Træe, akselrøn, *Sorbus aria*.
11. Simon Pauli etc.; Simon Paulli: *Flora Danica*. (1648).
12. Qvalken-Bær-Træ, kvalkved (se ovf. note 3).
13. vires, snos.
14. (noten) Joh. Paul. Urtebog, Johan Paulli: *Dansk Oeconomisk Urte-Bog*. (1761).
- 83.1. Viin-Træes Blade, vindrueblade.
 2. Qvalk, kværke, krop.
 3. Rods, ros, snive.
- 84.1. Hiem-Qvænnen, håndkvænnen.
 2. Fæmmersk Byg, 2radet bygsort, stammende fra Fehmern.
- 86.1. Lej-Jord, hvilejord, »leje«.
 2. sværsej, med sej grønsvær.
- 88.1. rispes, pløjes grundt.
 2. oplændet Jord, stubjord.
- 89.1. Risper, havreaks.
- 91.1. stoeler sig, sætter flere strå fra samme rod.
 2. druefuldere, fyldigere.
- 92.1. smaae Vjer, krybende pil, klitris, *Salix repens*, bornh. *liden vie*.
 2. Sand-Mæler, klitter.
 3. Horrebows Efterretninger osv., Niels Horrebow. Tilforladelige Efterretninger om Island. (1752).
 4. Sl. (salig) er senere indføjet; stykket er altså skrevet inden H.s død 1760.
- 93.1. Nepper og Nipper, eller Næbber her kaldede, kornsnudebiller, bornh. *næbber*.
- 95.1. Det omtalte træ er vel ærtetræ, *Caragana*.
- 97.1. Madiker- eller Ormesprud; bornh. *madkasprud*, »ormemel«, ogs. om regnormenes ekskrementer; bruges som benævnelse på små tuer i engjord, som menes fremkomne ved regnormenes virksomhed.
- 98.1. Sylte-Mælk, fåremælk, som sattes hen, oprørt med salt for at bevare den for forrådnelse, og spistes til eller på brød.
- 99.1. Bie-Stokke; jf. no. 62 og 63, samt tillæg 1.
 2. kiinfulde, (stærkt) harpiksholdige.
 3. Tall Fyrre; jf. sv. dial. tallfura.
 4. Fenne-Kaal, fennikel, *Foeniculum vulgare*.
 5. Katte-Ost, katost, *Malva silvestris*, bornh. *kattaost*.
 6. Viiseren ☉: dronningen.
 7. Ryst ☉: summen.
- 103.1. Fæ-Børn, børn, der vogter kvæg, bornh. *fæbælla*.
 2. gaaer i Drøe ☉: dræer; nu siges: rugen blomstrer.

3. rødes; jf. rigsspr.: stå i røde.
- 104.1. Seise eller Seis, bornh. [saʼjs, gl. udtale: saʼs] m.
2. Bommen, lestagen.
3. Stryg-Spaanen, strygespånen, strygen.
4. tyk ɔ: i omkreds.
5. Krykken, bornh. *krykkjan*.
6. Knagge, knage, bornh. *knagg*.
7. Baggen ɔ: bagen.
8. Rykken ɔ: ryggen.
9. Eggen, æggen; bornh. *æggj*, f.
10. Uden, odden; bornh. *ud*, m.
11. Laaret; låret bruges både om dette jernstykke og om hele partiet nærmest bommen.
12. Lee-Rede, mejerede.
13. frønt, skørt ell. forholdsvis blødt i veddet.
14. Gaarer, årer i træet.
15. Hiulnauer-Beeg, storknet tjære fra hjulnav.
16. Forbuds-Træet, kun sjæld. anvendt i senere tid; i alm. var jorden der, hvor haringen foregik, tilstrækkelig hård til at hindre »hårstæwed« i at synke.
17. Tangen; bornh. *tånga*, m.; men benævnelsen synes ikke brugt i nyere tid; man siger »spidsen«.
18. Penden ɔ: pennen, hammerspidsen.
19. At skærpe leen ved udhamring af dens æg er vidt udbredt i Europa. I Danmark kendes det dog foruden på Bornholm kun vest for Storebælt. Det har været brugt i Norge og på Island, men synes ukendt i Sverige, bortset fra sporadisk forekomst i Sydøstskåne. – I Danmark kaldes det at *hare*, og sa. ord bruges i Holsten (*haren*), men sydligere i det tyske sprogområde siges *dengeln* (med varierende dialektformer). – Urnes angivelse, at man skærper æggen med hammerens »bane«, men banker skårene ud med »pennen«, er lige modsat, hvad ellers kendes, og beror måske på misforståelse.
20. trav, som virker hindrende på bevægelse, træg.
21. Hvass- eller Hvædsten, hvæssesten, bornh. *vasssten*.
- 105.1. Hakkelse-Kniv, kniv på den såkaldte hakkelsekiste, hvormed man med håndkraft skar hakkelse.
2. Tangen, bornh. *tångajn*.
3. Baggen ɔ: bagen, ryggen.
- 106.1. (noten). ønne; det er vist en fejltagelse af Urne, at ordet skal forekomme i Norge; derimod findes det i svenske folkemål: *öna*; engelske dial. *ean*, holl. *oonen*.
2. Gammer; en gamme er en simpel hæk eller krybbe, til får eller kalve; jf. u. svar til spørgsmål 11.

3. Spids Rod, spidsrod, tynd hasselvånd.
4. Sylte-Mælk, se 98.1.
5. Laad, bornh. *lodd*.
6. fittere, mere fedtet.
7. Høe-Smulk, høsmuld.
8. kare, karte (bornh. *kâra*).
9. Flynder, fåreflynder, leverikte, *Fasciola hepatica*.
10. Vand-Posser, væskefyldte poser.
11. giftige Orme ☉: hugorme; det skete af og til, at får, der græssede på udmærker, blev »ormstukne«, d.v.s. udviste sygdomssymptomer, som mentes at hidrøre fra hugormebid.
12. Man holdt endnu i forrige årh. en del sorte får for at få naturlig sort uld. Ved at blande sort og hvid uld fremskaffede man en farveblanding, der kaldtes »blønnagrått«, som anvendtes meget til strømper (blønnagrå hozzer) og, vævet, til kørekapper; støvet sås ikke så stærkt på dem.
13. væxlige, trivelige.
14. Spege, bornh. *spæj*.
15. Afsaadet, afkoget.
- 108.1. H. I. ☉: avlsbruger Hans Ipsen.
2. Halme (Kærer), stråafgrøder, halme, kærve.
- 109.1. rulde . . . af, se ovf. note 28.
2. føre . . . sammen, samle noget ved at skyde det sammen.
3. Roes, bornh. *râz*, rad, række.
4. neege, samle til neg; bornh. *næja*.
- 111.1. Doue- eller Due-Stole, kornblomst, *Centaurea cyanus*.
- 2-3. Graae Munke eller Graae Bone, bynke, *Artemisia vulgaris*; navnet »Graae Munke« for denne plante kendes ikke ellers.
4. Flov-Havre, flyvehavre, *Avena fatua*.
5. Klitter, klinte, *Agrostemma githago*.
6. Garse, hejre, *Bromus secalinus*.
7. Pengs- eller Pengsel-Urt. skjaller, både *Rhinantus minor* og *R. serotinus*; den sidste forekommer med to underarter: rugskjaller og engskjaller.
- 113.1. Fæe-Vogt, kvæggræsning.
- 114.1. Joh. Georg Leopoldts Einleitung etc., Johann Georg Leopoldt: Nützliche und auf die Erfahrung gegründete Einleitung zu der Landwirthschaft (Berlin und Glogau 1759).
mscr. side 95: ved tegningen har Urne tilføjet med blyant: NB. herved legges en *formelig* Aftægning over begge Deelee, hver for sig; forfærdiget af Hr. *Lieutenant* Fahlenkamp [se *Planche 4 og 5*].
115. 1. Tilhørsel, tilbehør.
2. Kniven, langjernet.

3. bode, svejse ny æg på et skærende redskab; sætte »bod« på.
4. frahaandede, fjerner.
5. tilhaandede, nærmer.
6. Fiil, fælgstykker.
7. Trælen, »trællen«, slæbebøjlen.
8. Urne har glemt at indføre målet.
9. Veddien, bornh. *viddja*, bøjle eller bånd, der lægges omkring noget for at spænde det sammen.
10. Strøgga; kendes nu kun i formen *strogga*.
11. Kloven, kloen.
12. Drætten, trækstangen.
13. For-Kilen ɔ: furekilen.
14. i do, bornh. *idå* ɔ: ud af.
15. skaves, skrabes.
16. Horre, bornh. *horra*, dreng.
17. Tinde, bornh. *tijnna*, harvetand.
18. Mortimer, J. Mortimer: Die ganze Wissenschaft des Feld- und Ackerbaus . . . nach der fünften Ausgabe deutsch abgefasst von Theodor Arnold. I–II. (Braunschweig 1753).
- 18a. Kirschii Cornu Cop. lat., se note 36.2.
19. Væsen eller Veesen, er vist sjællandsk, men synes ikke mere at kendes.
20. Øseke, øsken.
- 116.1. Aar, bornh. *år* [*ø'r*, sjæld. *år*] n., skånsk *år* og *årr*, n., svensk *årder*, n. jf. side 2 og note. – Redskabet gik af brug omkring midten af forrige årh., erstattet af svenskharven.
2. Aar-Stangen, svarer til åsen på ploven, og betegnelsen *áz* er da også brugt jævnsides med *stång* ved omtale af redskabet i nyere tid.
3. Aarbild, skæret på et år; sa. benævnelse i Skåne; på Sjælland hed det ifølge Moths ordbog *vongse* (jf. oldn. *vangsn*).
4. Hals-Søller, halsseler, gammeldags primitiv arbejdssele til heste, en slags kumtetøj.
5. Blider, små kiler (jf. jy. *blærre*).
6. skiøre, at bearbejde jorden med år hed at skøre.
- 117.1. Døshalmen, den uredt liggende, af knækkede strå bestående halm.
2. smaae-Halm, småhalm, emter.
3. Drøsse, bornh. benævnelse på kornbunke.
- 119.1. Dynde-Pus, møddingspøl.
- 120.1. lempelig Mand, småkårsmand.
2. meste, fleste.
- 121.1. Bede, græsning.
2. Oer-Agre, agre, der for en tid ligger hen med græs.
3. Kløvgang, kvæggræsgang.
4. Madkesprudte-Tuer, se note 97.1.

5. vaareløse, løsgaaende uden vogtning.
- 122.1. Mannegræss, Manna-Sødgræs, *Glyceria fluitans*.
2. Drøfte-Trug, driftetrug.
- 123.1. Gammelt Maal: den bornh. tønne var lidt større end den danske; ved plakat 30/1 1839, der fastslog omregningen til alm. da. mål, som skulle benyttes fra 1/3 1840, bestemtes, at en gammel tønne skulle regnes til $1\frac{1}{2}$ tønne nyt mål. – Urnes beregninger af forholdet mellem udsæd og areal benytter altså det gamle bornh. mål. – Når Urne skriver »Eet Tønne-Land« o.s.v., følger han bornh. sprogbrug; disse arealbetegnelser er i bornh. faste ssgr. og neutra.
2. i mscr. fejlagtig skrevet 1400 □ Alen.
- 124.1. Det sted, Urne hentyder til, findes i hans samling af bornh. ord og talemåder, Thott. 1507. 4°, under *Smör-Bare*; det hedder her: Undertiden hænder det sig at Mælken bliver gandske lang og tyk enten strax efter dend er malket eller et par Dage efter i Karrene, naar dend skal staae og blive tyk, eller lunes her kaldet; Samme langagtige Mælk, som kand trækkes op til Loftet, smager særlig frem for anden suur Mælk, nemlig mere sødladen og viderlig. – Skeer dog kuns om Sommeren. – Saadan Mælk holdes af gemen Mand og for forhexet. – Samme at fordrive skal nogle bruge, at komme Mælken over en Dørtærskel og hugge dend nogle gange tvert over med en Øxe, og dernæst kaste dend paa Ilden, som er laved af 9 Slags Træ, thi saa faaer Hæxen saa ont deraf at hun maae strax lade sit Hæxeri fare.
Fornuftige Folk holde fore, at saavel Blod Pissen, som dend langagtige Mælk foraarsages af naturlige Aarsager, enten en vis Svaghed Køerne ere behæftede med eller de have nydet visse Urter og Føde, eller andet dertil *contribuerer*.
2. Vel høstborst, *Leontodon*, bornh. *milkafejlla*, »mælkefælde«; oplysninger om, at den virkede på mælken, foreligger dog ikke.
3. Linné's Skaanske Reise. Urne bruger den tyske udgave fra 1756 (se note 40.4).
- 125.1. Det kan ikke oplyses, hvorfra denne »Efterrettning« stammer.
2. Skritter, skrænter.
- 126.1. Fidskeds Pløyning, efterårspløjning; bornh. [*fesķæsplājniŋ*].
2. Fæbede, kvæggræsgang.
- 127.1. svalbondet, med væld i jordbunden; bornh. [*swa'jbân'ad*]; (Qvæld-Vand, vand der vælder op af jorden).
- 128.1. Himmel-Korn, nøgen byg.
2. sværdaxet Byg, må vist betegne et slags byg med flade aks; måske toradet byg, modsat det seksradede, der tidligere var det almindelige i norden; det synes dog lidet sandsynligt, at toradet byg, der var alm. syd for Østersøen, slet ikke skulde være dyrket på Bornholm ved denne tid.

- 130.1. Hr. Steenbek; Claus Jørgensen Steenbech, f. på Bornholm 1708, var sognepræst i Østermarie 1744–58, dernæst i Rønne 1758–65, så atter i Østermarie 1765 til sin død 1766.
2. Kirke Støbelen: Støbel, bornh. *stivvel*, bruges om tårn ved kirke, altså både om det egentlige tårn på kirken og om fritstående klokke-tårn. – Når Urne her gengiver med »Klokketaarnet«, må man vel tro ham, men sandsynligere var egentlig, at det var i det store tårn på kirken, at dueerne og allikerne holdt til.
3. stolede sig, satte flere strå fra samme rod.
4. Jochum Thiessen, købmand i Svaneker.
5. Hans Chr. Larsen Mahler, f. i Odense 1695, præst i Olsker og Allinge 1723–1759. Når Urne kalder ham jyde må det vel betyde, at han er opvokset i Jylland.
- 132.1. sidbondet, sidbundet ɔ: lav og fugtig.
2. høylændet, højtliggende.
3. 21. slgd. er Bakkegården.
- 133.1. Oplændet jord, jf. note 88.2.
2. næstforrige, nærmest foregående.
3. Leje-Jord, hvilejord.
4. gammel Leje, gammel græsmark.
- 134.1. Store Lyngen, Højlyngen.
2. udspirede Lyng, mscr. har: udsirede Lyn.
- 135.1. Dette kaldes på bornh. »kærfylde«.
2. sædelig, egnet til at så.
3. i Røe, i røde, få røde striber som tegn på modning.
4. skiændt, ødelagt, fordærvet.
- 136.1. Torpe-Engene, højtliggende tørre enge.
2. Dale-Engene, enge i dalbund og lavninger.
3. Løyne, læ, bornh. *loine*.
4. føye, knap.
5. Sæde, såning.
6. Teste Domino Røring, efter hr. Røerings vidnesbyrd. Ulrik Christian Edvardsen Røring, f. i Gerdrum i Norge 1718, sognepræst på Sandø, Færøerne 1758–61, i Nylarsker 1761–65, i Rønne 1765 til sin død 1776.
7. svang, indskrumpen.
8. Madkt, larver, bornh. *madk*.
9. Stod-Hæste, avlshingste.
10. vaareløs, egl. uden at tage hensyn til (marker og gærder).
11. Vaar ɔ: forårsarbejdet med jorden og dens tilsåning.
12. vaare, udføre vårarbejdet.
- 137.1. Kongens Vandbaad, fartøj, der transporterede vand til fæstningen Christiansø.

- 138 1 Nyebære Koe, ko som lige har kælvet.
 2 hentagen o: lam; det sygdomsfænomen, som her beskrives, kaldtes på bornh. »madk i rompan«, andensteds haleorm.
- 140.1. Hiem Skove, skove ved gårdene, privatskove, jf. sv. hemskog.
 2. Fæe-Bællerne, børn (bælla) der vogter kvæg.
- 142.1. gaddelig store o: tilpas store.
 2. Dysshalm, egl. halm, hvor stråene ligge hulter til bulter.

Til »Præservativ mod Qvægsyge« (pag. 85–89).

1. Drikke, tyndt øl, dagligøl, bornh. *drikka*.
2. Fæe-Theriac (Teragelse), et lægemiddel, sammensat af forsk. ingredienser; den væsentlige bestanddel var i følge oplysning fra dyrlæge C. C. Matthiesen havebaldrian.
3. Drank, bærmæ.
4. hvidt Fitril, zinksulfat.
5. Potter-Leer, pottemagerler.
6. Smør-Skræpper, Stolthenriks-gåsefod, *Chenopodium bonus-Henricus*; er dog ikke ellers optegnet som bornh. navn på denne plante.
7. Kameel (Kommians Blommer) Blomster, kamille, *Matricaria Chamomilla*, bornh. *kommiansblomma*.
8. Tusindgylden Urt, *Centaurium*.
9. Blaa-Lilie Røder: Blålilje er *Iris germanica* ell. (her snarere). *I. florentina*, hvis rodstok anvendtes i medicinen.

Sagregister

(Der henvises til udgavens sidetal).

A

agerkål (agersennep): 16

almetræ (elmetræ): 26

avnbøg: 25

B

biavl: 22, 34 ff., 82 ff., planche 2

blodgang, middel imod: 80

blåliljerødder: 89

boghvede: 49

brandkorn, se lynebrændt . .

brandtåge, se skønrøg

bregneaske til linnedvask: 4

brændsel: 3 (græsrodder), 4 (ærtehalv),
67 (lyng, tørv)

byg: 2, 19, 23, 24, 26 f., 36, 68, 69, 77

byghalm: 81

bygjord: 66, 69

bygmel: 26

bynke, se gråbone

D

dalenge: 77

dodder, se dævre

duetal (kornblomst): 50

dævre (dodder): 17

E

efterårsplojning, se fiskespløjning

egetræer (plantningsmåde, Oldenborg): 32

Ejdersted (bekæmpelse af gul okseøj): 13

elmetræ, se almetræ

F

Falster (rugsæd): 8

fedthorn: 40

fiskespløjning (efterårsplojning): 72

flyvehavre: 9, 14 ff., 50

flyvesand: 30

Færøerne (bygavl): 77 (fodnote)

fæteriak: 87

fåreavl: 33, 40 ff., 51, 76, 78 (slagtepriser)

G

garser (hejre): 10, 11, 50

goldagre: 66 f., 76

grynhavre: 14

græsrodder: 3

gråbone (bynke): 50

gædder: 1

gærder: 78

gødning: 1, 24

gødningsrug, se møgrug

H

hakkelsekniv: 40, planche 1, fig. 3

hamp: 3, 4, 75

hare (skærpe le med hammer) 39 f,
planche 1

harve: 58

hasselrodder: 79 f.

havre: 3, 19, 23, 24, 25, 28, 36, 69

havrearter: 13 ff.

havrejord: 66, 69

hejre, se garser

heste: 78; hest til pakning af kornet i
laden (bornh. »gulvhest«): 12

hjemmævvet uldent tøj: 51
 honning, se u. biavl
 honningknive: 35, 83, planche I, fig. I
 humle: 25
 hundekejs (skovkørvel): 19
 hvede: 3, 8, 73, 81
 hæg: 25
 hø: 24 (til hestefoder), 28
 høavl: 33
 høhøst: 6, 76, 77
 hør (lin): 3, 4, 5, 20ff., 25, 75
 høragre (græsning på h.): 70
 hørfrø (linfrø): 20, 87, 88
 høst: 6, 12, 74f. (våd høst)
 høstudbytte: 74f.
 hårdembom (kornel): 25

J

jordarter: 7

K

kalv; råd mod sygdom hos kalve: 79;
 kviekalv bliver med kalv: 50
 kamelblomster: 88
 klinte: 50
 kløvgang: 67
 kniv i vand, der gives ko, der har kælvet:
 70
 ko; kur for sygdom (»haleorm«) hos ny-
 bær ko: 79; jfr. u. kniv
 kommiensblomme: 88
 kopatteranker (Lonicera periclyme-
 num): 25
 kopper (sygdom): 79
 kornavl i Åker: 50f.
 kornel, se hårdembom
 kornhøst: 6, 49
 kornorme (kornsnudebiller): 31
 kreaturhold i forhold til høstudbyttet: 28
 krog (sjæll.): 2, 62
 kvalkebullen (om hest): 26
 kvalkentæ (kvalkved): 25, 26

kvæggræsning: 72f.
 kvægsyge, middel mod: 85ff.
 kødpriser: 79

L

langhalm: 81
 lavsurt (gul okseøje): 13, 50
 le, se sejs
 leje (græsmark): 76
 ler som gødning: 29f.
 lerjord: 7
 lin, se hør
 Linné: 70f.
 Lolland; blødning af såhvede: 9; avl af
 byg, havre, hvede, rug: 8; mannagryn:
 68; salt af tangaske: 9
 lus hos børn (middel imod): 80; lus på
 kvæg (middel imod, Jylland): 26
 lynebrændt korn (brandkorn): 17, 23
 løn (Acer): 26

M

mannagryn, høstningsmåde (Lolland): 68
 mannagræs: 67
 marehalm: 30f., 72
 meldrøje: 17, 23
 mimmerdug, se nimmerdug
 mælk (uheld med mælken): 70
 møgrug (gødningsrug): 2; se også u. rug
 møllenbærtræ: 26
 Møn (rug hvedeblandet): 11

N

nimmerdug: 17, 18, 22
 næbber: (kornsnudebiller): 31

O

Oldenborg; plantning af egetræer: 32;
 ærtetræer: 32
 oplændet jord: 10, 76

P

palmetræ (seljepil): 25
pengsurt (skjaller): 6, 50, 75
plejltærskning: 73 f.
plov: 51 ff., planche 3 og 5
pløjning: 1 ff., 10, 27, 28

R

ristepløjning: 10
rottekrudt mod lus: 80
rug: 1, 7, 8, 10, 11, 25, 27, 32, 37, 68, 69
rugneg: 80 f.
rygning af hustage med græsrødder: 3
rødder af græs og ukrudt: 3, 10
rørebånd: 66, planche 1

S

sandflugts dæmpning: 71 f.
sandhorn: 40
sandjord: 2, 7, 19, 27
sandrug (se også u. rug): 2, 7
sejs (le): 6, 37 ff., planche 1
skønrøg (brandtåge): 18
skøre (med år): 2, 36, 62
smørskræppe: 88
sortvidje (tørstetræ): 25
sten på marken: 10
strege (høstrege): 6
strygespån: 39, planche 1
stude som trækdyr: 37
syltemælk: 34
sædekorn: 10, 66 (rensning ved iblødsætning)
sædelands størrelse: 68 f.
sædkastning: 15, 24
sædrulle: 3, 12
søvand (havvand); til vanding af haveurter og iblødsætning af såkorn: 8
såning: 11, 19 (såtid)
såsæd (iblødsætning af såsæd): 9

T

tang (til brændsel, gødning, strøelse): 9
tangaske til saltning (Lolland): 9
tidsel: 50
tiende: 12, 37
torpenge: 77
tromling (»rulning«): 2 ff., 11
tvepløjning: 2, 10
tærskeløn: 50
tærskning: 6; af byg: 65 f.; af havre: 66; af rug: 65; med plejl: 73 f.
tærskningsudbytte: 74 f.
tørke: 76 ff.
tørstetræ (tystetræ, sjæll.): 26; se også u. sortvidje

U

udsæd: 75; se også u. sædelands . .
ukrudt: 13 ff., 50
uld (til vævning): 51

V

vekseldrift: 32, 49, 66
Westfalen (høravl): 5, 20, 21
vikker: 3, 20, 23, 24, 36, 75
vinterhvede: 8 (Lolland)
vitriol mod blodgang: 80
vårhvede: 3
vårtorn (vrietorn): 25

Æ

ærter: 3, 4, 19, 23, 24, 36, 75
ærtetræer: 32

Ø

ørjord: 7, 19, 23

Å

år (= svensk årder; jfr. krog): 2, 62 ff., planche 3 og 5

PLANCHE 1

Fig. 1

Fig. 3

Fig. 4

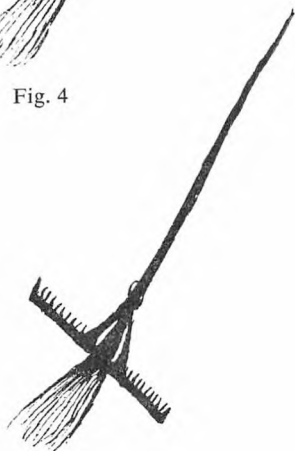

Fig. 5

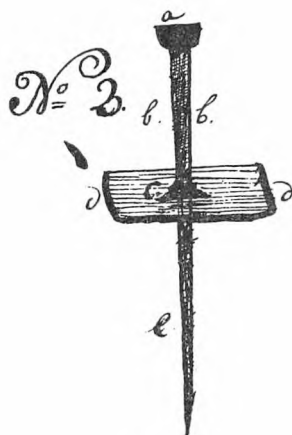
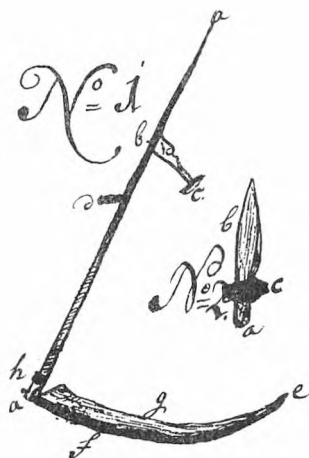
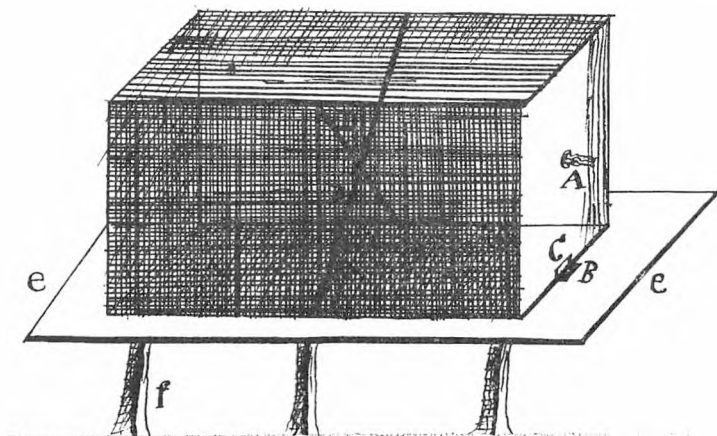

Fig. 2

PLANCHE 2

*Een Bornholms Bie-Stok eller Bie-Stage.
ad Pag. 38. § 62.*

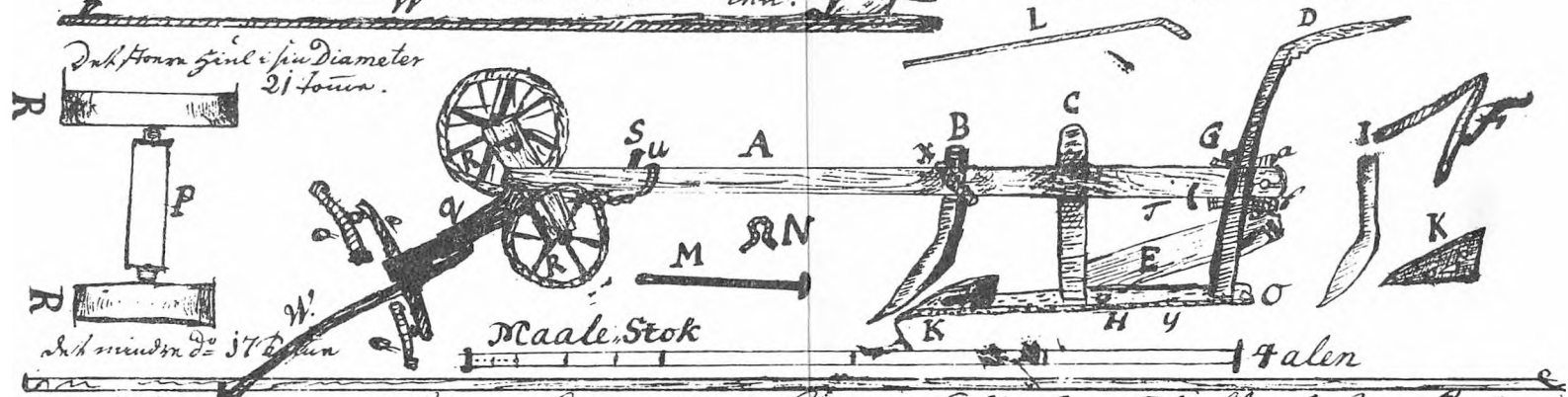

*A. Pinden eller Haandtaget i Gavlen.
B. Skiegget, som Bienen sætter sig paa.
C. Hullet eller Mundingen, som de krybe ind og ud af.
D. Tvende Pinde over Kors i Bie-Stokken.
e. Bænken, hvorpaa Bie-Stokken staaer.
f. Fødderne under Bænken.*

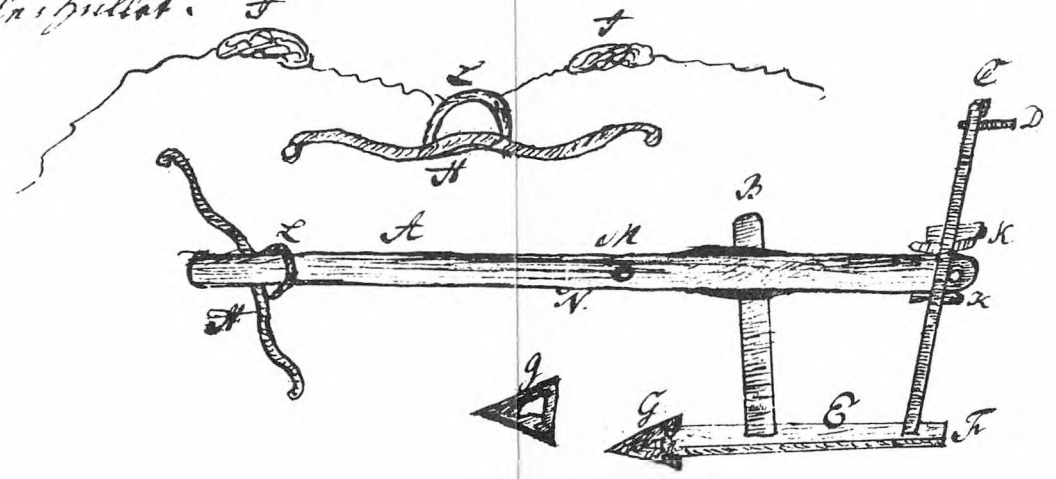
Een Bornholms Bie-Stok eller Bie-Stage.
ad Pag. 38 § 62.

- A. Pinden eller Haandtaget i Gavlen.
- B. Skiegget, som Bienen sætter sig paa.
- C. Hullet eller Mundingen, som de krybe ind og ud af.
- D. Tvende Pinde over Kors i Bie-Stokken.
- e. Bænken, hvorpaa Bie-Stokken staaer.
- f. Fødderne under Bænken.

A Högskär B og I Kruken C. Klappan D. Skotten G. gjelpe Högskär E. Milt Lids ~~högskär~~ O. Kallan M. Lohkruken N. Pappan
 K. Klappan L. Skotten P. Goffan Q. Goffan Klappan R. gjelpe S. Klappan T. Klappan U. Skotten X. Pappan Y. Klappan
 Z. Klappan - H. Milt Lids - Högskär F. Klappan W. Klappan A. Milt Lids og gjelpe Högskär O. Pappan
 a, b. Klappan Klappan - W. c. Klappan Klappan d. Klappan e. Milt Lids Högskär f. Klappan

H. Högskär, B. Klappan, C. Skotten, D. Klappan, E. Högskär, F. Kallan, G. Högskär
 H. Högskär, I. Klappan, J. Klappan, K. Klappan, L. Klappan, M. Klappan, N. Klappan, O. Klappan
 P. Klappan, Q. Klappan, R. Klappan, S. Klappan, T. Klappan, U. Klappan, X. Klappan, Y. Klappan, Z. Klappan

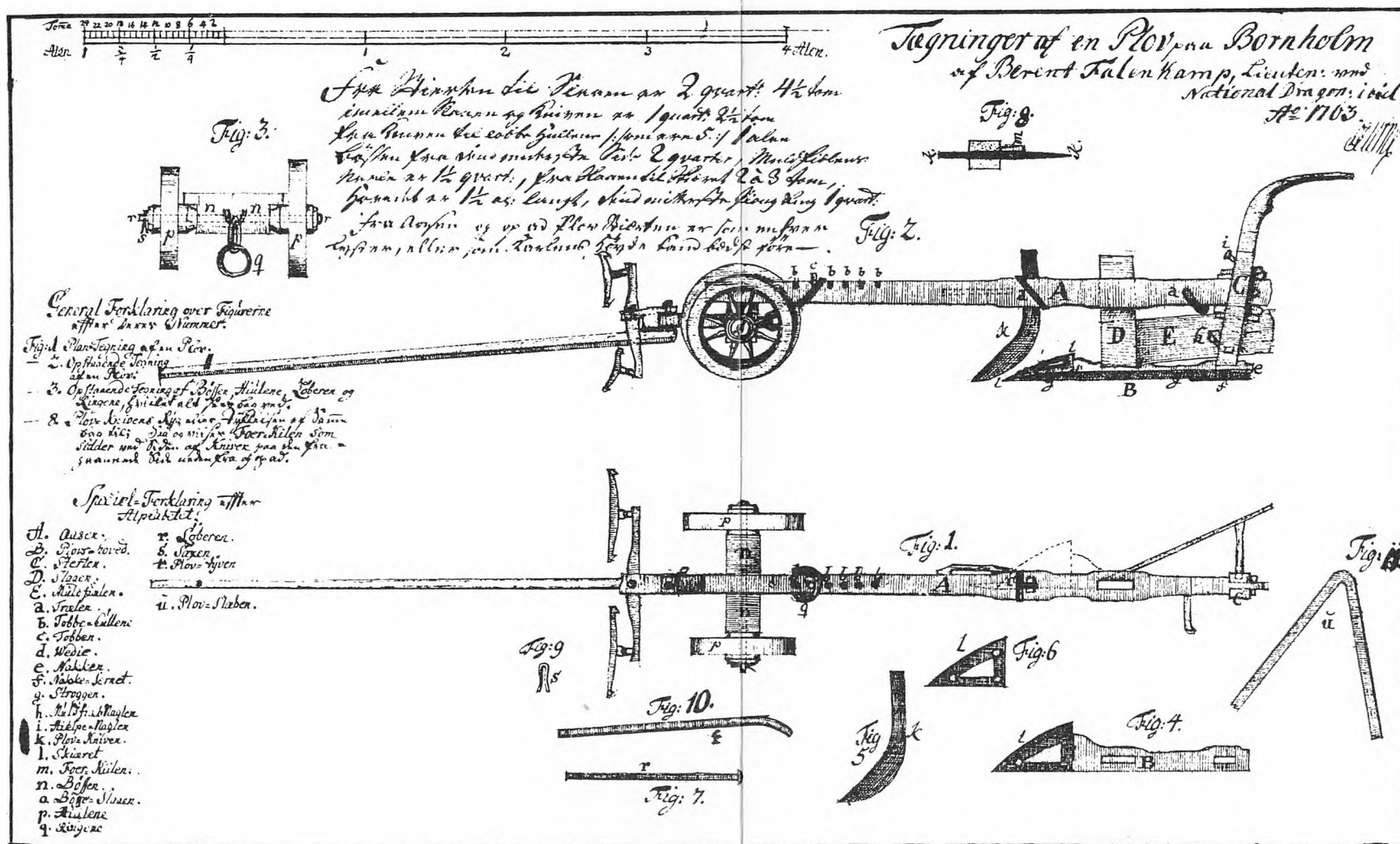
[*For oven: Plov; se side 51 ff.*]

A Aasen, *B* og *I* Kniven, *C* Slaaen, *D* Sterten, *G* Hielpe Naglen, *E* Muldfælden, *O* Nakken, *M* Løberen, *N* Saxen, *K* Skiæret, *L* Tyven, *P* Bøssen, *Q* Bøsse-Slaae, *R* Hiulene, *S* Tobben, *T* Trælen, *U* Ringene, *X* Vedien, *Y* Plovs-Hoved, *H* Muldfæl-Naglen, *Z* Klov, *W* Drætten, *æ* Hammelen og Hammel-Stokken, *ö* Svinglerne, *a*, *b* Tvende Kiler, *c* Tvende Kiler, *d* For-Kilen, *e* Muldfæls Stroggen, *F* Slæben.

Det store Hiul i sin *Diameter* 21 Tomme,
det mindre do 17 Tomme.

[*Forneden: Aar; se side 62 ff.*]

A Aarstangen, *B* Slaaen, *C* Sterten eller Haandfanget, *D* Knaggen, *E* Viisen, *F* Nakken, *G* Aarbild, *H* Bug-Aaget, *I* Aar-Pialte, *K* Kilerne, *L* Bøylene, *M* Jærn-Nagle-Hullet, *N* *Dito*.

Tægninger af en Plov paa Bornholm
af Berent Falenkamp, Lieuten. ved
National Dragonerne ibidem.

Ao 1763

J. C. Urne

Fra Stierten til Slaaen er 2 quart. $4\frac{1}{2}$ tom
imellem Slaaen og Kniven er 1 quart. $2\frac{1}{2}$ tom
fra Kniven til Tobbe-Hullene (som ere 5) 1 alen
Bøssen fra dens nederste Side 2 kvarter, Muldfælens
Navle er $1\frac{1}{2}$ quart., fra Slaaen til Skiæret 2 à 3 tom,
Hovedet er $1\frac{1}{2}$ al. langt, dend mitterste Ploug-Ring 1 quart.
Fra Aasen og op ad Plov-Stiærten er som enhver lyster,
eller som Karlens Høyde kand bædst føre.

General Forklaring over Figurerne
efter deres Nummer.

Fig. 1. Plan-Tegning af en Plov.

- 2. Opstaaende Tegning af en Plov.
- 3. Opstaaende Tegning af Bøssen, Hiulene, Løberen og Ringene, hvilket
alt sees bag ved.
- 8. Plov-Knivens Ryg eller Tykkelsen af Samme bag til; Saa og viises
Foer-Kilen som sidder ved Siden af Kniven paa den frahaannede Side
neden fra og op ad.

Special-Forklaring efter Alphabetet.

A. Aasen.	i. Hielpe-Naglen.
B. Plovs-hoved.	k. Plov-Kniven.
C. Sterten.	l. Skiæret.
D. Slaaen.	m. Foer-Kiilen.
E. Muldfælens.	n. Bøssen.
a. Trælen.	o. Bøsse-Slaaen.
b. Tobbe-hullene.	p. Hiulene.
c. Tobben.	q. Ringene.
d. Wedie.	r. Løberen.
e. Nakken.	s. Saxen.
f. Nakke-Jernet.	t. Plov-tyven.
g. Stroggen.	u. Plov-Slæben.
h. Muldfæl-Naglen.	

Fig: 1. Plan-Tegning af et Aær.
 Fig: 2. Udsnit af Tegning af et Aær.
 Fig: 3. Wiisen med Billeen paa Stængen.
 Fig: 4. Billeen paa Stængen med Aær-halsene.

Tegning af et Aær paa Bornholm
 af Berent Falenkamp, Lieutenant
 med National Dragoneren ibid.
 Nr. 1763.

Special-Forklaring.
 A. Aær-Stængen.
 B. Wiisen.
 C. Aær-hammeren (eller Sterten).
 D. Stængen.
 a. Indviklingen.
 b. Nakken.
 c. Aær-Bille.
 d. Kruggen.
 e. Bille-Staget.
 f. Aær-Palle.

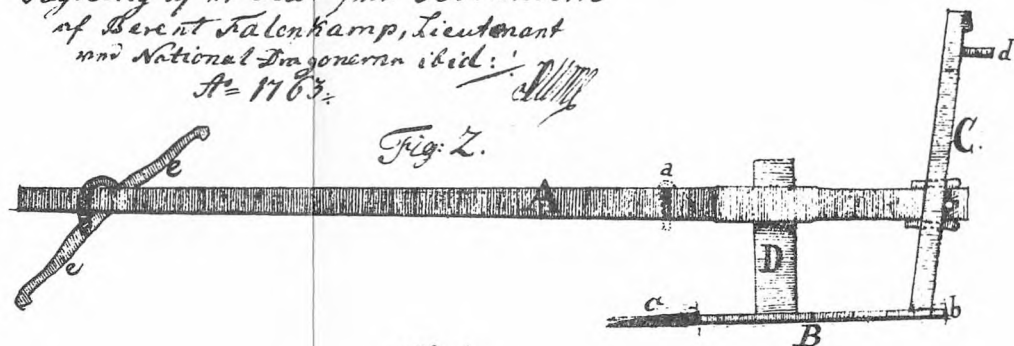

Fig: 2.

Fig: 1.

Fig: 4

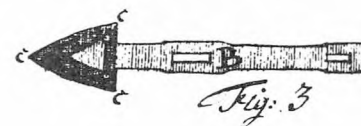

Fig: 3

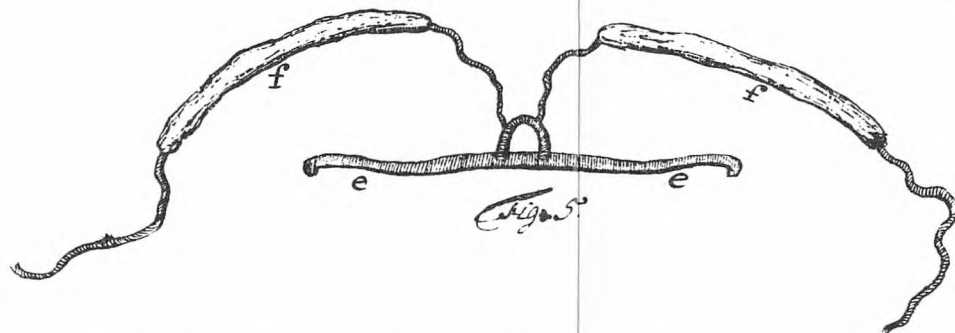

Fig: 5

Tægning af et Aar paa Bornholm
af Berent Falenkamp, Lieutenant ved
National Dragonerne ibidem.
Ao 1763.

J. C. Urne.

- Fig. 1. Plan-Tegning af et Aær.
Fig. 2. Opstaaende Tegning af et Aær.
Fig. 3. Wiisen med Billen paaslagen
Fig. 5. Bug-Aaget med Aær-Paltene.

Speciel-Forklaring.

- A. Aær-Stangen.
B. Wiisen.
C. Aær-hammeren (eller Sterten).
D. Slaaen.
a. Jern-Naglen.
b. Nakken.
c. Aær-Bill.
d. Knaggen.
e. Bug-Aaget.
f. Aær-Palte.

